

HITTEL

IRODALMI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

NYILASY BALÁZS:
A helység kalapácsáról

LUKÁCS LÁSZLÓ:
Petőfi-forgácsok

MADÁCSY PIROSKA:
Madách Imre és barátai

1

XXXVI. évfolyam
2023. január
735 Ft

TARTALOM

- 3 Nyilasy Balázs: A nagyszerű Így írtok ti
(Még egyszer A helység kalapácsáról)
- 24 Lukács László: Petőfi-forgácsok
- 47 Lőkös István: Krleža Petőfi-képe
- 53 Fátyol Zoltán: Arlequin beszél I.; a rossz eredetéről
- 55 Madácsy Piroska: Madách Imre és fiatalkori barátai
(Lónyay Menyhért, Bérczy Károly)
- 66 Tűrjei Zoltán: Egy isteni színjáték
- 69 Győri László: A rossz hit; Jeltelen halottak
- 71 Mohás Livia: Fiatal farkas
(Emlékezések, 13. rész)
- 79 Farkas Arnold Levente: 1939 és 1945
- 82 Bene Zoltán: Gloria victis
(Részlet az Igazak című, készülő regényből)
- 88 Aniszi Kálmán: A nagy álmok, ha szépek és igazak...
(Györkös Mányi Albert – 100)
- 96 Lárjai Eszter: A költő terve; Rák; Titkok
- 99 Iványi Márton Pál: Térség, trón, Tokaj, tények és toposzok
(Magyar utalások a modern lengyel szép- és esszéirodalomban)
- 113 Légies és súlyos, fenséges és játékos
(Villáminterjú Tranker Kata képzőművésszel)
- 116 P. Maklári Éva: Az élet apró örömei, bánatai
- 118 Csontos Márta: „Diákköltészet” és valóságkomikum
(Tamás Ildikó: „Adj netet”)
- 122 Oláh András: Avantgárd gondolkodásmód és magatartásforma
(Kelemen Erzsébet: A szavak ereje)
- 126 Kollár János Miklós: „Ti jobban éltek, de mi szabadabbak vagyunk”
(Autóstoppal Lengyelországban. Visszaemlékezések)

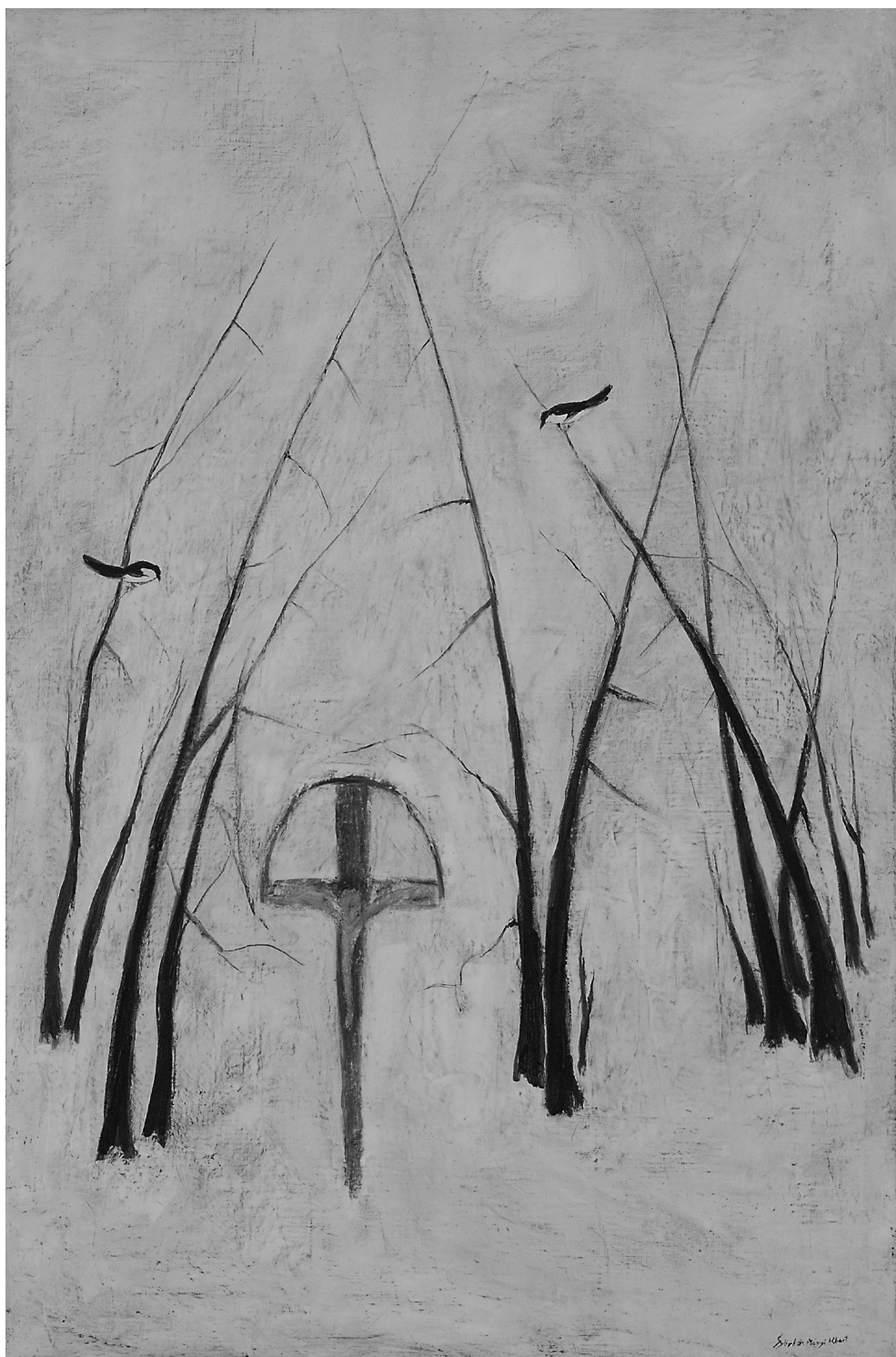
Borító: János Nikolett. E lapszámunk képei Györkös Mányi Albert művészetébe nyújtanak betekintést.

A műveket a Györkös Mányi Albert Emlékház őrzi (Kolozsvár). © Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE)

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: [Csoóri Sándor](#); **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2022/1. szám kiadásának biztosítása” szakmai program megvalósítását 2022. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. „A Hitel folyóiratot – mint a civil szférát reprezentáló szakmai sajtóterméket – megjelentető Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány szakmai programjának és működésének biztosítása” c. támogatási cél megvalósítását 2022–2023-ban támogatta: Nemzeti Együttműködési Alap, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. és a Miniszterelnökség. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu.

Cyöri-kösi Mátyai Albert: Kereszt az erdőben (két szarkka) (olaj, vászon, 90x60 cm)

A nagyszerű Így írtok ti

Még egyszer A helység kalapácsáról

A semmibe hullástól 1844-ben csodaszzerűen megmenekedett s véglegesen költővé avatott Petőfi Sándorban diadalmas energiák szakadtak fel. A fiatalember a segédszerkesztés nyúgei mellett is roppant bőséggel alkotott; négy és fél hónap alatt három jelentős könyvet publikált. A *helység kalapácsát* 1844 augusztusában–szeptemberében írta (a mű könyvalakban októberben, a novemberi vásárra szánva jelent meg), a *Versek, 1842–1844* az év végén, a *János vitéz* pedig 1845 márciusában látott napvilágot. A szerző lapjával, a *Pesti divatlappal* rivalizáló sajtóorgánumok a költő munkásságával több cikkben is foglalkoztak. A kritikusok, mi tagadás, a tehetség formátumát nemigen értékelték. Bíráló megjegyzéseiket főképpen a *Versek*re alapozták, de a *János vitézzel* kapcsolatban sem fukarkodtak a fanyalgó megjegyzésekkel. Az elmarasztalások rendszerint a „póriasság” vádján alapultak, az elemzők „aljas piszkosságokat”, „betyáros szitkozódásokat” „kellemetlen, durva kifakadásokat” emlegettek.¹

NYILASY BALÁZS (1950) költő, irodalomtörténész. A Károli Gáspár Református Egyetemen tanít.

1 Tágabb horizontú, elismerő elemzéseként ebből az időből csak Falk Miksa és Erdélyi János dolgozatait tarthatjuk számon. Falk 1844 decemberében a *Spiegel*ben közölte írását, Erdélyi János dolgozata pedig az *Irodalmi ór* 1846. március 14-ei számában jelent meg. Az *Életképek* melléklapjában publikált, igényes, nagyszabású Erdélyi-tanulmány az 1845-ben kiadott *Versek*re és a *Szerelem gyöngyeire* épített. A szerző elemzésében többször visszautalt az *Irodalmi ór* korábbi, Császár Ferentől származó Petőfi-értékelésére; elődje sommás bírálatát igazságtalannak tartotta, és a Császár által felhozott morális, ideologikus vádakot liberális esztétikai érvekkel igyekezett meggyengíteni. A bíráló a „póriasság” vádját cáfolva költői tárgy és nyelv egybeillését nélkülözhetetlen elvként emelte ki, s érdemként tudta be, hogy erre Petőfinek rendszeresen gondja van. Kifogásokat Erdélyi csupán három részletkérdésben hangoztatott: az időnkénti „okatlan sötét ember s világyülőlet” miatt neheztelt (ennek levetkezését remélte), a rímelés megjavítását szorgalmazta, és a spontán költő figyelmét az elméleti stúdiumok szükségességére hívta fel.

A korabeli cikkekre most és a későbbiekben is Endrődi Sándor 1911-ben megjelent, nélkülözhetetlen gyűjteménye alapján hivatkozom.

Petőfi napjai a magyar irodalomban, 1842–1849. Egykorú nyomtatványok másaival. Összeállította: Endrődi Sándor. Budapest, 1911, Kunossy Vilmos és fia nyomdai műintézetéből. (Erdélyi János tanulmánya: a 167–179. oldalakon található.)

Igaz, a vizsgálódók bírálataikat az „érted haragszom, nem ellened” jegyében foganatosították; a póriasság veszélyeire Petőfi talentumát elismerve figyelmeztettek, remélve, hogy a várt kiteljesedést a bírálat is elősegíti majd. Még az éles nyelvű Zerffi is „az ő nagy, valóban szép tehetségéről” beszélt,² Etőfi Andor (Szeberényi Lajos) nem tagadta, „Hogy [...] költeményeinek nagyobb részét nemzeti szellem lengi át”, hitte, hogy ezt az érdemet az ügyes kezdőtől legnagyobb ellensége sem akarhatja elvonni,³ és a költői hierarchiában is biztosított számára némi pozíciót: a fiatal írók közt Kerényi és Tompa mögött harmadiként tartotta számon.⁴

A lírai verseivel országos hírnevet elnyert költőtől valamelyes elismerést nem lehetett megtagadni. A *helység kalapácsa* azonban nem kapott kegyelmet.⁵ A mű a „póriasság”, „aljasság” miatti aggódásokat fényesen igazolta, s a szemlélők igazuk diadalmas tudatában a furcsa eposzt a botránys alantasságok, durvaságok, sületlenségek szomorú tárházának látták.⁶ „De kérdem egyszerüen:

2 I. m. 200.

3 I. m. 50–51.

4 I. m. 55.

5 Már a mű megjelentetése és forgalmazása is nagyon dőcögösen indult. Vahot Imre, a *Pesti divatlap* tulajdonosa (Petőfi munkaadója, nagy támogatója és kihasználója) nem vállalta a kiadást, a könyvet végül Geibel Károly könyvkereskedő publikálta. Az eladások nem voltak valami sikeresek, a kiadó a várt hasznot sem érthette el, hiszen pár évvel később, az *Összes költemények* 1847-es kiadásakor nem engedte meg, hogy a komikus eposz a könyvbe bekerüljön, nyilvánvalóan azért, mert még ekkor is megmaradt példányai eladásában reménykedett.

6 Erdélyi jelentős tanulmányában *A helység kalapácsára* tárgy és nyelv egybeillésének ügyében hivatkozott, de a műnek csupán két mondatot szentelt. Miért volna „a’ juhásznak ’s falu kalapácsának kalandja kevésbé költői tárgy, mint a’ sima salonok bünei?” – tette fel a kérdést, és az eposzi hősök beszédmódját teljességgel rendben valónak találva jegyezte meg, hogy „a’ vitéz Csepü Palkó, ’s a’ szilaj barátok körében poharazó ifjoncz csak nem beszélhet azon a nyelven, mellyen Árpád, a’ hódító, s Gábriel angyal, ki sz. Hedvignél követségben járt.” (I. m. 173, 174.) Toldy Ferenc 1845 márciusában, a *Budapesti Híradó* 141. számában Kerényi Ferenc, Sujánszky Antal és Petőfi Sándor verseit vette számba. Petőfit érintő észrevételei Erdélyi megállapításaival összevetve ambivalensebbnek, óvatoskodóbbnak látszanak. A fiúi szeretet és a barátság költői motívumát kiemelte, a kompozíció tisztaságáról, átlátszóságáról dicsérőleg szólt, s úgy látta, a költő legjobb darabjaiban „gondot, correctiót mutat; a nyelvet teljes hatalmában tartja”. Másrészt viszont kifogásolta „a dorbézolás, éjjeli időtöltések, rendetlen élet szeretetét”, s óvott a tivornya és a költészet összekeverésétől; *A világ és én* című darabban „az embergyülölés és lenézés” maszlagát látta, és a „sokatírás” neheztelő vádját is külön hangoztatta.

A helység kalapácsáról írása végén mindössze tizenegy sorban emlékezett meg. Az elismerő szavak itt is bíráló megjegyzésekkel keveredtek, de Toldy néhány mondatával mégiscsak megnyitotta a lehetőséget, hogy a patetikus alakítás és kisszerű tematika kettősségében tudatos művészi alapelveket lássunk, azaz a művet a maga műfajiságában vizsgáljuk, komikus eposzként értjük. „Az érdek nem a tárgyban, hanem a formában van: az ironia játsza itt szerepét, s mint hisszük, nem szerencse nélkül: az affektált pathos contrastban a kisszerű tárggyal. Érdekét csak az csökkenti, hogy kelletlenül hosszabb, s hogy ez ironiának, Apollónak hála, ma már czéltárgya nem igen van. Ellenben a népies alap való és mulatságos. Petőfi haszonnal fogja ez elemet a maga helyén használni, ha tapintatot szerez, melly az aljastól megója. Eddig nem mindig maradt mentve tőle.” (I. m. 62.)

van-e a 'Helység kalapácsában' valami magasb cél, mit költőnek minden művénel kitüznie kell. Tesz-e nevetségessé valamely előítéletet vagy bármi ferdeséget, a nép közt uralkodót, tehát van-e erkölcsi célja? Nincs [...] Nyer-e általában az irodalom illy művekkel valamit? [...] Bizonnyal nem" – ítélkezett Nádaskay Lajos közvetlenül a mű megjelenése után, 1844 végén a *Honderűben*, Fejenagy és a Lágyszívű kántor harmadik énekbeli szópárbaját idézve meg elrettentő példaként.⁷

A „legtriviálabb nyerseségtől” duzzadó költeményt az imént már idézett műbíráló, Zerffi is a „tetemes hátramenet” szomorú bizonyságaként tartotta számon több pályaszakaszt számba vevő, visszatekintő írásában. A mű „alacsonnan-komikai” jellegéről csak megvetően tudott szólni: a „vignak lenni kellő” hőskölteményt Petőfi a „legeslegaljásb” előadásmodor által igyekszik komikaivá tenni, de ezáltal csak „izetlené” lesz. „A jellemek a legalsóbb söpredékből vevék; nyelve legkeresettebb durvaságokkal van tele; úgy hogy illy minden poézis nélküli, illy eszmeüres valami nem egyhamar jelent meg egy 66 lapnyi könyvecskében” – formálta meg sommázó ítéletét.⁸

Petőfi poétikai újításaiban és szuverén szókapcsolataiban Császár Ferenc is csak sületlenséget látott. A pórias, betyáros hasonlítások, úgy vélte, a legkiáltóbb ellentétben állnak a „legvirágosb” költői képekkel és kifejezésekkel, a rímelés hiányát és a versmértékek szabadságát zagyvaságként, végiggondolatlanságként aposztrofálta („sorait majd daktylikus, majd spondaeus lábakon táncoltatja vagy húzza-vonja a' hogy jó”), és a sok ismétlést az üres szószaporítás eszközeként fogja fel.⁹ A *helység kalapácsát* (a Petőfi Sándor-i műfajmegnevezést komolyan véve) igazi hőskölteményként kezelte, s a narrátor játékos, önironikus, metapoétikus gesztusairól is csak megvetően tudott nyilatkozni; a babérokra, az irigységre és Zöld Marcira vonatkozó kiszólást szerénytelennek, alkalmatlannak tartotta, s halálosan komoly helyreigazítást fűzött hozzá.¹⁰

*

A kritikusok értetlenségén éppenséggel csodálkozhatunk, de jó ha tudjuk, a műbírálókat rendszerint a „múlthoz” kötött reflexek irányítják; a kreatív, új elvárási horizontot teremtő törekvések méltó felismerésére a kortársi recepció csak

7 I. m. 37, 38.

8 I. m. 207, 208.

9 I. m. 127. A zavarosság okát Császár egyébként a szembeötlő, nyilvánvaló költői végiggondolatlanságban látta. „Hogy Petőfi e' költeményében sem azt nem tudta, hogy kinek, sem azt, hogy mit és hogyan ír? Szem előtt nem tartotta, mutatja a' nyelv, melyet használt. Az, mint említém, olly valami zagyvalék, melynek több helyeinél undorodva kénytelen elfordulni a' műveltebb olvasó, míg másoknál szájátva hallgathatja a' pór, de nem érti” – fejtegette az *Irodalmi ör munkatársa*. (I. m. 128.)

10 „bíráló azt hiszi, hogy [...] Petőfi néphőskölteményi babérai bizvást nyugodhatnak a' magasan Zöld Marczi mellett, mert olly magasra látni a' magyar költők, égnek hála, fejszédülés nélkül nem tudnak, de nézni, ő kivüle, bizonyosan kedvök sincs.” I. m. 129–130.

ritkán képes. Petőfi Sándor, a korábbi ízlésvilág sztereotíp normáitól megszabadult s a romantikus szellem szabadságigényétől mélyen megérintett költő 1844 szeptemberében nagyon merész, nagyon szabad és nagyon kreatív művet alkotott. Bírálói viszont (hogy a kortársi rivalizálás indokait most ne érintsük) a klasszikából és a biedermeierből elvont, eufemizáló irodalom eszményéhez ragaszkodtak, moralizáló gondolkozásmódjuk az esztétikai sajátosság fogalmát, a belátó nyitottságot, az értelmezői flexibilitást nemigen ismerte.

A kortárs kritikusok vaksága, ha elszomorító is, nagyjában-egészében érthető. De, igaz, ami igaz, a Petőfi-mű értékét, jelentőségét a későbbi, távlatosabb nézőpont-lehetőségeket birtokló recepció sem igen hangsúlyozta. A költeményt nem csupán Nádaskay Lajos, Zerffi, Császár Ferenc, de a náluk sokkal kulturáltabb Gyulai Pál sem tartotta valami nagyra, sőt a komikus eposzról a 19. század igazán jelentős esztétái, Kemény Zsigmond és Péterfy Jenő sem nyilatkoztak. *A helység kalapácsán* a nagy századeleji átértékelők, Schöpflin Aladár, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső szeme sem akadott meg, s a művet Szerb Antal 1934-es *Magyar irodalomtörténete* egyáltalán nem említette.

A részletes, kifejtő értelmezést igénylő olvasót az 1923-ban megjelent Petőfi-monográfia elemzése sem elégítheti ki, hiszen Horváth János a csaknem hatszáz oldalas könyvben a mű taglalására mindössze egyetlen oldalt szánt. Más kérdés, hogy a nagy irodalomtörténész megszokott igényessége ebből a szövegrészből is kitűnt. Az elemzésben nyoma sincs a korábbi fanyalgásoknak, a szerző átgondolt szempontrendszerrel, lényeglátó sommázatokkal, termékeny megértési ajánlattal áll elő, s a költemény irodalomtörténeti helyét keresve is hasznos megállapításokat tesz. A művet a „genre tehetség”¹¹ szülöttének, a korabeli Petőfi-líra tejtestvéreinek tartja; nem egyszerűen Vörösmarty s Osszián kicsúfolásaként kezeli, hanem „általában a »divatos dagály«, egy „»álművészeti irány paródiája«”-ként fogja fel. „Az ironia fonákra fordító játékával írója irodalomtörténeti nagy jelentőségére világít rá: azt az élettagadó irodalmiságot teszi gúny tárgyává, melyet az ő fellépte ütött agyon és száműzött hosszú időre irodalmunkból”¹² – teremti meg a lehetőséget Horváth, hogy a leszűkítő perspektívákat elhagyva a költeményt tágasabb horizont felől vizsgálhassuk.¹³

A póriás, „együgyű komikummal” teli költemény komolyan vétele és tág perspektívába állítása nem csekélység. A Horváth János által választott terjedelem azonban kifejtésre, bemutatató analízisre nem ad lehetőséget. *A költő a hólyagot felfújja s agyondöfi* – az elemző kiindulópontja szellemes, érzékletes, sokat ígérő. De továbblépés nincsen. Az „agyondöfés” módzatait, Petőfi ironizáló, profanizáló készletrendszerét Horváth egyáltalán nem mutatja be, a metaforákkal, hasonlatokkal, alakzatokkal, allúziókkal, narrációs módzatokkal nem foglalkozik, a versformával folytatott teremtő játék különböző módzatait

11 Horváth János: *Petőfi Sándor*. II. kiadás. Budapest, 1926, Pallas, 112.

12 I. m. 112–113.

13 I. m. 112.

nem tárja fel, és természetszerűleg a mű világirodalmi kapcsolatrendszere sem kerül szóba.

Nem problémátlan Horváth összefoglaló fogalmi ajánlata sem; a kutató a költemény megértéséhez sommázó kategóriaként a *stílparódia*, *stíltréfa* kifejezést ajánlja. A terminus éppenséggel nem indokolatlan, de az értelmezést óhatatlanul szűk mederbe tereli. A Petőfi Sándor-i alkotó aktivitást, nyelvi és formai teremtő készséget érzékelő olvasó a címkét joggal tarthatja elégtelennek, szűkösnek, távollattalannak. A *stíltréfa* kifejezésen egyébként hét évtizeddel később a szocialista éra felkent Petőfi-kutatója is fennakadt. „Horváth János találóan állapítja meg, hogy *A helység kalapácsának* »Petőfi eddigi pályája szempontjából valóságos programjelentősége van«. Ám e program mibenlétét alaposan leszűkíti, amikor stílparódiának »helyesebben: stíltréfá«-nak fogja fel *A helység kalapácsát*. A novellairodalom szélsőségei ellen irányuló stíltréfa – ez lenne *A helység kalapácsa* programos jelentősége?” – fogalmazta meg fenntartásait Pándi Pál 1982-es Petőfi-monográfiájában, s a Kossuth-díjas akadémikust (bár nézeteit sok más tekintetben egyáltalán nem osztom) ezúttal egyetértően idézhettem meg.¹⁴

*

14 Pándi Pál: *Petőfi. A költő útja 1844 végéig*. Budapest, 1982, Szépirodalmi Könyvkiadó, 419.

Az 1987-ben elhunyt Pándi Petőfi-konceptióját érintő fenntartásaim főképpen azokra a gesztusokra vonatkoznak, amelyekben a kutató a szocialista berendezkedés által preferált előfeltevéseket, fogalmakat, helykijelöléseket irodalmi indoklás és korrektség nélkül alkalmazta. Pándi Arany és Petőfi elbeszélő művészetének jellemzésére elégségesnek és alkalmasnak találja a „plebejus epika” kifejezést, a műcsoportot az ukrán Sevcsenko és az orosz Nyekraszov költeményeivel (a *Hajdamak sereggel* és a *Ki él boldogan Oroszországban?* című poémával) rokonítja. Szerinte Arany *Toldija* és Petőfi *János vitéze* világirodalmilag egyedülálló jelenségek, hiszen „egy társadalmilag fejletlenebb alapról messzebb mutató társadalmi igazságokat hirdetnek, mint a fejlettebb osztályviszonyok között létrejövő polgári irodalom”.

Hasonló anomáliáktól *A helység kalapácsa* elemzése sem mentes. Pándi a vers komikumát „bensőséges, népi humorként” határozza meg, a művet „ízes, falusi történetnek” nevezi, és a szocialista politika fogalmi mantráit a Petőfi Sándor-i összetett, komplex elbeszélésmód jellemzéséhez is segítségül hívja. A narráció személyessége szerinte „egy töről fakad a népi élménykör plebejus alapon való átélésével”; az elbeszélő önéletrajzi árnyalatai és utalásai, a hallgatókkal folytatott magánbeszéd, a történet menetébe való beleszólások mind-mind ebből a szempontból értelmezhetők. Az eufemizáló plebejusság követelményéről nem feledkezik meg a kutató akkor sem, amikor a vers komikumát értelmezi és a szereplőarzenált mutatja be. A költői attitűd subverzivitásáról, a buffó komédia elemeiről, burleszkről egyáltalán nem esik szó. Petőfi „nem létükben támadja, hanem csak kedélyesen meglegyezi a tenyeres-talpas falusi Rómeókat, Otellókat, Hamleteket és Erzsók-Júliát. Réfa ez a néppel, amit csak az engedhet meg magának, s játszhat végig ösztönös és ízléses biztonsággal, aki egy a néppel, belülről ismeri a népet, akinek olyan a nép, mint halnak a víz” – fejtegeti az irodalomtörténész, és siet megjegyezni, hogy *A helység kalapácsa* hősei egyébként sem a szó szoros értelmében vett parasztságból származnak, hanem a falusi elit tagjai. „Nem állt ez a réteg olyan távolságban a paraszti néptől, hogy annak komolyan tartania kellett volna tőle [...] De annyira egyik sem voltak a parasztsággal, hogy ne lehetett volna cinkosan összekacsintani a hátuk megett vagy akár teli torokkal nevetni is rajtuk, ha kisült valami dísznőség a kocsmá vagy a kántorlak táján.” Pándi Pál: *Petőfi. A költő útja 1844 végéig*. Budapest, 1982, Szépirodalmi Könyvkiadó, 415, 435, 440, 435, 436.

A kortársak használhatatlan kritikái és Horváth János jó irányú, de vázlatos elemzése után olyan írásra volna szükségünk, amely ráérez a Petőfi-mű jelentőségére, és *A helység kalapácsa* kivételes gazdagságát, teremtő szuverenitását is kidolgozottan, rendezetten mutatja meg. Elvárásainknak, örömmel mondhatom, Karácsony Sándor 1944-ben megjelent, *Klasszikus grimászok* című tanulmánya minden tekintetben megfelel. Az irodalomtörténész-esszéista *A helység kalapácsát* elemezve részletes tipologikus ajánlatot tesz: a száz évvel korábbi művet átszövő komikus, ironikus gesztusokat nevesíti, csoportosítja, és minden esetben alapos példatárral is szolgál. Elsőként a díszítő jelzőket, Petőfi leleményes, humoros *névadásait*, a szemérmes Erzsókot, az amazontermészetű Mártát, a fondor lelkületű egyházfit és a többieket veszi számba, s közvetlenül ezután a tárgyilagos elbeszélést megtörő, *szubjektív poétai gesztusokra* koncentrál. „Nyomban az első epitheton ornans után az a nagyon elharapózott szokás jár rosszul, hogy a költő minduntalan kifelé beszél a meséből, s meg-megszólítja olvasóközönségét [...] hőseit vagy rekvizitumait szólogatja [...] vagy monologizál” – folytatja a tipologizáló csoportképzést, és szolgáltat hasznos példatárát.¹⁵ „Ti, kik erős lélekkel bírván Meg nem szeppentek a harci morajtól, Halljátok szavamát!”, „Hah, de mi szörnyű zaj, Mily lárma riasztja egyszerre az egyház Temetői nyugalmát!”, „Oh Hamlet! Mi volt ijedésed, Mikoron megláttad atyád lelkét, Ahhoz képest amint megijedt A helybeli lágyszívű kántor Feleségének látásán?” – rendel az elemző a megszólítás, kifelé beszélés címszava alá többféle érdekes műbeli nyelvi fordulatot.¹⁶

A szubjektív megszólítások, kitérők után Karácsony Sándor a Petőfi által kedvvel alkalmazott *isméltésekre* irányítja a figyelmet. „Az isméltés is nagy erőssége a dagálynak. Kisszerű körülmények között ez is nevetségbe fúl, természetesen” – szögezi le. „»Ámen! Szólt az áhitat Szent hangján A menny szolgálja; s az egyház Négy fala, régi szokása szerint, Komolyan mondotta utána, hogy: Ámen!«” „»És ezt mondta: Bezártak. S még egyszer mondotta: Bezártak«” – idézi meg azt a momentumot, amikor a főhős ráébred, hogy maga van a templomban, s a kulcsot ráfordították az ajtóra. Külön utal a tanulmányíró azokra a megnyilvánulásokra is, amikor a költő szó szerint közli a hősoktól származó karakteres megfogalmazásokat, majd ezeket elbeszélőként, egyes szám harmadik személyben elismétli. „»De az régen volt. Már az idén A negyvenedikszer Értem meg a krumplikapálást« – tűnődik Fejenagy, s valamivel alább már így aposztrofálja őt a költő: »A bölcs férfiú, aki Az idén már negyvenedikszer Ér meg a krumplikapálást«”.¹⁷

A helység kalapácsa szuverén költőiségéhez köztudottan nagymértékben járulnak hozzá a szerző különlegesen érdekes *hasonlatai*. Karácsony is tisztában

15 Idézeteim a Karácsony-tanulmány második kiadásán alapulnak. Karácsony Sándor: *A magyarok kincse*. Budapest, 2008, Széphalom Könyvműhely, 120.

16 I. m. 120–121.

17 I. m. 121.

van ezzel, hiszen a Petőfi Sándor-i hasonlatlelemények bemutatására több mint egy oldalt szán. Igaz, a szóképeket az ismétlésekhez kapcsoltan tárgyalja, és a bőséges példatárhoz csak egyetlen karakterizáló megállapítást rendel. „A legkiteljesedettebb ismétlés egyúttal újabb terenumra vezet bennünket. Homérosz hasonlatai óta klasszikus formája a dagálynak a hasonlat” – jelzi, hogy a Petőfi Sándor-i metódus differentia specificáját a profanizáló, parodizáló tendenciában látja.¹⁸ Az elemző bőséges mutatványsora elején s végén a költő két legterjedelmesebb és legegységibb hasonlat-életképét idézi meg. E sajátosság hasonlatokban Petőfi az elbeszélés teréből és idejéből minden aggály nélkül lép át a családi mindennapiság tereumába, s ott hosszan időzik. Az elsőben egy mopszli kutya keltette házi bonyodalomat jelenít meg, a másodikban gyermekkori testvéri perpatvarra és apai elnadrágolásra emlékezik vissza.

A csúfondáros eposzi allúziókat számba véve Karácsony Sándor nem feledkezik meg „a vész közeledtét hirdető *baljóslatú előjelekről*” és a *versengő hősök szócátájáról* sem. Az apokalipszis közelségére – kiegészítésként megjegyezhetjük – a második énekben utal Petőfi. A jövődő katasztrófát a természet számos jelensége hirdeti meg: a nap vészesen piroslik, az amúgy békés kutyák összemarakodnak „Egy nyomorú juhbőr-darabért”, és a világ-felfordulásra utal az is, hogy a lágyszívű kántor nagyívó felesége mindössze egy messzely pálinkával éri be.

A homéroszi *obiurgatio* a vitézek harc előtti indulatos szóváltása: a küzdők haragos odamondásokkal csigázzák fel agresszivitásukat, mielőtt egymásnak esnének. A Fejenagy–Harangláb-összecsapást megelőző indulatbeszédet Nádaszky Lajos, mint említettem, elrettentő példaként tartotta számon, s a harmadik ének huszonnégy sorát az elmarasztalást fényesen igazoló szövegrészként idézte meg. Karácsony viszont kifejezetten gyönyörködik a „versengő eposzi hősök szócátájában”, és élvezettel citálja csaknem az egész műrészletet. („»Én bujtogatám őt, / hogy csapja el a kelmed keziről / A szemérmes Erzsókot, / Mert én kendet utálok, / Mint a kukorica-gölgödint.« // »Ugyan úgy-e?« // »Biz úgy ám!« // »Hát kend azt gondolja talán, / Hogy én kendet szeretem / Avval a macskapofájával?« // »Micsodával?« / »Avval a macskapofájával!« // »Macskapofámmal? / Hát te, te süldisznó! / A ki kovácsnak tartja magát, / Pedig holmi cigánytól / Tanulta meg a kalapálást...« // »Hát még mesterségemet is / Gyalázniz mered? / Te hitvány templomegér... / No megállj! Majd megkalapállak.«”)¹⁹

Írása utolsó ízületében Karácsony Sándor a közvetlen eposzi vonatkozásrendszeren túllépve ajánl újszerű, érdekes, tanulságos tipológiai alapot. „Szinte egy természetes szava nincs a költőnek, a legegyszerűbb dolgokat is úgy körülteremtettézi [...] Lépten-nyomon megállít bennünket a bőbeszédűség” – állapítja

18 I. m. 122.

19 *Petőfi Sándor összes költeményei*, 2. kötet (s. a. r. Kiss József, Ratzky Rita, Szabó G. Zoltán). Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó, 93.

meg, és meglátását újfent jól kiválasztott, találó idézetekkel támasztja alá. Megjelöli, hogyan hangzana a természetes, szokásos szófordulat (*vasárnap délután, Gúnyosan elmosolyodott, Így szólt*), és e normális nyelvi mindennapiságot Petőfi körülírással leleményeivel szembeállítja („vasárnapi délnek utána”, „kiprémzvé Szája vidékét Sátáni mosollyal”, „S ilyféle szavakkal Terhelte meg a levegőnek Könnyű szekerét, Hogy szállítná azokat A derék hangászi fülekbe”).²⁰

*

Karácsony hasznos tipológiája és kimerítő példatára a Petőfi Sándor-i „másként mondások” gazdag tárházába enged betekintést. Az idézetsor érdeme, hogy segít megértenünk, belátnunk: a kortársak által „aljasnak” nevezett s a későbbiekben is sokáig lebecsült mű igazában roppant érdekes alkotás, poétikai esz-köztára bámulatosan sokrétű, újító nyelvteremtő gazdagsága egészen kivételes. Más kérdés, hogy az 1944-ben publikált tanulmány tipológiai elképzeléseivel, csoportosítási elveivel, problémalátásához az új évezred elején érdemes korrekciókat, kiegészítéseket, módosításokat fűznünk.

Vegyük szemügyre először azt a sajtóságcsoportot, amelyet Karácsony úgy írt körül, hogy *a költő kifelé beszél a meséből, és meg-megszólítja olvasóit!* Az irodalom-történet-esszéista tipológiáját és meghatározásait két ponton is kiegészíteném, módosítanám. A rövid, emocionális közbevetéseket, megszólításokat, költői kérdéseket megkülönböztetném a szubjektív költői világot hosszabban, több-rétűen, tágabb jelentéskörökben közbeiktató gesztusoktól és azoktól a formuláktól, amelyek a narrációs munkát változatos módon reflektálják. Másrészt ezen eljárások tágabb kontextusára is rákérdeznék: az európai és hazai verses irodalom néhány fontos, idevágó passzusát, ha csak futólag is, de számba venném, megidézném.

Fejtegetéseink kezdetén az európai hősénekek „ősformájára” kell visszautal-nunk. Homérosz higgadt tárgyszerűsége az elbeszélői bejelentkezéseket köz-tudottan nem ismerte. A klasszikus eposz tárgyilagos, objektív műalkotás; emotív közbevetésekkel (a középkori lovagi epika néhány kezdeménye után) a reneszánsz romance-ban, legfőképpen az ironikus játékosság mesterművében, az ariostói *Orlando furiosó*-ban találkozunk. A nagyhatású ossziáni eposzokban már rutinszerűen gyakoriak a szubjektív megszólítások („O Ronán, halljad a’ paizst! figyelj, o Kluthár, Kuchullinnak kiáltására! jer a’ tengertől, o Kalmár! Jer aczélvértedben, o Luthár! Fel, Fojnének fija, döntő bajnok!”),²¹ s a hősökhöz és a történeteseményekhez kapcsolt emotív kérdéseket, megszólításokat a Ka-zinczy-féle Osszián-átköltéstől ihletett Vörösmarty-műben, a *Zalán futásában* is bőven találunk. („Meg ne sebezétek könnyű kis lábait, átkos / Tüskék, ’s rút kórók”, „S hah! Már szerte megy a’ vad nép”, „Óh csak tégedet is ne ragadt el

20 Karácsony Sándor, i. m. 124.

21 Kazinczy Ferencz’ munkái. Szép irodalom. Hatodik kötet. Ossziánnak minden énekei három kötetben. Fordította Kazinczy Ferencz. Első kötet. Pesten, 1815, Trattner János Tamásnál, 5–6.

volna magával, / Barna szemű lány, hős Vihadar' szép gyermeke!", „De hova futsz idegen?", „Oh fejedelmi Zalán! Te is álmodol a' siket éjben.”)²²

Az ossziáni divat terjedését Magyarországon az 1815-ben megjelent Kazinczy-fordítás ismeretesen fölerősítette; a szubjektívizáló odafordulások, érzelmes narrátori kérdezősködések a novellákban is általánossá váltak. A húszas években Kisfaludy Károly szellemes prózai paródiában ironizált a jelenség felett, az emotív szólongatásokat, érzelmes kérdéseket *Andor és Juci s Hős Ferkó* című humoros novelláiban csúfondáros színezettel itatta át. („»Pityergő szűz a komor éjben! mint a hold sötét felhők közül, úgy fehérlik széles alakod által a sövényen. Hallgatsz déli szűz? igék helyett melegen csapnak felém sóhajtásid; de érző keblem felfogván azokat, forróbbakat lódit helyettők. Jer! lebegj keresztül a kegyetlenség-rakta sövényen.”)²³

*

Petőfi Sándor meglevenítő, dinamikát növelő (gyakran érzelemkifejező módosítószóval ellátott) megjegyzései nem vitás, e fent jelzett ossziáni, Vörösmarty Mihály-i, Kisfaludy Károly-i tradícióhoz egyaránt kapcsolódnak. „Oh te piros nap! / Mért vagy te piros?", „Oh mért kellett látnia ekkor? / Mért nem született vakon inkább?", „Nagyszerű volt ez esés!", „Merre, Bagarja uram, / Test-épületének / Élő oszlopain, / Oh merre szalad kend / Gyors szaladással, / Mint a kugli-golyóbis?" – kommentálja a költő a cselekményelemeket, szólongatja hőseit kedvvel és persze az elődökre utaló iróniával. E költői szólongatások, kérdések, érzelmes, pár szavas kommentárok, mint említettem, rövidék és egy-neműek; emocionális hatásúak, a líraiságot erősítik, de egyéb funkciójuk nincsen.

De ígéretünkhöz híven vegyük szemügyre Petőfi bonyolultabb szubjektív-tás-megnyilvánító gesztusait s narrációs önreflexióit is! A *helység kalapácsa* történetmondója az elbeszélés teréből és idejéből többször is szeszélyes hirtelenséggel, az elbeszélés objektív egységét szétzilálva lép át a narrátor szubjektív világába. A hangászi zenebonára asszociálva, tizennégy soros kis életképben emlékezik vissza a valamikori otthoni perpatvarra, az asztalra tett, kiürített kancsóról saját üres zsebei jutnak eszébe, szerelmi kudarcairól panaszkodik, a szép lánykák iránta való közömbösségét fájlalja, a befejezésben pedig a borzas fejét ékítő babérokról, az irigységről és a halhatatlanságról beszél.

22 Vörösmarty Mihály összes művei, 4 (s. a. r. Horváth Károly és Martinkó András). Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, 61, 69, 70, 73.

23 Kisfaludy Károly: *Válogatott művei*. Budapest, 1980, Szépirodalmi Könyvkiadó, 461. Kisfaludy sok nyelvi leleménnyel megalkotott, eposziaságot s osszianizmust gúnyoló novelláit egyébként több tekintetben is *A helység kalapácsa* fontos előzményeiként tarthatjuk számon; a Petőfi-mű és az 1824-ben és 1828-ban megjelent elbeszélések között több tematikai és szövegbeli egyezést is találunk. Az *Andor és Juci* csárdai jelenete például élénken emlékeztet Petőfi Sándor kocsmájára; a novellában a félszemű Gyurkó s a másik két bárd recsegő hangon, nyomott húrokon, sípoló dudán csinál hangzavart.

A versben a történetmondói szubjektivitáshoz a cselekményvezetés, a történetszál-váltások, helyszíncserék nyilvánossá tétele is hozzátartozik. „Míg a bölcs férfiú tervét, / Leleményes eszének / Fényes tanuját / Teljesülés koronázza: / Pihennénk talán egyet – aztán / Új erővel / Térjünk a tettek más mezejére”, „És... de hová ragadál? / Óh felhevülésnek Gyors talyigája! // Vissza tehát / A szemérmes Erzsók / Ötvenöt éves bájaihoz.” (A citált játékos, ironikus narrációs önreflexiókat, az első ének zárását és a második rész 224–226. sorát Karácsony Sándor is megidézte, bár ő narrációs szempontokról nem beszélt, s a gesztusokat egyszerűen az élénkítő megszólítások közé sorolta.)

Az *erőteltjes szubjektivitás-érvényesítés* és a *narrációs tudósítás* gesztusai ugyan csak megérdemelnek egy kisebb történeti kitekintést, már csak azért is, mert már 1844 előtt többféle, érdekes változatban bukkantak fel az európai irodalomban. Az objektív cselekménytér ironikus szubjektivizálása Ludovico Ariosto 16. századi reneszánsz eposzában-románcában is állandóan ott kísértett. A közel ötezer versszakos nagy műben az elbeszélő a maga gondolat-, érzelem- és problémavilágával minduntalan betolakodott az elbeszélte történet terébe és idejébe. Alkotóerőért fohászzkodott, a mindennapi élet szociológiájához és moráljához fűzött megjegyzéseket, a szerelmi szenvedély vakságát és leküzdhetetlen erejét saját példájával illusztrálta, Ferrara és a korabeli Itália zűrzavaros történetébe vonta be olvasóit; gazdáit, a hercegi Estéket magasztalta, az antikvitás és a reneszánsz nagy képzőművészeit emlegette föl, ókori történeteket idézett, régi asszonyok tetteit, képességeit dicsérte.

A szubjektív kitérők sokasága már a 16. századi ariostói romance-ban is játékos-ironikus atmoszférát teremtett. A verses regény azonban csaknem háromszáz év múlva még tudatosabban, még nyilvánvalóbban szuggerálta az elbeszélés történetszerű célirányosságának visszavételét. George Gordon Byron, a mélységesen provokatív, minden emberi és költői szabály ellen fegyvert ragadó angol lord²⁴ *Don Juan*jában az ökonomikus, célirányos, objektív narráció helyére végleg ironikusan személyes, reflektáló elbeszélésmódot léptetett, s a legnagyobb természetességgel nyújtott át az olvasónak külön-különféle privát közléseket, eszme-futtatásokat. Rendszeresen minősítette pályatársait, sommás mondatokban jellemezte Ovidiustól Juvenalisig az antik szerzőket, bevallotta, hogy imádja a szép szemeket, a kövér nőktől viszont fázik, összehasonlította a fagyos klímájú, erényes északot a vérforraló, szenvedélyébresztő déllel, és kinyilvánította, hogy szereti a magányt, de ezen nem remetelakot, hanem háremet ért.

Az ironikusan érvényesített szubjektivitás vizsgálata után a narrációs önreflexió körébe sorolható költői gesztusok múltjáról is szükséges néhány szót

24 „[...] nem találta másban tehetsége befejezését és szíve kielégítését, mint oly költeményben, amely minden emberi és költői szabály ellen fegyvert ragadott” – jellemezte a *Don Juan* szubverzivitását szellemesen Hippolite Taine.

Taine Hippolit, Adolf: *Az angol irodalom története negyedik kötet* (fordította Csiki Gergely). Budapest, 1883, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-vállalata, 283.

ejtünk. A metódus legfőbb kezdeményezőiként megint csak a lovagvilágot játékos iróniával átítató ferrarai alkotót és a főúri rangú angol költőt tarthatjuk számon. Az *Orlando furioso* negyvenhat fejezete rendre reflektív bevezetővel kezdődik, a zárás bejelentésével ér véget, és az elbeszélő a narrációs váltásokat történetmesélés közben is gyakran megelőlegezi. „De nézzük a más útra tért Rinaldót”, „De most Angelica útjára térek”, „Hagyjuk most őt [...]”, „Oda térjünk, hol most Rinald, a gróf van”, „De ideje Ruggierot megtalálnom” (I/31, 1/32, III/6, IV/50, VI/16). A műben az egyszerű cselekményváltás-jelzések mellett időről időre bonyolultabb, ironikusabb, szubverzívebb gesztusok is felbukkanak. A szerző a huszonkettedik rész kezdő strófájában elnézést kér, hogy korábban lángoló haraggal kelt ki a cselszövő, buja asszonnyal szemben, s a huszonnyolcadik fejezet első három versszakában előre figyelmezteti a történetet figyelemmel kísérő hölgyeket, hogy öt-hat oldalt olvasatlanul lapozzanak át, mert az egyik szereplő rút beszéde igaztalan vádakot szór majd rájuk.

A cselekményszál-váltások metapoétikai átszínezésében Ariosto nagy műve kétségkívül fontos előzménynek tekinthető. De az efféle gesztusokat parodisztikus, metapoétikus árnyalattal véglegesen a *Don Juant* megalkotó Byron itatta át. „Nincs hősöm! És ez meglepő hiány” – indította a költő fő művét a történet-szövegre utaló ironikus utalással, s a hatodik–hetedik strófában azt deklarálta, hogy az „In medias res” divattal dacolva csak azért is a legelején fogja kezdeni az elbeszélést. „De most forduljunk Don Juan fele”, „jó éjt tehát. – Folytassuk a mesét” – jelentette be a cselekményszál-váltást. „De itt később időzöm”, „majd sorra kerül még – addig hagyom” –, utalt előre játékosan-ironikusan az eljövendő történésekre. „hogy áll ez ügy, bővebben nem tudom”, „– nem tudom miért –” „s aztán – mit tudom én! megáll a tollam” – vallott rendszeresen narratori inkompetenciájáról. „Itt véget ér az ének” – jelezte a közelgő zárást harmincöt strófával az első rész vége előtt. „Ez volt Juan első kalandja, Tán / lesz folytatás is, hogyha kegybe vesz / s néz a közönség bátorítva rám; / most majd bevárjuk, hogy mit szól ehhez” – lépett ki az elbeszélés idejéből a műfalgalmazás idejébe ugyancsak az első ének zárására készülve.²⁵

A cselekményszál-váltások jelzéseit számba véve végül Vörösmarty Mihály 1825-ös eposzára is érdemes egy pillantást vetnünk. A homéroszi tradíciót a *Zalán futása* szintén megtöri. A színtércseréket a magyar költő nemegyszer jelzi, de Byronnal ellentétben nála nincsen szó ironikus, provokatív, metanarrációs színezetről. Vörösmarty verses elbeszélésében Osszián nyomán csupán frissítő, lírai gesztusokat kever a történetmondásba. „Óh, kiket a’ hadi zaj, kiket a’ bús tárogató hang / ‘S rettenetes kúrtszó ébreszt, nagy lelkű vezérek, / Hagyjatok egy kissé távoznom a harci mezőről”, „Oh ha tovább mennem szabad a’ nagy tábor’ öléből, / Elmegyek a’ földet pusztító néma halállal”, „Oh ha talán vagytok,

25 A szubjektivitás-metódusok és a narrációs önreflexiók szemléltetésére a *Don Juan* vég nélkül kínál illusztratív citátum-lehetőségeket. Mostani és korábbi példatáramat kivétel nélkül az első ének szöveghelyeire építem.

kik meghallgattatok eddig, / El ne ijedjetek, a' hadakat nem folytatom én most [...] 'S a' búsult daliák' harczát nem mondom el; innen / Bodroglaköz' csendes szigetébe kívánkozik elmém".²⁶

*

Vörösmarty cselekményreflektáló megjegyzései, amint látjuk, az eredendő objektív eposziságtól elhajlanak, ám Ariostóval és Byronnal ellentétben egy csepp ironikus színezetet sem tartalmaznak. De mi a helyzet *A helység kalapácsával*? Az 1844-es mű szubjektív síkváltásaiban és cselekményirányításra utaló megjegyzéseiben rejlik-e provokatív, deheroizáló célzat, és ha igen, milyen mértékben? Bizonyosan állíthatjuk, hogy Petőfi helyszíncsere-jelzései, önreflexív utalásai nem a *Don Juan*-i eltökélt szubverzivitás hangján szólnak; a byroni radikalitást a magyar költő már csak azért sem képviseli, mert versét minden ízében a felszabadító nevetésre építi, és az 1819–1824 között írott angol művel ellentétben világgépalkotó, ítélkező, eszmesummázó szerepre nem törekszik.²⁷

De azért a Petőfi Sándor-i narrációs lelemények profanizáló érvényét így sem kell lebecsülnünk. A gesztusoknak a reflexiós eljárások sokoldalúsága is nyomatékot ad. A szerző nem csupán cselekményváltások irányítójaként s a hév hatására el-elkalandozó elbeszélőként mutatja magát, de gyakran a cselekménytervezés műveletére utaló *titokgazdaként* is fellép. Az eposzi proposícióban ugyan egyenesen megnevezi költeménye főhősét, a templomban elszundító emberalak kilétét azonban jó ideig alakoskodva eltitkolja. E titkolózás egészen addig tart, míg a harmadik énekben a derék férfiú be nem lép Erzsók asszony kocsmájába. Bagarja uram ekkor a „»Jó napot adj isten; / Fejenagy koma!«” köszöntéssel fogadja, s az elbeszélő egy zárójeles kommentárban lebbenti fel a fátylat a „titokról”. („Mert ő, a nagy férfiú, volt ez.”)

A narrációs játékhajlam erőteljességéről, a metapoétikus átszínezettség sokszínűségéről *A helység kalapácsa* végére állított Mutató tábla is tanúskodik. E különös, visszatekintő sommázat²⁸ az elbeszélésmóddal kapcsolatos szubverzív,

26 *Vörösmarty Mihály összes művei*, 4 (s. a. r. Horváth Károly és Martinkó András). Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó, 61, 126, 202.

27 A harmadik ének 865. sorát, igaz, érdekes kivételként tarthatjuk számon. A lágyszívű kántor mellékesen megfogalmazódó szereplői megjegyzésén éppenséggel a cenzúra is fennakadhatott volna. A Fejenaggyal szemben védekező, mentegetőző ijedt férfiú ugyanis véletlen filozofikus szófordulatával nem kevesebbet tesz, mint a keresztény vallás alappilléret kérdőjelezi meg. „De szerelmemet én / Titkoltam volna örökké, / Elvittem volna magammal / A más életbe, a hol tán / *Nincsen is élet* –” (A kiemelés – Ny. B.) Az ember metafizikai biztonságával és a nélkülözhetetlen vallási hiedelmekkel kapcsolatos kétkedő utalásokra egyébként a *Felhők* két darabja (*Az ember ugyan hova lesz?... Nem sülyed az emberiség...*) is példaként szolgálhat. (Vö. Nyilasy Balázs: *Megérteni az irodalmat*. Budapest, 2020, MMA Kiadó, 239–240.)

28 A Mutató tábla nagyon különös, egyéni lelemény. A kritikai kiadás nem ejt róla szót, s a szakirodalom sem igen említi. Hasonló törekvéssel jómagam sem találkoztam, és szóbeli próbál-

tettető gesztusokat mintegy betetőzi. A *Táblában* a költő a történet szüzséjét úgy mutatja be, mintha a titok-visszatartás, hatásvadász késleltetés, meglepetés-beiktatás gesztusa egyenesen a mesemondás alapelve volna. „*I. énekben* fölébred álmából egy fogoly, s szabadulást tervez – azonban az nincs megénekelve: hogy ki legyen ezen szabadulást tervező, álmából felébredt fogoly? csupán azért, hogy később a meglepetés annál meglepőbb legyen. – A *II. énekben* már több foglaltatik: kié a helység leglátogatottabb kocsmája? Mily ékes e kocsmá birtokosnéja? Miben sántikál a kántor? ki buzdítja merényének végbevételére? s a t. A *III. énekben* [...] már az is orrára köttetik a nyájas olvasónak, hogy a fogoly nem más, mint a költemény hőse.”

A különös zárlat ironikus hangoltságát az is erősíti, hogy a szerző műve komikus, humoros karakterét teljességgel elrejt, eltagadja. A sommázat komoly, dramatikus történetet sejtet, mit sem törődve azzal a ténnyel, hogy az olvasó a verset ekkorra már töviről hegyire megismerte, és humoros leleményein jókat nevetett. Petőfi Fejenagyot itt egyszerűen „egy fogolynak” nevezi, s (a „foglyul ejtés” és kimenekülés komikai körülményeit mellőzve) a börtönből való szabadulásra mint komoly, jelentőségteljes eseményre utal. A *Mutató táblában* a kocsmái csetepaté is tragikus eseménysorrá változik, s az elbeszélő a főhős aktív részvételéhez drámai kommentárt fűz: „a fogoly [...] a milly szörnyű dolgokat lát: olly szörnyű dolgokat cselekszik”. A tettető, melodramatikus átírás a tábla utolsó sorában is érvényben marad. A valóságos szöveg kedélyes, humoros befejezését („Ott nyögi most fájdalmát hősünk / A kalodában, / S csak azzal vígasztalja magát, / Hogy elleneit megverte vitézül, / S ha innen az isten megszabadítja, / Megkéri azonnal / A szemérmes Erzsókot”) a narrátor itt egészen másféle kódba teszi át. „*IV. énekben* a szörnyű dolgok véget érnek, s a költemény hőse szörnyű véget ér” – kelti a végső reflexió azt a látszatot, mintha a mű a komor tragikum, az eposzi fátum, a végzetdrámák által volna meghatározott.

*

A szubjektivitásérvényesítés és a narrációs játékok vizsgálata során alaposan elkanyarodtunk a Karácsony Sándor által kijelölt nyomvonalától, most azonban a szóképek vizsgálatára térve újfent hivatkozhatunk a *Klasszikus grimászok* kezdeményeire. A műbeli metaforák, hasonlatok fontosságával, leleményes sajátosságával Karácsony is messzemenően tisztában volt. „Se szeri se száma a hasonlatoknak” – állapította meg, majd jól megválogatott, bőséges mutatványnyal rukkolt ki írásában, és, mint említettem, egy mondatban a Petőfi Sándor-i hasonlatképzés erőteljes profanizáló karakterére is utalt. Az esszéista-irodalomtörténész kiemelését csak megerősíthetjük: a műben a szóképalkotás valóban mindegyre a deheroizáló profanizálás jegyében történik. Petőfi hasonlataiban,

kozásaim sem jártak eredménnyel: neves Petőfi-kutatóink közül többenél érdeklődtem, de senki sem tudott információval szolgálni.

metaforáiban a szokványos poétikai működésmódnak nyomát sem találjuk. Az érzelmes, magasztos, patetikus elvárások elhullanak, hamvukba fúlnak: a második metaforaelem, a *hasonlítotthoz* kapcsolt *hasonló* (szokásos angol terminussal: a *tenor*hoz társuló *vehicle*)²⁹ mehökkentően mindennapi szférákra utalva szabadít fel komikai energiákat. E profanizálás, mintha csak a kognitív metaforaelmélet egyik fontos tételét akarná illusztrálni, előszeretettel kapcsolódik az emberi test képzetköreihez: a bölcs férfiú *feje bográcsában főzi* a gondolatok seregét, a kántor *Feje ablakinak* egyikével a billikomba néz, a másikkal szemérmes Erzsókot fürkészi, Bagarja uram *Test-épületének / Élő oszlopain* szalad előre. A deheroizálás uralma a költészet szívére-lelkére, legmagasztosabb érzéstartományára, a szerelemre is kiterjed. Szemérmes Erzsókot a derék Fejenagy *szíve árendásaként* tartja számon, úgy rohan hozzá, *Mint a malacok gazdasszonyaihoz, / Ha kukoricát csörgetnek, s a kántor a viszontszerelem koppantóját* igényli szíve égő gyertyájához.

A *helység kalapácsában* az érzelmi emelkedettség és a morális komolyság kipróbált, bevett szóképi tradícióit elvető költő boldog elevenséggel fürdőzik az újféle szabadságban, és a byroni – puskini – verses regény hasonlatjátékaihoz kapcsolódva a metafora groteszk különösségével olykor az irodalomcsinálás mesterkéltségét, problematikusságát is sugallja. A legmagasztosabb érzelmek kifejezésére, úgy látszik, nem is talál megfelelő hasonlatot. „Oh széles tenyerű Fejenagy, / Helységünk kalapácsa / S csapra ütője szívem hordójának! / Még kétkedel?... / Ártatlan vagyok én, / Mint az izé...” – silabizálja ki a vallomást szerelmese tengervízszínű szeméből a megrendült főhős. (A kifejezés lehetlenségét, alkalmatlanságát szuggeráló szópótló *izé* egyébként még egyszer felbukkan a műben. A narrátor a harmadik énekben közvetlenül Fejenagy szabadulása után apokaliptikus események előhírnökeként töpreng a nap pirosságán. „Oh te piros nap! / Mért vagy te piros? / Szégyen-e vagy harag az, / Mi arany sűgáraidat / Megrezesíti, / Mint a bor az emberek orrát? / Nem szégyen, de nem is harag az, / Csak én tudom ennek okát, / Én, kit földöntúli izék / Földöntúli izékbe avattak.”

Karácsony Sándor, mint említettem, a hasonlatok sorában legelőször és utoljára két terjedelmes Petőfi Sándor-i életképre utalt. Az irodalomtörténetesszéista választása ezúttal is teljességgel helyénvaló, de néhány magyarázó, kiegészítő kommentárral azért érdemes szolgálnunk. A mopszli kutya keltette házi bonyodalom és a gyermekkori testvéri perpatvar megidézései ismeretesen a homéroszi hasonlatok nyomában járnak. Az *Iliászban* és az *Odiüsszeiában* a hasonlítotthoz kapcsolódó *hasonló*, tudjuk, nemegyszer szokatlanul nagy szerephez jut: a görög költő, az általa megalkotott képelembe mintegy „belefeledkezve” az indító megjelenítésből egész kis történeessort alkot, mielőtt újra visszatérne

29 Az eredeti elnevezés a metaforára vonatkozik, és I. A. Richards nevéhez köthető; a *tenor* és a *vehicle* párosítást azonban a hasonlatra is bizvást alkalmazhatjuk.

a kiindulópontig.³⁰ Petőfi két legnagyobb homéroszi hasonlatát az elbeszélői tér szubjektívizálása szempontjából is fontos, figyelemre méltó jelenségként tarthatjuk számon; a kutyás házi életképben és a gyerekkori emlékidezésben a narrátor jó időre kivezeti az olvasót a voltaképpen, objektív cselekménytérből. A homéroszi hasonlatok tíz sor körüliek, a magyar költő életképei viszont harminc és huszonkét sorosak; Petőfi Sándor a homéroszi tendenciát mulatságosan továbbfejlesztve, eltúlozva úgy hagyja oda az elbeszélés fonálát, úgy alkot külön kis jelenetet, mintha csak a narrátori fegyelemtartás hiányát, az elbeszélői elkalandozásokat parodizálná. Az első ének nevezetes hasonlata ott kezdődik, hogy a templomba zárt Fejenagy kiókumulálja a szabadulás lehetséges módját. („»Megvan... ahá, megvan!« rikkanta, / S komoly orcájára derű jött: / mint kiderül példának okáért / a föld, mikor a nap / Letépi magáról / A felhők hamuszín ponyváját; / Szintén így kiderül / A sötétlő konyha is éjjel, / Ha kólyika kezd gyötörni / A mopszli-kutyácskát, / S a tekintetes asszony / Réműlve kiált / A cselédi szobába: / »Panni te! Kelj fel, / Rakj tüzet, és melegíts téglát... / de szaporán!« / Panni pediglen / Föltápászkodik... egy két / Botlásnak utána / Kijut a konyhába... Kohával, acéllal / Meggyújtja a taplót, / Taplóval a kéngyertyát, / Kéngyertyával a szalmát, / Szalmával a fát, / Hogy téglát melegítsen / Hasacskjára a mopszli-kutyának. / Mondom: valamint ilyenkor / Kiderül a konyha sötéte, / Úgy oszlott a ború / Hősünk komor orra hegyéről, / Midőn e szót ejtette ki: »Megvan!«”)

*

Végül a Petőfi Sándor-i nyelvteremtés módozatait vizsgálva Karácsony Sándor utolsó felvetéséhez is fűznék néhány észrevételt. A tanulmányíró, emlékezhetünk, arról szolt, hogy Petőfi a legegyszerűbb dolgokat is *körülteremtettézi*, s hogy egyetlen természetes szava sincsen. A találó megfigyelést konkretizálni, és az ízes, kifejező, szemléletes igét pontosítani kívánó elemző talán a *körülírás* fogalmával próbálkozhatna. A perifrázis alkalmasságát, az egyszerű beszédelemek bonyolult, körmönfont helyettesítésében rejlő komikai lehetőségeket már a nagy vígjátékszerzők is kihasználták. A görög Arisztophanész *Az acharnaibeliek* című színművében Euripidészt patetikus, cikornyás beszédű sznobként láttatta. A tragikus triász legifjabb tagja a főhőssel, Dikaiopolisszal beszélgetve rendre sajátos körülírás-metaforákkal élt. „Vedd, íme, s távozz a »kő-íven át!«, „Ez ember gúnyol: csukd be »házam ajkát!«” – írta körül az ajtót fontoskodó szófordulatokkal a második felvonásban. A különös körülírásokban rejlő komikus

30 „Péleidész még szemből kélt, mint vészes oroszán, / melyet az egybefutott sok férfi, egész falu népe / vágy leteríteni, s ő csak sétál, megveti őket; / csakhogy amint egyik heves ifjú dárdahegyével / megdöfi, összehúzódik, torkot tát, foga mellett / tajték forr s nagyeros mellében felnyög a szíve; / farkával mindkét csípőjét, bordaszegélyét / korbácsolja; magát viadalra hevíti dühében: / tűzbeborult szemmel száguld: hátha lesújthat / ott valakit, vagy elől a tömeg közt ő maga hull el: / így küldötte erős és bátor lelke Akhilleuszt / nagyszívű Aineász ellen viadalra rohanni.” *Iliász*, Huszadik ének, 164–175.

energiák kiaknázására egyébként Petőfit a nyelvújítás 1844-ben már mulatságosan ható szóteremtései is serkentették: a gőzpöfögészeti tovalöködönc, a nyaktekerészeti mellfekvenc, az orrfuvolászi négyzetrongy, a megkönnyebbülészeti körguggolda és társaik.

A körülírás-elvűség *A helység kalapácsában* a poétikai fogalmak és az eposzi allúziók körére is kiterjed. Homérosz, mint tudjuk, az eposzi figurák beszéd-szólamait rendszerint előre jelezte, s a kommunikációs cselekvés befejezését is gyakran formulákkal erősítette meg („Válaszul így szólt erre”, „szárnyas szavakat szólt”, „Görbén fölfele nézve beszélt”). Petőfi a homéroszi metódust továbbfejlesztve az *így szólt, így mondtá* helyett különlegesen bonyolult jelzésekkel él. Sajátosan cikornyás, fantáziadús szófordulatai annál inkább mulatságosak, mert ezeket (az egyházi sokoldalú rábeszélését és a lágyszívű kántor tusakodó válaszát nem számítva) nem szónoklat, hanem rövidre fogott, gyakorlatias, mindennapi beszédaktus követi. „Így adta bizonyosságát / Ékesszólási tehetségének. / »Bort!«, „S ilyféle szavakkal / Terhelte meg a levegőnek / Könnyű szerkerét, / Hogy szállítná azokat / A derék hangászi fülekbe: / »Húzd rá, Peti, / A fűzfán füttyülődöt is, / A ki megáldott!«, „A kevés szavu bíró, / A bölcs agastyán, / Fölnyitva szeme másodikat is, / E kérdést látá szükségesnek: / »Hát menjünk?« // »Pedig tüstént!« volt a felelet”.

A költő körülírásait számos esetben semmilyen eposzi sztereotípiához vagy bevett szóképteremtő tradícióhoz nem tudjuk hozzákötni; Petőfi leleményei a *föltétlen másként mondás* jegyében szuverén fantáziával utalnak a hamis cikornya beszéd mindennemű válfajára. „Fölfogta azonnal / A szemérmes Erzsók / E szónoklat magas értelmét, / S eszközlé annak teljesülését / Nem fontolva haladván.”, „[...] Már az idén / A negyvenedikszor / érém meg a krumplikapálást”, „Mig a kisbírói tekintély / Tudtokra nem adta / Szívreható mogyorófa-beszéddel, / Hogy már haza menni tanácsos”, „[...] kiprémzé / Szája vidékét / Sátáni mosollyal”.

*

Írásomban mindeddig vissza-visszautaltam Karácsony Sándor tanulmányára, most azonban néhány olyan problémagombolyagot érintek, amelyek az 1944-es tanulmányban egyáltalán nem kerültek elő. Legelőször *A helység kalapácsa* vers-tani karakteréről ejtenék néhány szót. A korabeli kritika e tekintetben teljes értetlenséget mutatott. Császár Ferenc, mint recepciós visszatekintésemben jeleztem, az *Irodalmi Őrben* Petőfi formakoncepcióját mélyen elmarasztalta, a rímek hiányát egyértelműen nehezményezte, s a „daktilikus”, „spondaeus” metrikát a végiggondolatlan zavar számlájára írta. Pándi Pál viszont 1982-ben a költő „teremtő szabálytalanságát”, szabad verselését egyértelműen pozitív megállapításokkal illette, a mechanikus kötöttséget jelentő szerkezetekről való leválást érthetőnek és indokoltnak vélte. A neves professzor Petőfi szabálytalan szótagszámú sorait, anapsztikus és daktilikus verslábfoszlányait „az unalomig szabályos hexameteres eposz formai paródiájának” tekintette, a „billegő

ritmika komikus hatású zökkenőit”, a „kivárásokat és ejtésszaporításokat”, „ékezési szabadosságokat” a teremtő szabálytalanság esztétikailag érvényes gesztusaiként fogta fel,³¹ s *A helység kalapácsa* verselését végül nemhogy kifogásokkal övezte volna, de irodalomtörténeti jelentőségűnek vélte. A komikus eposz szerrinte a hexameterek, disztichonok „szabályos fenségét”, reformkori líránk formai pedantériáját, fantáziátlan ritmikáját” is megtépázza, sőt a verset „a magyar irodalom legnagyobb és legizgalmasabb formai bravúrjainak egyikeként” tarthatjuk számon. „A klasszikus vagy általában a kötött versmértékek uniformisa után valóságos felszabadulás ez a ritmikai lehetőségekkel pazarul játszó költemény” – utalt Pándi a Petőfi Sándor-i verselés korszakos jelentőségére.³²

Pándi Pál Petőfi-értelmezésének problematikusságaira korábban (írásom tizennegyedik jegyzetében) már utaltam. Itteni fejtegetéseivel azonban mélyen egyetértetek. *A helység kalapácsa* versformájának irodalomtörténeti jelentőségét magam is nehezen tudnám túlértékelni. A mű nem csupán a 19. századi, de a 20. századi szokásrendhez képest is merészen új utakon jár. Az 1844-es vers-eposz a Gestalt érzéseket automatikusan kielégítő rímelésről, strófaszerkesztésről, metrumalkotásról lemond, a forma és tartalom mechanikus egyeztetései helyett *eleven, dinamikus, individuálisan változó formatartalommal* próbálkozik. A rímtelen, zömmel öt és kilenc szótagból felépített sorok hosszúságukat, ritmikai összekapcsoltságuk erősségi fokát szabadon, variábilisan változtatják, a költő az időmértékes lüktetést hol visszafogja, hol az anapestusok, daktilusok által fölerősíti. A sorkapcsolások és a metrikai, ritmikai formák, bár bizonyos esetekben intenzív ritmusélményeket közvetítenek, a mechanikus verstan számára teljességgel hozzáférhetetlenek.

*

A helység kalapácsa mechanikus Gestaltokat elvető, minden pillanatban új s új formatartalmat teremtő verselése nagyon innovatív vívmány. Másrészt viszont annak az általános szabadelvűségnek a folyománya, amely az 1844-es vers más szféráiban is rendre érvényesül. E sokoldalú, merész „szabadosághoz” a műbeli komikum póriasságát is hozzászámíthatjuk: az elbeszélő költemény a maga színterével, figuráival, történéseivel a csúfondáros vígjátékiság, a *commedia dell’arte*, a burleszk, buffó, a groteszket érvényesítő – bahtyini értelemben vett – „karneváliság” szféráiban mozog. Az ötvenöt éves naiva, a botcsinálta amorózó, a kancsal, félszemű és sánta hangászi trió, a feleségétől rettező férj, a hitestársát kíméletlenül elagyabugyáló asszony s az egész idétlen, borissza falusi népség a tökéletlenségek sorát vonultatják fel, s a komikum ősi, alapvető módozatait képviselve a káröröm, kicsúfolás, kinevetés lehetőségét nyújtják át az olvasónak.

31 Pándi Pál, i. m. 423–426.

32 Pándi Pál, i. m. 426.

De a buffó, groteszk komikum dominanciáját elismerve nem kell-e megalapozottnak tartanunk a kortársi kritika túrheteretlen aljasságot emlegető szidalmait? Nem igaz talán, hogy *A helység kalapácsa* a legigénytelenebb gesztusok felé fordul, a káröröm és a durvaság „humorát” képviseli? A felvetést talán mérlegelhetnénk, ha a költő műve komédia volna, s a kikacagást előidéző történetek, cselekedetek, szituációk narráció nélküli „magánvalósága” uralkodna benne. Csakhogy Petőfi *elbeszéli* a maga történetét, és a figurák, szituációk komikumát teljes egészében az ő sokrétű, nagyszerű narrátori munkája teremti meg: a művet fergetegesen mulatságossá az attribútumadományozások, a szereplőket bemutató ráértések, körülírások, hasonlatok, szitációértelmezések, narrációs trükkök teszik. Úgy is mondhatnánk, hogy a komikum *A helység kalapácsában* menthetetlenül és szétválaszthatatlanul összefonódik a szuverén szemléletet képviselő narrátori humorral.

A „karneváli kultúra” dominanciáját, a mulatságosság föltétlen igényét, a komikum lendületes érvényesítését egyébként egy másik szempontból is szerencsés hozadékként tarthatjuk számon. Byron *Don Juanja* minden emberek által kigondolt eufemizmust megkérdőjelezett. Az angol lord szubverzív akaratát és a leleplezéseit közvetítő metódusokat (narrációs önreflexiókat, szándékos zavarkeltéseket, hasonlat- és metaforakereséseket) mindazonáltal a terjedelmes műben egy ponton túl akár sablonszerűen állandónak, ideologikusan ismétlődőnek is érezhetjük. Az egyébként is jóval rövidebb Petőfi-versben viszont, mint már utaltam rá, csak véletlenszerűen fordul elő egy-két kiterjesztő érvényű, kételyelvű világszemléleti célzás. A bőségesen buzgó komikai forrás itt minden ideologikus rögzítést elmos, az irodalomcsinálás visszásságait kicsúfoló Petőfi Sándor-i metódusok nem tudnak rutinszerűvé válni, s játékosan, akaratlagos erőlködés, tudákosság nélkül teszik a dolgukat.

*

Lord Byron *Don Juanját*, a romantika egyik reprezentatív alkotását *A helység kalapácsával* kapcsolatban sokadszor idéztem meg. De megidézéseim rendre csupán analógiaként szolgáltak. Közvetlen hatások, átvételek dokumentálásán egyáltalán nem buzgólkodtam, és ilyesfajta szándékot akkor sem látnék túl épületesnek, ha más konkrét, a romantikától befolyásolt művekkel próbálkoznánk. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a romantikus eszmeiség Petőfire gyakorolt inspiráló erejét érdemes volna lebecsülnünk. A rusztikus, harsány komikum és a teremtően szabálytalan nyelvteremtő metódusok összekapcsolása, az „inkompatibilitások” alkotó vállalása, az ellentétek természetes egymáshoz rendelése sok-sok merészséget, újító lendületet igényelt, s mindehhez a korábbi iskolás, rögzített esztétikai gondolkozásmódok, a klasszika, a rokokó, a biedermeier nem adtak ösztönzést. A társítások szuverén individualizmusához, az ellentétek egymás mellé helyezéséhez, a profán és a groteszk aggálytalan alkalmazásához, a verselési szimmetriák eldobásához csak olyan irodalmi gondolkozásmód szolgáltathatott impulzust, amely maga is letette voksát a szabálytalanság

létjoga mellett, lehetségesnek, helyénvalónak tartotta emelkedett és alantas, fenséges és groteszk összekapcsolását, egymás mellé helyezését. Petőfire, újfent hangsúlyoznám, nem egyes művek hatottak, a költőt a romantika lelke, szelleme inspirálta. *A helység kalapácsa* attól a nagy eszmétől tanult, amely Victor Hugo szerint nem más, mint „liberalizmus az irodalomban” és „Szabadság a művészetben”, amely tudva tudja, hogy a teremtésben „[...] a szép mellett ott van a rút is, a formás mellett ott a formátlan, a fölséges fonákján a groteszk [...]”, és meggyőződéssel vallja, hogy a modern génusz „épp e bonyolultságában szöges ellentéte az antik szellem egyforma egyszerűségének”.³³

*

Írásom végéhez közeledve csak remélni merem, hogy érvelésem fő iránya világosan kirajzolódott az olvasó előtt. *A helység kalapácsa* poétikai leleményeinek, nyelvteremtő gesztusainak gazdag tárházát feltérképezve elsősorban azt igyekeztem dokumentálni, hogy a szokásos nyelvhasználathoz s a költői beszéd tradicionális rendjéhez képest mindent másként mondó komikus mű a homéroszi, ossziáni, Vörösmarty Mihály-i eposzi utalásrendeken messze túlterjedve széles, átfogó jelentésmezőket tár fel. De Petőfi versének értékét, eredetiségét, költői gazdagságát végül konkrét irodalmi kontextusban, nyílt összemérésekben is illik próbára tennem. Összehasonlítási alapként elsőként természetesen a komikus eposz műfaji halmaza kínálkozik. A vígeposzi mérték próbájával jeles hazai irodalomtörténészünk, Julow Viktor már 1975-ben kísérletet tett; a tudós *A helység kalapácsát* a debreceni egyetem évkönyvében publikált tanulmányában³⁴ Pope *Fürtrablás*ával vetette egybe. Az 1844-es művet „hosszú időn át formálódott-csiszolódott komikai eszköznek a folytathatatlan tökéletességhez elérkezett végső fejleményeként” kezelte, „egy akkorra másutt már kiegészített” műfaji sorozat gazdag továbbfejlesztéseként mutatta be, s „a klasszicizmus és a rokokó tipikus műfajának poszt-romantikus változatát” képviselő, szuverén költeményként tartotta számon. Az összehasonlítás során a mérleg egyértelműen Petőfi Sándor javára billent. „[...] a komikus eposz fejlődésének nem *A fürtrablás*, hanem [...] *A helység kalapácsa* a világirodalmi csúcspontja” – biztosított Julow a határainkon túl ismeretlen magyar műnek elsőbbséget a *The Rape of the Lock*-kal szemben.³⁵

A Studia Litteraria tizenharmadik számában megjelent tanulmány merész összehasonlító ítéletét nemhogy kétségbe vonnám, de megerősíteném, kiterjeszteném. Petőfi elsőbbségét akkor sem látom kétségesnek, ha a *Fürtrablás*

33 Az idézetek Victor Hugo Hernani-előszavából és Cromwell-előszavából valók. Horváth Károly (szerk.): *A romantika*. II. kiadás. Budapest, 1978, Gondolat, 246, 226, 228.

34 Julow Viktor: *A helység kalapácsa és XVIII. századi előzményei* (Fejezet a magyar irodalom aszinkron fejlődésének történetéből). *Studia litteraria*, tomus XIII. Szerk. Barta János és Julow Viktor. Kossuth Lajos Tudományegyetem, 1975, 37–53.

35 Julow Viktor, i. m. 50, 51, 52.

mellett a komikus eposzi láncolat egyéb szereplőit – az ókori *Békaegérrharcot*, Girolamo Vida 1527-es *Scaccia ludus*-át (*Sakkjátékát*), Boileau 1674-es *Le lutrin*-jét (*A pulpitus*-át), Alexander Pope 1712-es *The Rape of the Lock*-ját (*Fürtrablását*), Csokonai 1791-es *Batrachomüomachia* átdolgozását és 1799-es *Dorottya*-ját – is számításba vesszük. Petőfi Sándor előnye már a saját szerű szereplőválogatásban is megmutatkozik. A komikus eposzok legszembevetőbb vonása a humán világ lecserélése. Az antikvitásból származó ötlet nagy előnye, hogy úgyszólván automatikusan teremti meg a paródia légkörét, hiszen a heroikus hősiesség, vitézség, a tanácskozások, szónoklatok ügyeit békák, rákok, egerek, kártyafigurák, sakkbábuk intézik. De a humán világtól való teljes vagy részleges megválás³⁶ áldozattal jár. A humanitás viszonyrendszerétől megszabadított konstrukcióban a gazdagabb, kontúrosabb életrajzolás, kifejezés, megjelenítés lehetőségei nyilvánvalóan korlátozottak. A paródia ideologikus működésében túlmutató teljesebb, életszerűbb gazdagság szempontjából még a Csokonai megalkotta figurális rend is problematikusnak, elégtelennek látszik. A *Dorottya* három szereplői köre (a kicsúfolt vénlánysereglet, a derék, méltó megyei nemesurak és a Karnevál) a különböző költői célokat (az eposzparódia-célzatot, a somogyi nobilett dícséretét és a csodás elem bevonásának szükségét) némileg szervesen egyvelegben képviseli. A komikus eposz írói közül Petőfi az egyetlen, aki változatos karakterű embereket, hús-vér figurákat szerepeltet, és a maga zsánerkorszakát mintegy összefoglalva – magasabb szintre emelve – mulatságos emberi viszonylatok sokaságát jeleníti meg.³⁷

A „hús-vér” komikai figurák biztosította gazdagabb viszonylatrendszerrel is összefügghet az a tény, hogy *A helység kalapácsa* „költői eszközei” összehasonlíthatatlanul variábilisabbak, gazdagabbak, a mű teremtő nyelvisége sokkal hangsúlyosabb, mint ahogyan a műfaj eminens darabjaiban megfigyelhetjük. Az ógörög, olasz, francia, angol szerzők – nyugodtan kimondhatjuk – Petőfihez képest kevesebb érkezik be. Az eposz tematikus sajátosságait és konvenciók kötelevényeit, a nagyszabású harci bonyodalmat, a vitézi párviadalokat, hadi tanácsokat, áldozattételeket, szónoklatokat idézik fel ironikusan, s bizonyos pontokon aktualizáló kapcsolatokat hoznak létre az eposzi világ és a jelenkori

36 A rokokó figurák mellett Pope légius szellemképeket: szelfeket állít csatasorba, és kártyákkal játszat le vitézi csatát.

37 A mű keletkezéséhez a filológusi vizsgálódás egy valóban megtörtént vidéki csetepatét is hozzárendel. Dr. Mezős Károly levéltári dokumentumok alapján beszéli el, hogy 1829-ben Kiskunfélegyházán Szabó Ferenc kántor elcsábította Nemes Mihály harangozó feleségét, s a harangozó a dologról értesülve elégtételt vett. „Leg nagyobb betegségemben orozva Szálásomra jöven, hajamnál fogva az földre vert, addig pofozott, még 3 Supplenseim (kántorsegédék) ki vettek kezei közül” – számolt be történekről Szabó maga. A történetek pert és ítéletet vontak maguk után, a városi tanács mindkét résztvevőt megbüntette. A botrányos eset Félegyháza lakosságát egy éven át foglalkoztatta; Mezősi feltevése szerint Petőfinek, ha máshonnan nem, de szüleitől ismernie kellett a történetet, és komikus eposzához Szabó s Nemesi perpatvara adhatta az ötletet.

Dr. Mezős Károly: *A helység kalapácsa félegyházi figurái. Élet és irodalom*, 1959, július 3., 2.

személyek, történések, intézmények, szokásvilág között. De a leleményesen profanizáló hasonlatok, metaforák, alakzatok, körülírások, másként mondások, narrációs játékok ezekből a művekből hiányoznak.³⁸

A vígeposz műformáját Petőfi, nem vitás, teljesen megújította. A *helység kalapácsa* nem egyszerűen stílparódia; több mint a komikus eposzok, és más mint a verses regények. Az együgyű falusi környezetvilág és történet, a rusztikus, groteszk karneváli bohózat végül szuverén, széles horizontú „így írtok ti”-vé tágul.³⁹ A zseniális fiatalember 1844-ben úgy teremtett alkotóan új nyelvet és poétikát, úgy érvényesítette fergetegesen szellemes humorát, hogy közben az irodalomcsinálás fontos eljárásait fogyatékoságaikban mutatta be, az eufemizáló beszédmódok sokaságát, a hasonlatok mesterkéltségét, a narrációszervezés tervezettségét jókedvűen csúfolódva leplezte le.

38 Petőfi igényességét mutatja az is, hogy a költő a jelenkor politikai, szokásrendi kelléktárára utaló gegeket csak alig-alig alkalmaz, noha a metódus a vígeposzokban kézenfekvő komikai eszköznek számít. Csokonai rendszeresen él vele, és a korabeli angol történésekre, pletykákra utaló élceket Alexander Pope is többször alkalmaz. A *helység kalapácsában* mindössze három ilyesféle célzást tarthatunk számon. Mindhárom a második énekben található; az első a megyei tisztújítások konvulzióira, a másik a győri csatára vonatkozik, a harmadik mindössze egy szófordulattal utal a reformkori viszonyokra: szemérmes Erzsók Vitéz Csepü Palkó boros rendelését „nem fontolva haladván” teljesíti.

39 A kifejezést Julow Viktor kitűnő tanulmányából kölcsönözöm. „Petőfi [...] A *helység kalapácsában* egy általános, minden lényeges stílusjelenséget összefoglaló korabeli *Így írtok ti-t* hoz létre [...]” – fogalmazott a kutató szellemesen és pontosan már többször idézett, A *helység kalapácsa és XVIII. századi előzményei* című írásában (*Studia Litteraria*, XIII, 45).

Petőfi-forgácsok

1. Petőfi Fehérváron

Szülőfalumban, a Székesfehérvár melletti Zámolyon 1901-től negyven éven át gondozta gyülekezetét Padányi Gulyás Kornél református lelképásztor. Édesapámat is ő keresztelte, nála konfirmált. Felesége, Csukási Boross Amália fehérvári pékmester lánya, házuk a Kossuth utcában volt. Padányi Gulyás Kornél nyugalomba vonulását követően Székesfehérvárra, apósa házába költözött. Özvegye a Petőfi-legendákat gyűjtő Dienes Andrásnak családi hagyományából itt idézte fel a költő fehérvári mindennapjait 1955-ben, 76 éves korában:

„Nagyon sokáig volt a mi családjunk birtokában ez a ház, ahol most vagyunk: ez volt valamikor a régi fehérvári színház. Én Boross lány vagyok, apám Boross Sándor pék volt, olyan ember, akit nagyon érdekeltek a régi dolgok.

Azt mondták apámnak a nála is öregebb fehérváriak, hogy Petőfi Sándor, mikor színésznek jött Fehérvárra, nem ment mindjárt lakni oda, az emléktáblás házba, ahol most a mozi van, hanem egypár napig itt húzta meg magát a színház épületében. Van itt az első emelet végében egy kis kamraféle – ott, ahol most özvegy Spirka Józsefné lakik –, olyan magasan van az ablaka, hogy majd a plafonnál van, abban lakott egy rövid ideig Petőfi, úgy mondta apám.

Nagy szegénységben élt itt Petőfi, a színészek segítették, ahogy tudták, de ő maga is megpróbált pénzhez jutni. Lemásolta a kamrában a verseit. Itt a házban, az utcai fronton abban az időben volt egy kávéház: ott árulgatta a vendégeknek a verseit. Így mondta apám, neki meg a régi fehérvári öregek mondták” (Dienes 1957, 100).

Koháry Antal, 1955-ben 84 éves, még fiatal asztaloslegény korában Fehérváron megismert egy igen öreg embert, aki a régi színháznál berendezőként dolgozott. Ha vándorszínészek jöttek, mindig őt hívták, cipelte a bútorokat a színházpadra, ácsolta a deszkát. Visszaemlékezését Koháry Antal őrizte meg, mondta el hatvan év távlatából Dienes Andrásnak:

LUKÁCS LÁSZLÓ (1950) néprajzkutató, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

„Ez a kis öregember azt mondta nekem, hogy ő ismerte Petőfit, mikor színész volt Fehérváron. Nagyon szegény fiatalember volt Petőfi, talán a legszegényebb a színészek között, de más volt, mint a többi fiatal komédiás. Ez nem mulatozott hitelre, mindig tanult, olvasott. A közben lakott, abban a házban, amit már lebontottak. A régi színház meg a Kossuth utcában volt, abban a házban volt egy kávéház is, a »Mátyás király« azt hiszem, az volt a neve. Jó kis olcsó kávéház volt, ide jártak régen a színészek, meg a fehérvári iparosifjúság, ide járt Petőfi is. De az az érdekes, hogy nem ez volt a színházi kávéház mégsem – így mondta az öreg színházi ember –, hanem egy másik, ami odébb volt a színháztól: oda járt az előkelőség, meg a katonatisztek is oda jártak, mikor kijöttek a színházból. De a színészek nem jártak oda” (Dienes 1957, 101)

Földije, színésztársa és barátja, Szuper Károly visszaemlékezésében részletesen leírta Petőfi fehérvári színházi működését, kibontakozó költői tevékenységét, közös gondjaikat.

1842. november 11.: „A napokban érkezett hozzánk egy pápai diák, ki mint-hogy kúnsági, mint én, mert félegyházi, engem keresett föl, hogy mint földije ajánljam az igazgatónak. Mint mondá, rég vonzalma van a színészethez, sőt már meg is kísérelte egyszer Csehfalvi társulatánál, de ott rögtön abba hagyta. Én rögtön készséggel ajánlтам közbenjárásomat, s fel is vétettem a társulathoz Borostyán Sándor néven. Az ifjú, Petőfi, ki tegnap lépett fel először a színpadra a *Párisi Naplopó*ban, egy inas szerepben. Ekkor írta Petőfi *Első szerepem* című költeményét. Mi csakhamar jó barátok lettünk. Petőfi már ekkor egész csomó költeményt írt, de ezekből még kevés látott napvilágot, mert még kevés hitele volt a szerkesztők és kiadók előtt... Szegény Petőfi, sohasem felejttem el, egész télen hideg szobában lakott a szomszédomban, s ha fel akart melegedni, csak hozzám jött, s nekünk felolvasásokat tartott saját verseiből...

November 18.: Ma áthozta hozzám Petőfi összeszedett verseit, s én kiszemeltem közülük néhány szavalni valót, s egyúttal tudtomra adta, hogy ma különös kegyelemből házigazdája meghívott bennünket disznótorba, s ő már verset is írt reá a *Disznótorban* címmel, a min aztán este jól mulattunk. Különösen Petőfi jókedvre kerekedvén, a bor mellett több versét elszavallotta.

December 16.: Ma szünnnapunk lévén, csaknem egész napunkat olvasással töltöttük. Délelőtt olvasópróbánk volt, délután Petőfivel hírlapokat olvastunk a körben... Este ismét nálam tartott Petőfi felolvasásokat több pályatársaim jelenlétében.

December 31.: Reggel átjött hozzám Petőfi, s énekpróbára mentünk, de mint-hogy itt nem volt ránk szükség, ő elhívott a könyvkötőhöz, s onnan az olvasókördőbe” (Szuper 1889, 17-19).

A két fehérvári emlékező, Padányi Gulyás Kornélné és Koháry Antal Petőfivel kapcsolatban a Belvárosban két épületről beszélt. Régi fehérvári színházként emlegették a Kossuth utca 15. számú Győry-házat. Az egykori Pelikán fogadó zárt sorú beépítésben, alápincézett, egyemeletes, nyereg- és manzárdtetős, U alakú késő barokk lakóház kétemeletes udvari szárnyal (Entz 2009, 221). A 18. század második felében építették: kosáriréses, kőkeretes kapujának

zárókövén az 1756-os évszámmal. Bal oldali udvari szárnyában kosáríves árkád-sorú tornác mögött található nagytermében színielőadásokat tartottak. Itt működött 1818–1824 között a Nemzeti Játékszíni Társulat. Ezt követően is Fehérváron neves vándortársulatok szerepeltek. Ilyen volt 1842 telén a Szabó József igazgatta társulat, neves színészekkel, hozzájuk szegődött a volt pápai diák, Petőfi Sándor (Demeter 2017, 44, 48–49). Az épületben napjainkban is színház működik: a Vörösmarty Színház kamaraterme a Pelikán-terem. Utcai homlokzatán az 1955. évi felújítás során elhelyezett emléktábla olvasható: „E műemlék épületben működött a Székesfehérvári Nemzeti Színi Társulat 1818–1837 között. Színpadán Déryné, Szentpéteri, Kántorné, Lendvainé mutatták be a magyar színművészet első alkotásait. Itt szavalt vándorszínész korában Petőfi Sándor, és itt kezdte pályáját Laborfalvy Róza. 1955” (Magony 2016, 172).

A másik épület, Petőfi fehérvári lakása: „az emléktáblás ház, ahol most a mozi van” (Gulyásné), illetve: „A közben lakott, abban a házban, amit már lebontottak” (Koháry). Utóbbi megfogalmazás a pontosabb. Két fénykép is fennmaradt a nyeregtetős, utcai homlokzatán kétablakos, faoszlopos tornácú földszintes házról. A régibb felvételt a *Pesti Napló* előfizetőinek készült szecessziós *Petőfi-album* közölte. A későbbi egy képeslap az 1904-ben megnyitott köz, az akkor elnevezett Petőfi utca és a Szent István (ma Arany János) utca sarkán álló emléktáblával megjelölt házról (Petőfi-album 1907, 128; Demeter 2017, 116). Utóbbi szövege: „Ezen a helyen állott a ház, melyben Petőfi vándorszínész korában lakott 1842. novemb. 9.–1843. janu. 10.” Az emléktáblát 1904-ben helyezték el az 1775-ben épült ház falán, melyet 1914-ben bontottak le. Helyére mozi, a későbbi Petőfi Filmszínház épült, falára áthelyezték az emléktáblát (Arany János u. 22.) (Magony 2016, 145). Az árendás házban egy idős magyar szücs lakott a feleségével, közös szobában Némethy György fiatal színésszel. Némethy megosztotta ágyát Petőfivel, amiért havonta két váltóforintot fizettek a ház tulajdonosának, Magyar György csizmadiamesternek (Lauschmann 1998, III, 96). A színésztársak egy ágyban alvása akkor még természetesnek tűnt. Petőfi korában az ágyban nemcsak a házaspár aludt együtt, hanem esetenként apa a fiával, nagyszülő az unokájával. Attól sem idegenkedtek, hogy a családhoz nem tartozó személlyel osszák meg a fekvőhelyet (Zentai 2002, 279). Petőfi lakásviszonyai a színtársulat következő állomáshelyén, Kecskeméten is a fehérvárral azonosak voltak. 1843. január-március hónapjaiban, ahogy erről Szinnyei József írt: „Itt is közös szobája volt Némethy színésszel, kivel közös ágyban hált egy paraszt asszony házában, kinek a kosztal együtt tíz-tíz forintot fizettek havonként” (Szinnyei 1905, 25).

Szuper Károly visszaemlékezésében Fehérváron azzal ajánlotta be földijét a társulat igazgatójánál, hogy régi vonzalma van a színészethez, sőt már meg is kísérelte a vándorszínészek életét. Emlékezetes számára egy kóbortársulattal a Mezőföldön 1841-ben eltöltött három hónap. Társulatba lépését 1844-ben írt *Levél egy színész barátomhoz* című versében örökítette meg. Ozorán potya ebédre csábította őt az igazgató:

Az ispán úrtól özcombot kapánk,
A káposztából is van maradék...
Mennék ebédre, és ebéd után
Beiktatának ünnepélyesen
A társaságba – nem kutatva: mi
Valék deák-e vagy csizmadia?
Másnap fölléptem a Peleskei
Notáriusban. Hősleg működém
Három szerepben, minthogy összesen
A társaságnak csak hat tagja volt. –
Egy ideig csak elvalék velök;
Faluzgatánk jó- és balszerencse közt.

Faluzgatásuk helyszíneit felidézte az *Úti jegyzetek*ben 1845-ben: „Én játszottam hatodmagammal Ozorán, Cecén, Szilasbalháson, Sárbogárdon” (Petőfi 1956, 20).

A mezőföldi születésű Illyés Gyula Petőfi monográfiájában igen elítélően nyilatkozott a kóbortársulatról: „Megvan a szedett-vedett társaságban, mely színészi együttesnél inkább képzelhető mozgó-bordélyháznak vagy kolduló-szövetkezetnek. Ott végzi még a házról házra való kunyorálást is... A nyár végén otthagyja a színészeket, megpróbálkozik, hogy a maga erejéből diákoskodjék. Ismét Pápára megy” (Illyés 1945, 37).

Mezőföldi faluzásuk során általában a nagyvendéglő udvarán, a kocsiszínen, lábas pajtában léptek fel. Rendeltetésük szerint éjszakára az oszlopokon álló tető alá húzódtak kocsijukkal az úton levők, fuvarosok, faluzó meszesek. Utóbbiak számára létkérdés volt, hogy a faluról falura árult égetett mész tető alatt éjszakázzon, a hirtelen jött esőtől ne oltódjon meg, ne folyják le a kocsiról. Tavasztól őszig alatta táncoltak a bálozók. Cecén Talapa János, 1955-ben 70 éves, beszélt Dienes Andrásnak a kocsiszínről, amely alatt 1841-ben Petőfi is játszott: „1896-ban került a családunk birtokába a cecei nagyvendéglő: ezt régen csak »fogadó«-nak nevezték. A fogadó udvarán 1942-ig állt az a kocsiszín, amelyben Petőfi játszott mint vándorszínész. Tíz lábon álló nádtetes kocsiallás volt; a mi időnkben jobban már csak a szüreti mulatságokat tartottak itt, de a régiiek még emlékeztek, hogy amikor vándorszínészek jöttek a faluba, mindig itt játszottak. Ilyenkor ponyvával körülkerítették, hogy ingyen ne lehessen leselkedni, deszkából, kecskelábaktól színpadot ácsoltak, padokat raktak a színbe, ott volt a színház. A kocsiszínnak elől csúcsos volt a teteje, emlékszem, mindig gólyafészek volt rajta” (Dienes 1957, 92). Szilasbalháson (ma Mezőszilas) a Kiri-sits-féle vendégfogadóban játszottak, amit 1945 után bontottak le.

Szuper Károly úgy tudta, hogy Petőfi házigazdája hívta meg őket disznótorba (Szinyei 1905, 23–24). Mások szerint Petőfinek egy mészáros rokona lakott Fehérváron, Salkovics Mihály, akinél vendégeskedhettek a disznótoros vacsorán a vékonypénzű és vékonydongájú fiatal színészek (Demeter 2017, 205). Petőfi

Sándor Fehérváron született második fennmaradt verse, a *Disznótorban* igazi zsánerkép a javából:

Nyelvek és fülek... csend,
Figyelem!
Szóm fontos beszédre
Emelem.

Halljátok, mit ajkim
Zengenek;
Egyszersmind az ég is
Hallja meg.

Hosszan nyúljon, mint e
Hurkaszál,
Életünk rokkáján
A fonál.

Valamint e sültre
A mi szánk:
Mosolyogjon a sors
Szája ránk.

S pályánk áldásával
Öntse le,
Mint e kását a zsír
Özőne.

S életünk fölé ha
A halál
Romboló torát meg-
Ülni száll:

Egy gömböc legyen a
Magas ég,
És mi a gömböcben
Töltelék!

Székesfejérvár, 1842. november 18.

Fehérváron egy alkalommal a hurkával, kolbásszal kapcsolatban kellemetlen meglepetés érte a színészeket, ahogy erről Petőfi barátja, Váradi Antal: *Elzárt mennyország* című könyvében olvashatjuk: „A mondott alkalommal tehát összegyűltek a társulat fiatal tagjai, s várták az elemózsiát, melyet társuk a konyha-

ládába zárt el. A réműlet nagy volt, midőn a ládát üresen találták. A cseléd később megvallotta, hogy a hurkát, kolbászt odacsempészett ajándéknak vélte, s egy helybeli gyalogos közvitéz társaságában fogyasztotta el. Akkor ugyanis a Hiller-ezred állomásozott volt Fehérvárott. A közvitézek pedig hajdan úgy, mint most, igen élénk étvágyuak valának. Így tértek haza Szuperék Petőfivel a traktárról – éhesen. Szuper aztán, amilyen irgalmas szívű volt s még az utolsó garasát is megosztotta éhező kollégáival, magához hívatta a vendéglátót, úgy-mint vendégeit, s megtraktálta őket töltött káposztával” (Váradai é. n., 43).

Szuper két alkalommal is említette, hogy Petőfivel hírlapokat olvastak az olvasóköri, könyvkötővel is volt dolguk. Ez is bizonyítja, hogy a fehérvári színtársulat tagjai rendszeresen olvastak, ismereteiket bővítették. Ehhez lehetőséget nyújtott számukra a Széchenyi reformelképzeléseinek hatására 1838-ban létrejött székesfehérvári Casino Társaság, amely „a jó ízlést, mívelt társalkodást, egyesek értelmi és erkölcsbeni gyarapultát és ezáltal egyszersmind a közértelemesség kifejlődését ápoló, lelket és testet ébresztő intézet”-ként alakult (Lukács 2019, 57). Olvasótermében megtalálták a korabeli hírlapokat, könyveket. Könyvkötőre azért volt szükségük, mert korukban a nyomdák a könyvek belveit csak kinyomtatták, összefűzték. Az olvasókhoz felvágatlanul jutottak el a könyvek, tábláikat a könyvkötők készítették. Elképzelhető, hogy a színtársulat könyvei közül is köttettek.

Petőfi Sándor öt évvel későbbi fehérvári látogatásáról Demeter Zsófia *A derék város* című könyvében írt: „1847 márciusában Petőfi visszatért Fehérvárra. Ekkor már országszerte ismert, híres költő. Ismert és népszerű barátját, Egressy Gábort kíséri el ide. Egressyt Kilényi és Latabár színtársulata hívta meg hozzánk vendégszereplésre, s itt többek közt híres szerepében, a Hamletben lépett föl. Március 22-étől egy hétig tartózkodott itt a két művész, a literátor és a színész. Boross Mihály 1861-ben megjelent visszaemlékezéseiben büszkélkedett azzal, hogy az ő házában szálltak meg. Petőfi ekkor itt keletzte *Szerelem* című versét, mely életében nem jelent meg” (Demeter 2017, 49).

A fehérvári szóbeli hagyomány egy tárgyi emléket is kapcsol Petőfi itteni tartózkodásához: a székesfehérvári vastuskót. Ez egy 132 cm hosszú, átlagosan 15 cm átmérőjű, vaslemezzel borított faág, felül három rövid ágcsonkkal. A vaslemezt négy vaspánttal erősítették a faágra. Közepén egy igen erős vaspántot találunk, amivel eredeti felállítási helyén a falhoz rögzítették. Rajta hatalmas, kör alakú, 11 cm átmérőjű lakat lóg. Nem nyitható, zárszerkezet nélküli lakatutánzat. A vaspántba készítője az 1835-ös évszámot véste. Vastuskónk a városkapunál állt, a Székesfehérvárt érintő vándorló mesterlegények egy-egy emlékszöveget vertek bele. Felületét elborítják a belevert kovácsoltvas szögek. Némelyik szöggel átlukasztott réz egykrajcárost is vertek rá. Hagyomány szerint az 1842-es évszámú rézpénzt a vándorszínész Petőfi Sándor szögezte a tuskóra, aki az év novemberében a székesfehérvári Pelikán-fogadó színháztermében játszotta első szerepét (Lukács 2019, 160). A székesfehérvári vastuskó a Szent István Király Múzeum néprajzi állandó kiállításán látható.

2. Ostffyasszonyfa, Csáfordi Tóth Róza

Számos szép helységnevünk közül számomra a Vas megyei Ostffyasszonyfa a legkedvesebb. Az Asszonyfa, régi nyelvünkben Asszonyfalva helységnévnek 'királyné falva' az értelme. Az Ostffy-előtag azzal kapcsolatos, hogy a falut az Ost nemzetségből való Ostffyak rokonsága birtokolta (Kiss 1988, I, 548, II, 289). Ebben a szép nevű községben töltött egy boldog nyarat 1839-ben Petőfi Sándor. Édesapja korábban jómódú ember volt, kocsmáros és mészáros, aki monopolizálta a kiskun városok húsellátását, több helységben is vendégfogadót, mészárszéket bérelt. Az 1838-as árvíz pusztításával teljessé vált elszegényedésük, amit Sándor a selmecbányai gimnáziumban töltött tanév során már megtapasztalt. Selmecet elhagyva a Pesti Magyar Színháznál próbálkozott szerephez jutni. Itt találkozott 1839 májusában rokonával, Salkovics Mihály székesfehérvári mészárosossal, aki magával vitte Fehérvárra. Néhány nap múltán továbbküldte őt testvéréhez, Salkovics Péter földmérő mérnökhöz Ostffyasszonyfára. A jómódú rokon szívesen látta vakációra Sándort és a szintén rokonsághoz tartozó mezőberényi Orlai Petrics Somát, a soproni evangélikus líceum diákját. Petőfi házitanítóskodott a családnál, szép írását, rajztudását térképek készítésénél is igénybe vették. Salkovics Mihály az ősztől további taníttatását is kilátásba helyezte Sopronban.

A Salkovicsok és a Petrovicsok rokonsági kapcsolatáról: a költő apai nagypapja, Petrovics Tamás felesége Salkovics Zsuzsanna volt. Petőfi nagyanyjának a fivére volt Salkovics Pál, akinek négy gyermeke született: Karolina, Péter, Mihály és Károly. Ők Petőfi apjának, Petrovics Istvánnak az unokatestvérei. Karolina Orlai Petricsné lett, fia Orlai Petrics Soma a későbbi híres festő, Petőfi másod-unokatestvére. Karolina idősebbik öccse Salkovics Péter módos földmérő, aki vendégül látta Sándort és Somát. Öccse, Salkovics Mihály fehérvári mészáros eszközölte ki bátyjánál Sándor fogadását, támogatását. Velük együtt vakációzott Ostffyasszonyfán a házigazda kamaszkorban levő testvéröccse, szintén soproni diák, Salkovics Károly.

Petőfi gyalog ment Ostffyasszonyfára. Dienes András leírása szerint: „Valószínű, hogy a költő a legrövidebb útvonalon jött Székesfehérvárról Veszprémen, Tapolcafőn, Pápán át a »tsinálatlan országúton«, ezen kiscellig haladhatott, innen csak a »commerciális út« vezetett Ostffyasszonyfáig. Gyalog mehetett, hiszen a fehérvári rokon »küldte«, kocsis tehát nem jött érte. A híres gyalogló május 6-7-e tájában Ostffyasszonyfán lehetett” (Könczöl 1973, 9). Már ott volt, amikor a két soproni diák megérkezett. Orlai Petrics Soma visszaemlékezése szerint: „Midőn kocsink a hosszú udvarra begördült, s az agarak csaholása megérkeztünket jelezte, a számos tagból álló család fogadásunkra a lak elé sereglett, ott állt egy középmagasságú, szikár, fahéjszínarcú, sörtekemény barna hajú ifjú: villogó fekete szemei fehérét vércsíkok futották át: dacos kifejezésű duzzadt ajkai fölött a bajusz csak most serkedezett; hosszú nyaka leeső vállai közül meztelenül nyúlt fel, s nadrágjával egyszínű cérnakabát fődte tagjait” (Török András István, csabdi.net/csabdi/csafordi.html).

Petőfi gyorsan összebarátkozott a két, nyári szünidőre érkezett diákkal. Kellemesen teltek a napok: együtt járták a környéket, vadásztak, fürödtek a Rábában. Károly szívesen barátkozott a szomszéd, csöngői földbirtokos, Csáfordi Tóth Ferenc József fiával. A közös ének, zene és beszélgetés összekovácsolta a fiatalokat. Soma szépen énekelt, gitározot. Gyakran velük volt József húga: Csáfordi Tóth Róza, a tizenhét éves, ragyogó szépségű, szőke lány. Sándor szerelemre lobbant iránta, egyre több versének műzsája Róza lett.

Petőfit a Salkovics rokonság bevezette a helyi előkelő társaságba, megismerkedett a környékbeli földbirtokosokkal (Weöresök, Sziták, Ajkayak, Tóthok, Csáfordi Tóthok, Kisfaludyak, Ostffyak), akikkel nagybátyja korábbi kapcsolatban volt (ostffyasszonyfa.hu/turizmus/petofi-emlekek-ostffyasszonyfan_48).

Róza ebben a társadalmi közegeben nevelkedett, édesapja Csáfordi Tóth Ferenc nyugalmazott császári és királyi főstrázsamester (örnagy) volt. Az elszegényedett mészáros fia érezte a köztük levő társadalmi különbséget, szerelmét talán meg sem vallotta a nála egy évvel idősebb imádottjának. Felkorbácsolt érzelmeiről, lelkiállapotáról Rózához írt versei tanúskodnak. Legkifejezőbb *Elválás* című költeménye 1839 szeptemberéből:

Itt a bucsúperc: válok. – Nem szabad!
Leomlok, a világ kereng velem!
E szenvedés, e szörnyű kín alatt
Hogy nem repedsz meg, égő kebelem?

Nem, én nem hordom többé terhemet,
Habár egy élet rajta függene,
Válj lángszavakká, titkos érezt,
Te szívem pokla, szívem édene.

S ha szólnék is, mit remélhetek?
A sors irántam oly vad, oly kemény;
Oh kárhozat, oh gyilkos képzetek!
Nem gyúl érettem viszonérezemény.

Én távozzom, s örökre távozzom
Gyötrő titkossal tőled, oh leány!
Vezessen a sors boldog úton,
Öröm-tavasznak tündér-korszakán.

Legyen pályád mosolygó rózsakert,
És minden óra benne rózsaszál,
S ne tudd, ne tudd, leányka, e levért
Sziv-éjjelen, hogy csillagom valál!

Időközben pártfogója megvonta tőle támogatását, nem taníttatta. Így szeptember elején csak Soma és Károly folytathatta tanulmányait Sopronban, Petőfi katonának állt.

Csáfordi Tóth Róza Móricz Ferenc csabdi (Fejér m.) földbirtokos felesége lett. Férje azzal kedveskedett neki, hogy Csabdiban fölépíttette csöngői kúriájuk hasonmását (Fónod 1970, 38). Itt született három gyermekük. A két világháború közötti időszakban községháza és jegyzőlakás volt, napjainkban orvosi rendelő, védőnői szolgálat, óvoda működik benne. 2009-ben és 2013-ban bővítették, korszerűsítették, 2021-ben emléktáblával jelölték meg Csáfordi Tóth Róza tiszteletére. 1873-ban hunyt el. A csabdi temetőben fekete márvány sírkő alatt nyugszik, amelynek felirata:

ITT NYUGSZIK
GUTTAHÁZI
MÓRICZ FERENCNÉ
SZÜL.
CSÁFORDI TÓTH RÓZA
ÉLT 52 ÉVET
MEGH. 1873. DEC. 27.
Áldott legyen emléke!

Lábazatán olvasható:

Ő VOLT NAGY KÖLTŐNK
PETŐFI SÁNDOR
IFJÚKORI SZERELME
„OH TÜNDÉRALOM,
ELSŐ SZERELEM!”
PETŐFI SÁNDOR

3. István öcsémhez

A testvéri szeretet, a szülőkhöz való ragaszkodás példája ez a vers (1844). Nem egyedüli Petőfi költészetében: folytatása a két hónappal később született *Szülőimhez*. Arról írt ebben, ha meggazdagodik, mit vesz szegény szüleinek, öccsének:

Pistinek meg majd veszek
Drága paripákat,
Rajtok jó Istók öcsém
Vásárookra járhat.

Tudta, hogy öccse jó lovas, és a mészárosok gyakran járnak vásárba vágóállatokat venni. István öccse versben válaszolt bátyja ígéretére:

Sándor bátyámhoz

Igérsz nekem paripát,
Még pedig párjával;
Legyenek bármily drágák,
Nem gondolsz árával.

Csak hogy Pisti öcsédnek
Nagyobb kedve legyen,
Mert eztán vásárookra
Majd lóháton megyen.

Jól meggondold [jó] bátyám,
Amit ajánlottál;
Tudod, hogy az ígéret
Adomány után vár.

Igyekezz hát, hogy gazdag
Minél előtt legyél,
Istók öcséd számára
Paripákat vegyél.

Attól tartok, hogyha majd
Gazdagságod várom:
A vásárra holtomig
Gyalog kell sétálnom.

Kiderül a versből, hogy a meggazdagodás lehetőségében István bátyjánál sokkal inkább a földön járt. Ezt erősítette meg *Sokan kérdezték* című versében, 1845-ben:

Költő lenni bár szép dolog,
De a vágyról én lemondok,
Gyenge madár képzeletem –
Magasra nem röpíthetem.

Alant jár az a föld felett,
Elérheti minden gyerek;
Szárnyát szegnék, dobálnák is,
Megrugdálná a számár is.

Állj ki, bátyám, te a síkra!...
Végzetünk könyvében írva:
Hogy te a menny s földet bejárod...
Énreám vár – tagló és bárd.

(Csanádi vál. 1973. 14–15, 33–34.)

Kiderült, hogy Petőfi Sándor nemcsak Arany Jánossal levelezett versben, hanem István öccsével is.

Petőfi István 1825. augusztus 18-án született Szabadszálláson, másfél évvel volt fiatalabb bátyjánál. Szülei mindkettőjüket taníttatták: előbb a pesti evangélikus gimnáziumban jártak két osztályt, majd István 1837-ben követte Sándort Aszódra, ahol szintén két évig tanult. Jó tanuló volt, de szülei anyagi tönkremenése miatt 1838-tól édesapja mesterségét kellett folytatnia. 1841-ben családja Dunavecseré költözött, majd szülei Szalkszentmártonba, Dömsödre kerültek, István 1842-ben apja megbízásából Kunszentmiklósrá ment, ahol 1845-től önállóan vezette a mészárszéket. Komoly megpróbáltatások érték őket: házukat 1838-ban a dunai árvíz elmosta, 1845-re a teljes pénzügyi bukás következett. Ekkor István Várpalotán mészároslegénynek állt. Nyomorult helyzetükben jó hat esztendeig egyedül volt szülei támasza. Már Kunszentmiklóson, majd Várpalotán is verselgetett, de bátyjával ellentétben a költészet iránt inkább csak kedvet érzett, mint nagyobb fogékonyságot. 1848 Várpalotán érte, a szabadságharcban katonának állt. Rátermettsége, iskolázottsága révén gyorsan haladt fölfelé a ranglétrán: Buda ostrománál már főhadnagy, századparancsnok, majd százados. Végigharcolta a szabadságharcot, egészen a világoosi fegyverletételig.

Világos után közkatonaként sorozták be a császári hadseregbe, Tirolba vezényelték. Hamarosan altisztté léptették elő. 1851 decemberében szabadságra jöhetett Pestre sógornőjéhez, Horváth Árpádné Szendrey Júliához. Pesti látogatásait a következő években is gyakran megismételte. Balszerencsés látogatásáról 1853-ból írta Irányi István: „Ilyen későbbi látogatás során kereste fel őt is többedmagával a szabadságharc további élesztője, egy Pataky nevű honfi. Ez a lázadásra kész hazafiak névsorában Petőfi István nevét is feltüntette, állítólag anélkül, hogy ezt vele közölte volna. Patakyt hamarosan elfogták, később Petőfi Istvánt is... Összeesküvés gyanúja címén elfogták, s a theresienstadi fogházba hurcolták, ahol három évet töltött kemény sáncmunkában. Közben Prágában is raboskodott. Börtönéből 1856-ban távozott. Raboskodása idején sokat tanult. Németül már tudott, s ezalatt megtanult franciául is” (Irányi é. n., 46–47).

1857-ben Gaylhoffer János dánosi birtokán kapott nevelői állást, Pest megyében. Szerelemre gyulladt a földbirtokos lányába, Antóniába, akinek családja házasságuktól elzárkózott, mert Petőfi István nem rendelkezett megfelelő jövedelemmel, vagyonnal. Mivel Antónia szerelmet ígért neki, azzal búcsúzott Dánosról, hogy megfelelő egzisztenciát teremtve visszatér, feleségül kéri. Geist

Gáspár 3400 katasztrális holdas uradalmában a kondorosi Csákópusztán (Békes m.) lett gazdatiszt 1858 őszén. Ötévi várakozás, sok huzavona után a Gaylhooffer szülők beleegyeztek a házasságba. Esküvőjükre 1863 karácsony második napján került sor az alsónyáregyházi Gaylhooffer kastélyban. István ekkor 38, Antónia 20 esztendő volt. Az esküvőt követően az ifjú pár Csákópusztára új otthonukba, a tisztartói lakásba költözött (Irányi 1973, 16–25). Boldognak ígérkező házasságuk a hatodik héten hajótörést szenvedett, mivel István nem szakított korábbi élettársával, egy pusztai asszonnyal. Büszkeségében sértett felesége házasságuk nyolcadik hetében hazaköltözött szüleihez: inkább a tartózkodó büszkeség, mint szerelme elmúlása vezetett távozásához. István hiába kérte leveleiben visszatérését, soha többé nem találkoztak. Antónia távozása után ez a pusztai asszony 17 évig, István haláláig élettársa maradt. Később, 1876-ban egy másik pusztai asszonynál fia született.

Váratlanul, 1880-ban ragadta el a halál. Végrendeletében dévaványai 400 holdas birtokát feleségének, Antóniának hagyta, bátyja iratait pedig a Magyar Nemzeti Múzeumnak. Antónia nem vált el férjétől, a távolban is „igazi” felesége maradt. Ott volt csákópusztai temetésén: zokogva borult a még mindig szeretett férje koporsójára (Irányi 1973, 28–37; Irányi é. n. 101–145). Fehérmárvány sírkövének felirata:

Itt nyugszik
PETÓFY ISTVÁN
élt 54 évet
Megg halt 1880. április 30án.
Béke hamvaival.

Jókai Mór így emlékezett meg Petőfi Istvánról, a gazdatisztról: „Aki azután meg akarja tudni, hogy ki volt valóban Petőfi István, az tekintse meg a csákói pusztát, ami az ő kezelése mellett vált egyikévé a legnagyobb szerű mintagazdaságoknak hazánkban. Már az ötvenes években annyira közkedveltségű volt a csákói uradalom tisztartója, hogy az ottani fényes összegyűlések alkalmával az előkelő társaságok küldöttségileg hívták meg őt magukhoz... Petőfi István valódi tekintély volt a gazdasági téren, aki nem írt elméleti értekezéseket, de a gyakorlatban mutatta meg, hogy milyen jó gazda. Egy nagy viruló területe az országnak fogja megörökíteni az ő emlékét. Ez is fényes emlék! Egyszerű kézművesből önművelődés alapján küzdte fel magát azzá, ami lett. Művelt, minden európai nyelvet beszélő férfiú volt, és a magyar irodalomnak buzgó pártolója” (Fabricius 1931, 40–41).

Holttestét 1908-ban exhumálták, és Budapesten, a Kerepesi temetőben a Petőfi (Petrovics) család sírboltjában helyezték el. Síremléküket Bory Jenő szobrászművész készítette, 1911. november 5-ei számában így tudósított róla a *Vasárnapi Ujság*: „A mostani halottak napjára is több szép művészi síremléket lepleztek le... A legnevezetesebb azonban a Kerepesi úti temető idei »újdön-

ságai« között Petőfi családja tagjainak új közös sírboltja. A költő szülei, bátyja [valójában István öccse!], felesége, fia, mind ebben a temetőben pihentek, de mind külön, távol egymástól. A Petőfi Társaság körében támadt az a szép gondolat, hogy ha már a költő hamvainak nyugvóhelyét nem ismerjük, s nem vihetjük hozzájuk kegyeletünket, legyen mégis egy sír az »ország temetőjében«, a mely ő rá emlékeztet, mert azokat rejti magában, a kik neki a legkedvesebbek voltak, a kiket szerető szívvel énekelt meg. A csontokkal együtt, melyek ott pihennek, mintha a költő ihletének egy része is benne volna ebben a sírban.”

Szüleit még maga Petőfi temettette el, a negyvennyolcas események válságai közben, ő állíttatta sírjukra azt az egyszerű kő emléket, melyet a temető látogatói közül sokan ismertek, s ő maga iratta rá a felírást: „A legszeretettebb apa – legszeretettebb anya.” Ezt az időtől megbarnult és megkopott sírkövet az új síremlék készítője, Bory Jenő szobrászművész beleillesztette a szoborművének alsó részét tevő csonka piramisba, melynek két oldalán a sírban pihenők nevei olvashatók: Petrovics István, Petrovics Istvánné szül. Hruz Mária, Petőfi István, Petőfiné Szendrey Júlia, Petőfi Zoltán. A piramis tetején sok erővel faragott sas [turul] jelképezi a költő szellemét, mely a sír fölött lebeg.” Bory Jenő készítette a költő édesapja emlékére később elhelyezett hatalmas bronz koszorút is, széles szalagján ezzel a felirattal: A MAGYAR VENDÉGLŐSÖK ORSZ. SZÖVETSÉGE A JÓ ÖREG KORCSMÁROSNAK 1913. MÁRC. 15. (Magony 2019, 51-52.)

Petőfi István sírkövét a csákópusztai temető felszámolását követően Kondorosra szállították, kegyeletből a Petőfi István Általános Iskola udvarán állították fel.

Debreceni néprajzprofesszorom, Gunda Béla családja Békés megyei. Nagypapa Petőfi István legbizalmasabb belső cselédje volt. Ő ravatalozta fel Petőfi Istvánt a hidegágyon. Elmondta: a hullamerevség miatt kabátját kénytelen volt hátul kettévágni, s két oldalról a karjára húzni.

Petőfi Istvánné Gaylhofer Antónia 38 évvel élte túl férjét, 1918-ban, 76 éves korában hunyt el Abonyban. Hosszú, magányos élete folyamán Abonyból gyakran felkereste rokonait Vácon, Fehérvárcsurgón, Mezőtúron. Közben a dánosi Gaylhofer birtok erősen megfogyatkozott, csupán Alsónyáregyházán maradt meg kastélyuk 100 katasztrális hold földdel. A dánosi birtok egy részét Wekerle Sándor miniszterelnök vásárolta meg. Testvére, Gaylhofer Etelka Weil Ferenchez, a fehérvárcsurgói Károlyi-uradalom gazdatisztjéhez ment feleségül. Antónia nehezen viselte az egyedüllétet, feladta váci otthonát, és Fehérvárcsurgóra költözött testvéréhez. Náluk lakott egészen sógora nyugdíjazásáig, velük együtt költözött fiúk családjához Mezőtúrra, de végleg itt sem tudott maradni. Pestre került unokahúgához, Gaylhofer Erzsébethez, aki élete végéig ápolta. 1914-ben Abonyba költöztek, egykori birtokuk közelébe. Antónia négy év múlva itt hunyt el (Irányi é. n., 105-106). Az abonyi katolikus nagy temetőben nyugszik. Sírfelirata:

PETŐFI ISTVÁNNÉ
sz. GAYLHOFFER
ANTÓNIA
1842–1918
PETŐFI SÁNDOR NIMBUSZA
MEGŐRZI SZELID EMLÉKÉT

Ő volt Petőfi Sándor szűkebb családjának utolsó tagja.

4. Alku

Felső tagozatos általános iskolás korunkban, az 1960-as évek első felében, Zámolyon egy osztálytársamtól tanultam meg a „juhásznótát”. Nagy átéléssel énekel-
tük, szövegére ma is emlékszem:

Juhászlegény, szegény juhászlegény!
Tele pénzzel ez a kövér erszény.
Megveszem a szegénységet tőled,
Ráadásul add a szeretődöt.

Ha ez a pénz volna csak foglaló,
Ezerannyi meg a borralaló,
Fél világot adnád ráadásnak,
Szép szeretőm úgysem adnám másnak.

Mivel osztálytársam édesanyja summáslányként, mezőgazdasági idénymunkásként került Zámolyra Mezőkövesdről, úgy gondoltam, hogy a dalt onnan hozta magával. Azt megállapíthattam, hogy népdal, mivel a népköltészetről már akkor tanultunk magyarórán. Meghatározása ez volt: *A népköltészet szájról szájra, apáról fiúra, nemzedékről nemzedékre terjed, szerzőjét nem ismerjük*. Hogy népdalunknak szerzője van, nem is akárki, akkor tudtam meg, amikor gimnáziumi tanulóként *Petőfi Sándor összes költeményeiből* kellett elolvasni, megtanulni a kijelölt verseket. Ebben Petőfi Sándor *Alku* című, Szalkszentmártonban 1845 szeptemberében írt versét népdalunkkal azonosíthattam. Az általunk énekelt szöveg alig különbözött a Petőfi-verstől.

Néprajzi tanulmányaim során gyakran talákoztam az *Alku* sorsának alakulásával. Elsőként Sebestyén Gyula, a Magyar Nemzeti Múzeum Petőfi-ereklyéinek gondozója foglalkozott vele 1914-ben: „Alighogy megszületett a Pesti Divatlap 1845. december 25-diki számában megjelent szöveget a nép ajkára vette, magáénak elfogadta és énekelte. A Kisfaludy Társaság egyik gyűjtője a nép ajkáról lejegyezte s beküldötte, Erdélyi gyakorlott szeme jó népdalnak találta és a »Népdalok és Mondák« 1846 novemberében sajtó alá adott s 1847-ben

megjelent II. kötetének 226. lapján *tévedésből* kiadta eredeti népi pusztai dal gyanánt. Ugyanabban a kötetben melynek 313. lapján Erdélyi az íróktól származó népdalok közt a szerzőre való pontos utalással Petőfi »Hortobágyi korcsmárosné, angyalom...« kezdetű népdalát szintén szerepelteti” (Sebestyén 1914, 207; Sebestyén 1907, 136–140; Erdélyi 1847, II. 226–227, 313). Néhány hónap elég volt, hogy az *Alku* népdallá váljon, egyike legyen annak a félszáz Petőfi-versnek, amelyeket népdalként énekeltek. Katona Imre szerint e gyors befogadás oka: „Petőfi volt a nép felé a legnyitottabb költőnk, és népünk is őt fogadta legjobban szívébe” (Katona 1973, 6). Megerősíti ezt Oláh Károly dunavecsei segédtanító, aki egy hónappal Petőfi első verseskötete, a *Versek 1842–1844* megjelenését követően írta a *Pesti Divatlap* 1844. december 15-ei számában: „versei gyűjteményét tapsok között fogadtuk, s mint igen jelest, nagy becsben tartjuk, dalolva népdalait még a fonóházakban is” (Kerényi 2008, 154).

Gyulai Pál 1854-ben *Petőfi Sándor és lírai költészetünk* című tanulmányában összegezte: „Midőn Petőfi, népdalaival, föllépett, valódi esemény volt. Soha magyar dalok oly hamar nem szállottak a nép ajkairól, mint az övéi. Mindenki elismeri, hogy ő írja a legjobb népdalokat. S valóban, a népdal Petőfi igazi eleme” (Gyulai 1973, 207).

Almási István a népzenekutató meglátását foglalta össze: „A páratlanul gyors és széles körű elterjedést több kedvező körülmény segítette elő. Legfontosabb szerepük tagadhatatlanul a népies dalszerzőknek volt, akik már a múlt [XIX.] század negyvenes éveitől kezdve nagyon sok Petőfi-verset zenésítettek meg. A kor legnépszerűbb költőjének dalai közkedvelt dallamok szárnyán rövid idő alatt úgyszólván mindenüvé eljutottak. Elsőként Szénfy Gusztáv komponált zenét Petőfi-művekre, majd Egressy Béni, Ruzitska György, Thern Károly, Simonffy Kálmán, Füredi Mihály és Szentirmai Elemér neve emelkedik ki Petőfi megzenésítőinek sorából. A nagy költőtárs, Arany János maga is írt dallamot Petőfi négy verséhez. Később is, egészen napjainkig alig volt magyar zeneszerző, akit Petőfi költészete ne ihletett volna meg... A nép ajkán Petőfi dalainak egy része igen hamar teljesen a népdalokhoz hasonult, és további sorsát már a népi hagyományok ereje határozta meg” (Almási 1969, 41.). A megzenésített Petőfi-versek száma eléri a félezret (Katona 1973, 7; Tari 1999, 22–35).

Csoóri Sándor a mezőségi Széken Kallós Zoltánnal közösen végzett népdalgyűjtésük felfedezéséről 1973-ban részletesen beszámolt:

„Utoljára hagytam egy olyan népdallá változott Petőfi-verset, amelybe, eddigi ismereteim alapján, elsőül én botlottam bele. Kallós Zoltánnal és Marosi Júliával együtt jártam a Mezőség egyik lenyűgözően érdekes falujában: Széken. Ismerősöknél voltunk. Átüzent hozzánk egy fiatalasszony, hogy ő is szeretne Kallós hangszalagjára énekelni. Az üzenetben nem a magamutogatás, hanem a vallomásvágy kényszere volt a meglepő, ami abból is kiderült, hogy éneklés közben többször is sírva fakadt. Az ismeretlen dalok között egyszer csak ismerős sorokra kaptam föl a fejemet: Petőfi-vers! Méghozzá egyik legsikerültebb a koraiak közül. A Temetésre szól az ének sorait hallottam vissza. A verset Petőfi

Debrecenben írta 1843 decemberében. Nem is egészen szerepjátszásból, mint ahogy az efféle korai verseiről bizonygatni szokták. Nem, mert a vers írásakor valóban elkeseredett volt a végsőkig, beteg és elhagyott, Pákh Albert vendége, aki koronatanúként igazolta a nyolc sor szó szerinti hitelét. Míg a fiatalasszony Kallós kérésére újra elénekelte a dalt, földézttem emlékezetemben az eredetit:

Temetésre szól az ének,
Temetőbe kit kísérnek?
Akárki! már nem földi rab,
Nálam százszorta boldogabb.

Itt viszik az ablak alatt,
Be sok ember sírva fakadt!
Mért nem visznek engemet ki,
Legalább nem sírna senki.

Igen ám, de a két szakasz előtt még két másik szakasz is elhangzott. Két olyan, amely egyetlen Petőfi-versre sem emlékeztetett. Az önmagában is tökéletes Petőfi-vers tehát – ritka kivételként, a nép alkotóműhelyében ezúttal – bővült. Kár hogy dallam nélkül nyújthatom át a szöveget, de bizonyos vagyok abban, hogy ez a ma is elevenen élő, szájhagyományba beilleszkedett Petőfi-vers igazi meglepetés lesz a népdal híveinek és az irodalomtörténészeknek egyaránt:

Temetőben kék ibolya,
Nem leszek szerelmes soha.
Láncot veretek szívemre,
Megmutatom, bírok vele.

Temetőben kék ibolya,
Szívem gyászba van borulva.
Nem egyébért, csak teérted,
Mert én tiltva vagyok tőled.

Temetőben zeng az ének,
Vajon, oda kit kísérnek?
Akárki az, nem földi rab,
Nálamnál százszor boldogabb.

Most viszik az ablak alatt,
Minden kislány sírva fakad.
Bárcsak engem vinnének ki,
Engem nem siratna senki.”

(Csoóri 1973, 25–26.)

A Magyar Néprajzi Társaság közgyűlésén, 1965-ben Katona Imre az „Alku” típusú népdalainkról tartott előadásában kifejtette: „Az »Alku« címszó, típusmegjelölés alá foglalható 6 daltípusunk összesen 103 változatát jegyezték fel, dalonkint átlagosan tehát 17-et, s bizonyosan vannak még rejtett »tartalékaink« is. De még e számszerűségnél is többet mond az, hogy az egymást követő népköltészeti gyűjtemények szinte évtizedenként regisztrálják őket, tanúskodva huzamos időn át eleven életükről” (Katona 1965, 557).

A rejtett tartalékokból Mitruhy Miklós 1966-ban a dal három erdélyi változatát közölte. Az elsőt a kalotaszegi Magyarvistaról, a Petőfi-vers két versszakával azonos szöveggel. A másodikat a szilágysági Krasznáról, ahol 1959-ben a leányfonóban jegyezték le. Ez a variáns a két versszakot „megfejelte” a juhászok párbeszédének mintegy keretet adó strófával:

Odafent a hegyek oldalában
Két ember áll fekete subában,
Ahogy ottan ketten beszélgetnek,
Azt mondja gazdag a szegénynek.

Az Udvarhely-környéki Recsenyében 1964-ben gyűjtött harmadik változat a legterjedelmesebb:

Odakint a nagy domb oldalában
Két juhász ül a szép holdvilágban,
Amint ők ott ketten beszélgetnek,
Azt mondja a gazdag a szegénynek.

– Juhászlegény, szegény juhászlegény,
Tele pénzzel ez a kövér erszény,
Megveszem a szegénységet tőled,
S ráadásul add a szeretődöt.

– Ha az a pénz volna borraivaló,
Még százannyi volna a foglaló,
E világot adnák ráadásnak,
Szép szeretőm úgy sem adnám másnak.

– Juhászlegény, jól bizol babádban,
Jobban, mint a százezer forintban,
Ha meghalna, vagy ha hűtlen lenne,
Sem szeretőd, sem pénzed nem lenne.

– Ha meghalna, lennék megint szegény,
Az alföldön szegény juhászlegény,

Elővenném hársfa furulyámat,
Azon fűjnam szomorú nótámat.

Míg a nyájam ballag hazafelé,
És ballagok a temető felé,
Kél a holdnak halovány orcája,
Kél furulyám szomorú nótája.

Kis furulyám szomorú hárs ága,
Temetőbe hervadozik fája,
Ott metszettem én egy sírhalomról,
Nem csoda, ha ily szomorúan szól.

E változat a Petőfi-verset megtoldotta, kibővítette egy megelőző és két utána következő versszakkal, majd hozzákapcsolta Petőfi *Kis furulyám szomorúfűz ága...* című, 1843-ban írt költeményének első és harmadik versszakát, felcserélt sorrendben (Mitruly 1966, 568–569).

Az *Alku* különösen a Duna-Tisza közén volt népszerű, ahol a foglalkozási csoportok közül a juhászoké számukat tekintve jelentős volt. Elterjedt a Dunántúlon is. Később tudtam meg, hogy nemzedéktársaim a Zámollyal szomszédos Sárkeresztesen is énekeltek. Kocson (Komárom m.) a lakodalom leggyakoribb dallamanyagához tartozott (Fél 1941, 120). Szentgálról (Veszprém m.) a dallam és a szöveg összetartozásáról figyelemre méltó megfigyelését közölte Vajkai Aurél: „Dallam, szöveg összetartozik, egyik a másik nélkül elképzelhetetlen. Ha a népdalgyűjtő szöveget kérdez, akkor ezt is csak úgy tudják, ha közben halkán dúdolgatják a dallamot. De irodalmi ismeretük is van. Egyik nótázó halkán dalolhatta: »Kis lak áll a nagy Duna mentében...«, közben halkán oda-szólt nekem: »Ez Petőfi-dal!«” (Vajkai 1987, 279). Szentgálon a pásztorokkal, általában a pásztorokodással foglalkozó népdalok tudói és előadói elsősorban a juhásznék. Közülük a juhászcsaládból származó Göncöl Erzsébet, 1942-ben 49 éves, énekelte az *Alku* két közismert strófáját. Csak első két sorában tért el az eredeti szövegtől:

Legény, legény, szegény juhász legény,
Hol van az a tele kövér erszény...

(Vajkai 1987, 305, 322.)

Örömmel fedeztem fel a Magyar Rádió néprajzi hangfelvételei között szentgáli adatközlőnk, Tamás Károlyné Kis Tóth Vilma (szül. 1925) énekét, amit Mader László gyűjtött 1970-ben. A juhászcsaládból származó Tamás Károlyné nem az *Alkut*, hanem az 1844-ben írt *Megy a juhász a számaron...* vers folklorizálódott változatát énekelte:

Megy a juhász a tanyára,
Gyócsümögbe, gyócsgaryába,
Kampósbotja a kezébe, kezébe,
Szeretője az eszébe.

Hallod-e te juhászbojtár,
Juliskádhoz más legény jár,
A Juliska hü kebelén, kebelén,
Ott nyugszik egy suszterlegény.

A mindenit az anyjának,
Annak a büdös leánynak,
Nagyot ütött szamarának farára,
Gyi te csacsi a tanyára.

(Biernaczky 1973, 391)

Ezt a dalát énekelték Rimaszombatban 1845 májusában, a megyei közgyűlésen, ahol Gömör vármegye táblabírájává választották. Büszkén számolt be róla Vahot Imréhez címzett nyílt levelében: „Néprománcomat a számárról mindenfelé’ éneklik, énekelték most is a gömöri restauration még a kortesek is. Magam is jelen voltam Rimaszombatban e tisztújításon...” (Petőfi 1956, 16). A juhásznóta gömöri gyors elterjedése, közkedveltsége érthető, mivel Gömörben is fejlett, jelentős gazdasági ág volt a juhászat, ahogy erről Paládi-Kovács Attila disszertációja tájékoztat (Paládi-Kovács 1965).

Tamás Károlyné, Vilma néni lánya, Sófalviné Tamás Márta a közel fél évszázados Szentgáli Pávakör vezetőjétől megkaptam az *Alku* műsorukon szereplő, helyben gyűjtött, hat versszakos változatát. Első két versszaka országosan elterjedt, a kapcsolódó négy versszak helyi fejlődés eredménye lehet:

Juhászlegény, szegény juhászlegény
Teli pénzzel ez a kövér erszény,
megveszem a szegénységet tőled,
ráadásul add a szeretődöt,

Ha ez a pénz volna csak fogláló,
Ezerannyi meg a borraivaló,
A világot adnák ráadásnak,
Szeretőmet mégsem adnám másnak.

Suba, suba, göndör szőrű suba,
Nem adnák hat ökörért oda,
Mer az ökör csak járomba való,
De a suba szép kislány takaró.

Nem iszom bort, csak a szőlő levét,
Azt is csak úgy, ha megszűrök elébb,
Szeretem a szép, barna menyecskét,
Azt is csak úgy, ha megcsókol elébb.

Leégett a devecseri hodály,
Beleégett szegény juhászbojtár.
Szegény bojtár gyönyörű subája,
Számadónak a legszebb báránya.

Esik eső, veri a subámat
Subám alá hívom a babámat
Hozzám bújik, nincsen semmi gondom
Átölelem meg is csókolgatom.

5. Petőfi cigány nyelven

Az első idegen nyelvű Petőfi-kötet, Dux Adolf német fordításában még a költő életében, 1846. szeptember elején jelent meg Bécsben. Heinrich Heinének ajánlott második német nyelvű verseskötete halálának hónapjában, 1849 júliusában hagyta el a sajtót Frankfurt am Mainban, Kertbeny Károly fordításában, függelékében más magyar költők verseivel. Azon a napon, 1849. július 30-án, amikor Petőfi Sándor eltűnése előtt utolsó estéjét töltötte Székelykeresztúron Kertbeny Károly éppen befejezte Heinének címzett levelét, amelynek kíséretében megküldte Petőfi verseinek eddigi legrepresentatívabb fordításgyűjteményét (Kerényi 2002, 181). Heinrich Heine Kertbeny Károlyhoz írott, Párizsban, 1849. augusztus 15-én kelt levelében így reagált a küldeményre: „Könyvével sok örömet szerzett nekem... Petőfi olyan költő, akihez csak Burns és Béranger hasonlítható... Annyira egészséges és primitív, egy beteges és reflexív allűrökkel teli társadalom kellős közepén, hogy Németországban senkit sem állíthatnék melléje; nekem magamnak is csak néhány olyan természetes hangom van; ezzel szemben az a benyomásom, hogy szelleme nem túlságosan mély, s hiányzik belőle minden hamleti vonás a maga és népe szerencséjére” (Csanádi 1973, 174).

További fordítók és fordítások révén Petőfi a legismertebb magyar költővé vált külföldön is, költészete bekapcsolódott a világirodalomba. Az első angol nyelvű Petőfi-fordítás, *Árvalányhaj a süvegem mellett...* című verse 1847-ben jelent meg, John Bowring munkája. Bowring 1866-ban kiadta *Translations from Alexander Petőfi, the magyar poet* című gyűjteményes fordításkötetét, 74 kisebb költeményével és a *János vitézzel*. Ezt követően 1866–1972 között Petőfi Sándornak 12 angol nyelvű gyűjteményes kötete jelent meg Londonban, New Yorkban és Budapesten (Lőrincz 2020, 83–84). Szerb nyelvre az első Petőfi-verset (*A csárda romjai*) Jovan Jovanović Zmaj fordította és közölte a *Letopis Matice srpske* hasábjain

1855-ben. A szerb nemzeti költőként tisztelt Zmaj 1870-ig lefordította a *János vitézt* és 28 Petőfi-verset. Összegyűjtött verseinek kötetei mindig Petőfi-fordításokkal jelentek meg, így eljutottak megannyi szerb családhoz (Babic 1993, 26–27). A magyaron kívül a kínai az egyetlen nyelv, amelyen megjelent Petőfi összes költeménye. Hszing Van-seng fordításában az 1990-es évek végén hat kötetben, 2628 oldalon jelent meg Petőfi Sándor összes költeménye. Ezt megelőzően válogatott verseit összesen 120 ezer példányban, 42 kiadásban adták ki Kínában. A kínai nyelvű Petőfi-fordítások negyedmillió példányt értek el. Petőfi versei Kínában az általános iskolai tananyagban szerepelnek (Trebitsch, Radio.hu).

Szinnyei József összeállításából tudjuk, hogy Petőfi munkáit 1905-ig 32 nyelven adták ki. *Reszket a bokor, mert...* című versét addig szintén 32 nyelvre fordították (Szinnyei 1905, 138–166).

Lovári cigány nyelven Nagy-Idai Sztojka Ferenc közölt Petőfi-verseket 1886-ban kiadott *Magyar és cigány nyelv gyök-szótárának* második szakaszában. Verses előszava szerint:

Ama – Petőfinek leghiresebb verseit,
Hunyadi Lászlónak lefejeztetését!
Népdalok és több más nyolczvankét verseit
Magyarul s cigányul rímelő sorait.

Valójában nyolc Petőfi-verset és fordításukat közölte. Kettőt címével, a többi a népi kéziratos verseskönyvekben gyakran alkalmazott „Más” megjelöléssel. Az első címe Sztojkanál: *A király esküje és Hunyadi lefejeztetése*. Petőfinél *A király esküje*, 1848 májusában Pesten írt harminc versszakos költemény, amelyből Sztojka tizenkét strófát közölt magyar és cigány nyelven. *A vándorélet* cím alatt Sztojka Petőfi *A vándorlegény* (Szatmár, 1847) című költeményének tizenhat versszakából ötöt fordított. Petőfi *Vándorélet* (Pest, 1844) című versét Barabás Miklós oláh-cigány család vándorlását megörökítő szép rajza ihlette. Rejtély, hogy Sztojka miért nem ezt a szép, cigány témájú verset választotta.

Sztojka Ferenc cím nélküli fordításai közül első az *Ilyen asszony való nékem...* (Pest, 1848), amelynek öt versszakából a negyediket törölte, a többi változatlanul hagyta. Rákövetkezik a *Befordúltam a konyhára...* (Pest, 1843), szinte változatlan szöveggel. A négyből a második strófát elhagyta *A szerelem, a szerelem...* (Székelyhíd, 1843) című versből. Egyébként a közölt sorok az eredetivel azonosak. A *Kis furulyám szomorúfűz ága...* (Diószeg, 1843) négy versszakát hibátlanul vette át. Első strófája így hangzik magyar és cigány nyelven:

Kis furulyám szomorúfűz ága,
Temetőben szomorkodik fája;
Ott metszettem azt egy sírhalomról,
Nem csoda, hogy oly siralmasan szól.

Munro lāvutá brigáko krenzsi,
Ándél murmunczi léhko Kást brigij,
Kothë singyom pámúléthán télé,
Naj csodá Káj léhko glász róvelpé.

A *Szomjas ember tűnődése* (Debrecen, 1844) kilenc versszakából az első négyet fordította Sztojka. Magyar szövegét hibátlanul írta le. Cigány nyelvre fordított és „czigánynyelvszótárában” közölt Petőfi-versek sorát a *Te vagy, te vagy, barna kislány...* (Erdőd, 1846) három strófája zárja. Közülük az első magyarul és cigányul így hangzik:

Te vagy, te vagy, barna kislyány,
Szemem s lelkem fénye!
Te vagy mind a két életem
Egyetlen reménye!
Ha ez az egy reményem is
Elmulandó álom,
Nem leszek boldog sem ezen,
Sem a másvilágon!

Tu szán, tu szán mé láchno séj,
Munro gyéhke ják hál!
Tu szán munro duj trejéhké,
Jék vár jék lulugyá,
Káná káde jék gindo is,
Nácsimáhko ávle.
Csi ávp misto pé káde,
Csi pé kávér luma

A Sztojka által kiválasztott nyolc vers közül hármat (*Befordultam a konyhára; A szerelem, a szerelem; Kis furulyám szomorúfűz ága*) országsszerte magyar nyelven énekelték. Homály fedí, hogy ezek felhangzottak-e a lovári cigányok ajkán, Sztojka Ferenc fordításában.

Nagyidai Sztojka József főherceg kedvenc cigánya volt, akinek cigány szótára a főherceg költségén jelent meg. A Kalocsa melletti Uszódon 1855-ben született Sztojkat a világon az első roma költőként tartják számon, akinek művei napjainkig fennmaradtak. Jelentős szótárszerkesztői és műfordítói tevékenysége.

Sztojka mellett a Petőfi-verseknek a 19. század második felében egy másik cigány nyelvű fordítója is akadt: Boldizsár József (1825–1878) kolozsvári cigányzenész fordításai a Kolozsváron kiadott *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* (később *Összehasonlító Irodalmi Lapok*) hasábjain jelentek meg 1878–1887 között. Öt itt olvasható cigány nyelvre fordított Petőfi versről tudunk: *Reszket a bokor,*

*mert; Mit nem tettem volna érted; Elfajtott könnyek/Úgy sírhatnék; Mi foly ott a mezőn;
Esik, esik, esik.*

Petőfi Sándor népszerűvé vált verseinek Nagyidai Sztojka Ferenc és Boldizsár József által készített műfordításai hozzájárultak a hazai roma írásbeliség és irodalom erősödéséhez (Nagy-Idai Sztojka 1886, 174–179; Orsós 2015).

(Folytatjuk)

Krleža Petőfi-képe

Pályája csúcán Miroslav Krleža így emlékezik pályaválasztásának diákkori eredőire: a gimnázium „negyedik osztályában megbuktam latinból és görög-
ből, mert a rendhagyó görög igék és a feltételes mondatok helyett drámaírással
foglalkoztam”. A következő évben ugyan mindkét tárgyból eredményes vizsgát
tett, ám úgy vélte: e dicstelen kudarc után nincs helye a zágrábi tanintézetben.
Úgy döntött: Pécsre megy, az ott működő Magyar Királyi Honvéd Hadapród-
iskolába, ahol már a korábbi tanévekben is számos horvát ajkú és identitású
fiatal tanult. A választást motiválhatta a család szűkös anyagi helyzete is.
A Hadapródiskola ösztöndíjakkal segítette a szegényebb sorsú növendékeket.
Édesapja nyilván ennek tudatában nyújtotta be kérelmét fia felvétele érdekében
1908. június 24-én:

Krleža Frigyes

Zágráb, 1908. június 24.

Kéri Frigyes fiának a kadét iskolába való felvételét.

A magy. Kir. honvéd kadét iskola

Parancsnokságának

Pécsett

Alázatosan alulírott kéri fiának, Krleža Frigyesnek a pécsi magy. Kir. Honvéd
kadét iskola I. osztályába való felvételét. Fiam a gyalogságnál kívánja a kadét
rang megnyerését.

Csatolom a következő felvételi okmányokat

1.) Fiam keresztlevelét	kora: 15 éves
2.) honossági bizonyítványát	zagrebi illetőségű
3.) katona orvosi véleményt	hiány nélkül képes
4.) a zagrebi kir. felsővárosi	általános előmenetel: jó
gimnázium 3. és 4. évi osztályáról	
szóló bizonyítványokat.	

Kijelentem, hogy a magy. kir. honvéd hadapród nevelő és képezdő (sic!) intézetbe való felvételeről szóló utasítás intézkedései nekem ismereteseek és kötelezem magamat, hogy amennyiben fiam a kadét iskolába felvétetnék – az utasításban foglalt feltételeket be fogom tartani.

6 darab melléklettel.

Krleža Frigyes
Városi felügyelő
Zagreb, Prilaz 5a szám

Az ifjú kadét az 1908 és 1911 között eltelt három esztendőben a vállalt kötelezettségeket maximálisan teljesítette. A harmadik tanév végén készült kimutató szerint összeredménye jeles (4), „osztályrang” szerint az 54 fős osztályközösségében rangsora a 4., amely eredmény alapján „a m. kir. honvéd Ludovika Akadémiába való áttételbe” javasolt. Naplója és egyéb írásai szerint a hadapród évek idején nemcsak a katonai tárgyak elsajátításában járt az élen, magyar, francia és német nyelvtudását is kiválóan gyarapította, s az önművelésben is élen járt. A magyar és a világirodalom nagyjait olvasta: Ibsent, Strindberget s Petőfit, kinek fő művei egyikét: az *Apostolt* három évi magyar nyelvi stúdiu-mok után horvátra fordította. Évtizeddel később írja: 1911-ben „Petőfi negyvennyolcas eposzának, *Az Apostol*nak csaknem teljesen kész fordításával léptem be a Ludoviceum kapuján. ... Ez a mű döntő, szinte végzetes fontosságú hatást gyakorolt rám. Az eszmei »egyenesvonalúságnak vagy egyvonalúságnak a fogalma, ...ez a negyvennyolcas, kossuthi, garibaldista, Bécs-ellenes, osztrák-ellenes ...ébredése lassanként összeforrt bennem a mi nemzeti romantikánk háború előtti ifjonti kódéval, a Supilo, Meštrović Nazor, Piemont nevekkel, mint ennek a Sturm und Drang korszaknak a szimbólumaival.«” Azaz: 1848, valamint Petőfi és Kossuth eszmei öröksége a horvát nemzeti tudattal.

A Ludovika növendékeként – már a tízes évek legelején – újabb magyar irodalmi élményben lesz része: Ady költészetével ismerkedik, s 1916-ban már úgy véli: „Petőfitől Adyig, Hungáriától (extra Hungariam) Hunniáig sejthető a diagnózis lehetősége, hogy ti. a magyar helyzet nem egészséges.” A két költő-ideál elmélyültebb recepciója 1922-ben jut fel a csúcsra: a drámaíró, novellista és költő Krleža terjedelmes tanulmányt közöl a *Nova Evropa* című zágrábi folyóiratban *Petőfi i Ady, dva barjaka madžarske knjige* (Petőri és Ady, a magyar irodalom két lobogója) címmel. E nálunk alig ismert dolgozat – noha előzménye az 1930-ból való, annak idején már a szlavista Bajza József, Fejtő Ferenc és Németh László által méltatott *Madžarski lirik, Andrija Ady* (Ady Endre a magyar lírikus) című esszének – a magyar irodalom a középkortól a húszas évekig ívelő történetét vázolja fel – egész nemzeti literatúránk felődésének két pillérét Petőfi és Ady poézisében jelölve meg. Az Adyról írottak a későbbi Ady-esszé alapvetéseként értelmezhető, megannyi megállapítása, értékítélete tér majd vissza az 1930-as esszében. Petőfit a 19., Adyt pedig a 20. század magyar irodalmának csúcsa, meghatározó alkotójaként aposztrofálja. Míg a Petőfi-kortársak közül elsősorban

az öreg Vörösmarty kap elismerő szavakat, addig Ady irodalmi miliójét a *Nyugat* íróinak-költőinek falanxa jelenti (Babits, Kosztolányi, Móricz Zsigmond stb.) Ez utóbbiak annak bizonyosságaként, hogy a 20. század elején a magyar irodalom elérte az európai csúcspontokat.

Az csak természetes, hogy mind Petőfi, mind Ady „forradalmisága” kellő hangsúlyt kap. Szembetűnő viszont, hogy ítélete szerint Petőfi forradalmi költészetét – bár az európai lázadó lírikus nemzedék költészetének kontextusában is jelentős –, e poézis nagyságát elsősorban költőnk tájköltészetében kell megjelölni.

Az 1922-ben íródott Krleža-tanulmány Petőfit méltató részletét fordításunkban alább közöljük.

Miroslav Krleža

Petőfi és Ady a magyar irodalom két lobogója

A magyar negyvennyolcra nálunk igen keveset írtak tárgyilagosan, s azok a művek, amelyek ezt a korszakot vizsgálják, szinte mindig az ún. nemzeti front szűkebb nézőpontjáról fakadtak. Mi még egyáltalán nem rendelkezünk a germán nyelv mezsgyéjén sarjadt pánszláv mozgalom valódi történetével, és valamennyi munka eddig csupán az anyag részleges egybegyűjtését eredményezte, az viszont már első látásra világos, hogy negyvennyolc magyar nemzeti mozgalma szervesen kötődik a szláv újjászületés problémájához, és hogy egyik is, másik is a jakobinizmus zavaros gyermeke, amely felhígult az erőteljes forradalmi probléma romantikus felfogásában és dekoratív felszínességében. Ha a nyelvet valóban egy olyan mezsgyének tekintjük, amely népet néptől elválaszt, akkor az első pillantásra meglepően hat, hogy épp az olyan tiszta szláv sarjak, mint Zrínyi, Martinovics, Kazinczy, Kossuth, Petőfi állottak mindig a történelem különböző sorsfordulóin, és ott épp a magyar elemet építették aktívan – így akarván megoldani a Dunatáj és a Kárpát-medence kérdését. Martinovics republikánus halálában, Kossuth bölcs beszédeiben, Kazinczy szervező munkájában és írásaiban, Petőfi forradalmi dalaiban egyaránt volt egy instruktív szükséglet minden nemzetiség, faj és nyelv egybeolvasztása és szintetikus ötvözése iránt. Ezek a szellemek abban a hamis és veszélyes fikcióban éltek, hogy a magyar nyelv lesz az a megújító tűz és láva, amelyik a mélységből felszökve elégeti az egész krátert, és leperzseli benne mindazt, ami beteges, rab, idegen, feudális és középkori. Akárcsak a pánszlávok, akik az isteni anarchikus messianizmus hitével voltak eltelve, a magyarok is nyelvüktől várták a csodát, és így minden problémájuk archimédeszi pontját épp a legfiktívabb és legingatagabb helyen keresték. Érdekes, hogy negyvennyolc bukása után, amikor e nyelvi premisszákat teljes tévessége megmutatkozott, Kossuth az emigrációban elkészítette programjainak és nézeteinek alapos korrekcióját és a súlypontot a nemzetiről a Duna menti konföderáció szociális momentumára helyezte át. Ennek a kossuthi

korrekciónak a későbbi megfelelője a Károlyi–Jászi-féle kantonális svájci orientáció, amely nyílt szakítás a magyar szupremácia ideájával. Mindkettő túl későn keletkezett: 1848 és 1918 összeomlása után. Az egykorú magyar irodalomban egyedülálló emlékműként áll Petőfi Sándor, mint a magyar negyvennyolcas együttesen alkotó valamennyi komponens: illúziók, fikciók, ideálok, hazugságok, gyűlölködés, győzelem és vereség irodalmilag monumentális kifejeződése és eredménye.¹

Petőfi Sándor – aki Petrovicsként született, és akit egyebek között Nietzsche is ismert és elragadtatással olvasott – egy nagy témát képez, amelyet egy ilyen cikk keretében természetesen éppen csak felszínesen lehet érinteni – kiemelve azokat a momentumokat, amelyek a költőt a magyar negyvennyolcas irodalom rendkívüli tehetségévé teszik. Petőfit nálunk Jovan Jovanović Zmaj fordította, felületesen, de azzal a jóakarattal igyekezettel, hogy asszonáncái vonalát átültesse a mi rímeinkbe, de Petőfi kétségbeesett és melankolikus ritmusaiból jobbra csak valamiféle vidám bácskai és szerémségi táncnóták lettek. De ez is valami. Különböznél nálunk Petőfiről nagyon keveset írtak, és igen felületesen. Mint forradalmár, anakreonista és erotikus, Petőfi nem lépett túl kora költői gyakorlatának határain: az akkori európai költészet szintjén verselt. Dekorációi és metaforái ugyan nem „biedermeier” jellegűek, de heinei lendület van bennük, verseiben pedig mindig jelen van a folklór valamely akkordja, és jelen van a magyar pusztá, a cigányhegedűk és a bánat, amely a magyar szántóföldek fölött nyugszik, amikor a jegenyék susognak, és eljön a késő őszi. Teljességgel a negyvennyolcas ideák dinamikájában égett el, és kétségbeesetten fohászzkodott az Istenhez, hogy ne egy idilli szobában, ágyban haljon meg, filiszteri párnákon és vánkoson, mert úgy a halál undok és fájdalmas:

*Elfogyni lassan, mint a gyertya-szál,
Mely elhagyott üres szobában áll.
Ne ily halált adj, istenem,
Ne ily halált adj énnekem!...*

Halálideálja: hatalmas síkságon halni meg, kőszirten, mennydörgés zajában, valahol egy gigantikus roham közepette. A zsarnokság ellen rohanó tömeg kavalkádjában, vörös zászlók alatt, jakobinus elánnal és a nagy francia forradalom jelszavaival, amely katekizmusa volt: *Liberté – Égalité – Fraternité!* A tiranizmus elleni hősi rohamban, tipró tömegben akart elesni, és azt kívánta, hogy

1 1823–1849. Bem hadseregének őrnagyaként esett el a segesvári csatában. Bukott diák, éhező, utazó vándorszínész, önkéntes katona, aki valamelyik lombardiai garnizon után vágyódik, és akit a sors ehelyett Milánóba, Veronába vagy Velencébe, „Carlstadtba (in Croatien)” vetett. Tuberkulózis, éhség, nyomorúság, szenvedés, azután pedig úgyszólván huszonegy órán át az egész magyar irodalom szuverén egyénisége. A márciusi forradalom jakobinusa, trubadúr és boldog szerelmes, gázoló kozák lovak patái alatt esik el, ezernyi verset, beszédet, cikket, alapeszmét hagyva maga után (Miroslav Krleža jegyzete).

tetemét a világszabadságért elesett hősök közös, nagy sírjába temessék. A magyar felkelés Marseillaise-ét dalolta, amely megszabadította a börtön láncaitól a magyar kommunizmus atyját, a szláv Táncsicsot; s arról zengett, hogy a királyokat fel kell akasztani, de lázadt a generálisok ellen is, és a hadsereg demokratizálását követelte. A Köztársaság költője volt, néptribun, egy nagy és naiv jó gyerek, aki hitt versei ideáinak realizálásában, és valamennyi költeménye szinte egyetlen örömteli és duhaj forradalmi csárdás, mely széjjeltépte a feudális Szent István palástját, felragyogtatta a szabadságot, és örökre szétzúzta a fekete-sárga condottiereket és a svájci kétfejű sast. Forradalmi verseiben ott érezni azoknak a napoknak lázát: hogyan nőttek az illúziók a delíriumig, és hogyan nehezedett a kétségbeesés a vereségekre és a katasztrófára. Mégis: ez az egész poézis annyira a negyvennyolcas napokhoz kapcsolódik, hogy ha ezt a materiális alapot kivonják ezek alól a versek alól, elveszítik domborzati mélységüket, és többnyire egy nehéz és beteg kor dokumentumai maradnak. Van viszont valami, amit Petőfi örökített meg a mulandóság rohanó folyamatában, s ami maradandó lesz mindaddig, amíg a magyar nyelv létezik: ez pedig a *magyar táj*. Alázattal, fedetlen fővel, ájtatos lélekkel kell az embernek az ilyen Petőfi-vers szentségéhez közeledni, mert benne mint szentélyben és az áldozás szent titkában a titokzatos magyar föld tárul fel, amely itt kap első ízben valami magasabb, életszerű, kozmikus jelentőséget. Petőfi tájrajzai előtt a magyar föld nem létezett. Beléje halottakat temettek egy régi középkori nyelven („*Sermo super sepulchrum*”), fölötte katolikus himnuszok verseiben hazudtak („*Sirena*”), szlovákok, Rákóczi pajtásai énekeltek gyászdalokat. Csak Petőfi dalaiban születik meg, keletkezik és affirmálódik ez a föld. A fájdalom, amely az odvas és leégett csárda fölött kavarg, magyar fájdalom; és magyar a véres nap is, amelyik vörös golyóként gurul a horizonton az őszi ködökben, és magyar a depresszív kadenciákkal teli vágyakozás és a reménytelenség is a hatalmas síkságon, ahol az ember kicsinek és magányosnak érzi magát, és a feje fölött délibáb táncol. Mindez Petőfi verseiben ma is ugyanúgy él, mint hetven esztendővel ezelőtt, amikor e dalok íródtak. Ki tudná vajon átültetni ebből a versből a téli éjszaka csendjét, amikor hópelyheket kavarg a szél, és valaki viharlámpával megy át az udvaron, majd meg távoli faluból harangszó hallik, hogy aztán semmivé legyen a „Kutyakaparó” nevű vén csárdánál, mely a homokpusztában áll, ahol nincs egyéb egy-két galagonyabokornál, odébb pedig egy szent fejetlen kőszobra áll, amelyre valamikor régen, sok évvel ezelőtt egy rongyos tarisznyát akasztott valaki:

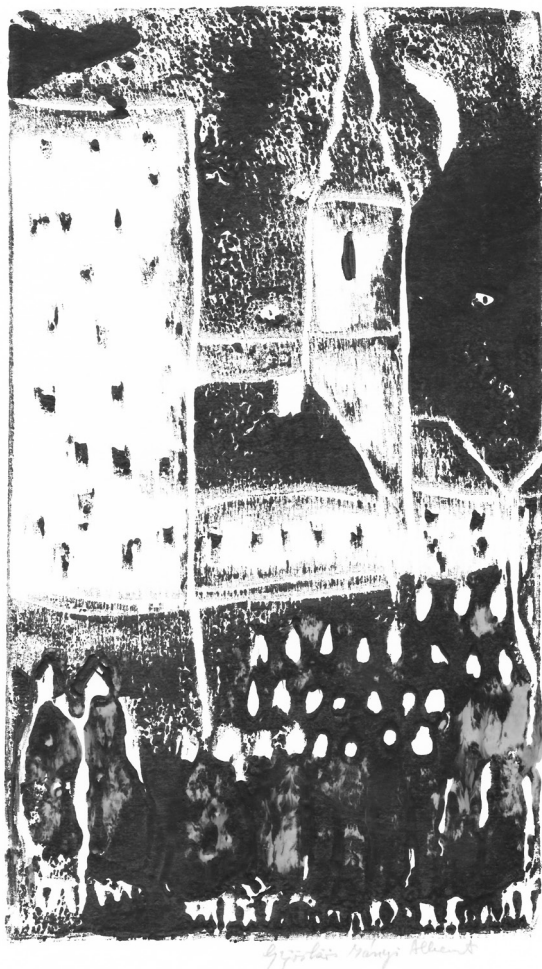
*Kivül-belül szomorú csárda ez
A Kutyakaparó...*

Kazinczy levelezése, Széchenyi beszédei, Kossuth temperamentumos polémiái: mindez létezett azokban az időkben, de valamennyi olyan áttetsző konstrukció volt, mint a kartonból készült oktaéderek. Petőfi volt az, aki a magyar nyelv

kádját és puttonyát musttal töltötte meg, és aki a magyar özönvíz Noéjaként versei bárkájában mentette meg a magyar negyvennyolcat a hajótöréstől.

Petőfi után az összeomlás és a fekete-sárga abszolutizmus következett, amely a magyar grófok és a dinasztia közötti kompromisszummal zárult le 1867-ben. Negyvennyolc után sötét üresség támadt, amelyben kifosztott és felperzselt házak álltak, a padlás meredező, törött gerendái között a szél trombitált, és minden útkereszteződésen hollók károgtak, melyek a felakasztott lázadók szemét csipkedték csőrükkel. Azokban a kétségbeesett napokban írta meg a magyar klasszikus, az akadémikus Vörösmarty legjobb versét, *A vén cigányt*.

(Fordította: Lőkös István)

Györikös Mányi Albert: Széki lányok (famecszet)

Fátyol Zoltán

Arlequin beszél I.

Nem kellenek a balekok!
Átverve hasonlatosak
egy emberi borítással
felújított kiborghoz.
Patetikusán hangzott,
így is mondta, pátosszal,
de gőg és indulat nélkül.

Ha a nap legboldogabb
óráját kérded, előbb
válaszolj: mikor érezted át
legutóbb rendelt időd
hosszát? Látva őket, eszedbe
jutnak-e hűvös hajnalok és
ködbe mártott őszi estek?

Ez már az előadás; puha
kellék a frivol és nyávogó
dalhoz – a csúnya bábról –,
mire véget ér, főszerepet
kap a tengeri szivacs,
orra bukva eltömi számat,
miközben szennyes lé

folyik belőle, arcomról
csorog vele a festék. Nem
kellenek a becsapottak;
megvadulva füttyög és
mutogat a nagyérdemű
– fuldokolva a röhögéstől –,
nincs velük dolgom.

a rossz eredetéről

Nándinak

volt idő, mikor
élénken foglalkoztatta
a kérdés

honnan való, ha tudjuk,
miből válik el,
megnevezhető lesz

véletlenül felütve,
egy könyv oldalán,
szélein sérült lapon –
mint meggyűródött
tükörkép, amin gyerekkéz
babrált – azonosíthatatlan
anyagnyomokkal
ott állt a válasz

leírta, hogy mindig magánál
tarthassa, hogy ne feledje:
vízszintes-függőleges
vonalkákat rajzolva
önkéntes kódot kreált,
szabálytalanul és
szeszélyesen váltogatva
a jeleket, értelem nélkül

végül szem elől vesztette
a könyvet, elhagyta
olvashatatlan jegyzetét,
és felidézni sem tudta
a szavakat, de a rosszat
minden alakjában
felismerte

Madách Imre és fiatalkori barátai

Lónyay Menyhért, Bérczy Károly

A romantika korában a barátság fogalma szent volt, fontosabb, mint egy rokoni vagy egy szerelmi kötelék. Kölcsey írja Szemere Pálnak, legjobb barátjának, megismételve annak szavait: „az elszakadt szerelem – igen, de az elszakadt barátság – soha többé össze nem forradhat...”¹ Ők barátaikban lelték fel az egész világot, lelkük legkisebb rezdülését, örömeiket, bánatukat, intellektuális gondolataikat irodalomról és tudományról, politikáról megosztották egymással. „Oly nagy, oly megmérhetetlen ez a világ! de mit csinál ezen temérdekségben az, aki felé sehonnan sem nyúl egy nyájasan intő kéz, sehonnan sem mosolyog egy biztató ábrázat...”² – vallja meg Kölcsey Szemerének, mert 35 évesen már öregnek, magányosnak, elkeseredettnek érzi magát. Ez a romantikus spleen, fájdalom és öröm, az érzelmek túláradása a levelekben is nyomon kísérhető. De tapasztalhatjuk a *Vanitatum Vanitas* (1823) költőjének megkeményedését is, dacolását és szembenállását sorsával.

1838-ban, amikor Kölcsey halála előtti utolsó levelét írta Szemere Pálnak, Madách még csak 14 éves. Ekkor címezi első leveleit Lónyay Menyhértnek Alsósztrégováról. Madách levelezése (mint később a 20. században legnagyobb íróinknak) az életmű részének tekinthető. Ezért érdemes barátainak küldött levelei alapján levonnunk következtetéseket. Madách Lónyay Menyhértnek több mint negyven levelet írt, de válaszlevelet sajnos nem nagyon őrzött meg, vagy ő, vagy az utókor.³ Lónyay Menyhért főúri, arisztokrata származású, Lónyay János alispán, majd főispáni helytartó, Pest díszpolgárának a fia. Madách évfolyamtársa és barátja a pesti egyetemi évek alatt, 1837 és 1840 között. Abban az időben a posta hetente kétszer továbbította a leveleket, Pestről szerdán és szombaton, Nógrád-megyéből hétfőn és pénteken érkeztek a levelek lovas postakocsin. A levelek kézbesítése kiemelt tevékenység volt, a hírközlés

MADÁCSY PIROSKA (1942) irodalomtörténész, Szegeden főiskolai tanár.

1 Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz. Cseke, 1825. május. 18-án. In *Kölcsey összes művei. Levelek*. Budapest, 1960, Szépirodalmi Könyvkiadó, 312.

2 I. m. 313. Kölcsey Döbrentey Gáborral elhidegült barátságára utal.

3 A leveleket Gyórfy Miklós tette közzé először. *Irodalomtörténet*, 1959, 68–103.

legfontosabb eszközöként. Madách eddigi magántanulmányait Pesten folytatja, majd jogot tanul az egyetemen. Kezdetben nehezen szokja meg a városi életet. Majthényi Annának írt leveleiből kiderül – mennyire hiányzik az édesanya gondoskodása, mennyire igyekszik, hogy megfeleljen az elvárásoknak tanulással és erkölcsi magatartásával. Aztán – eljön a pillanat, amikor élvezni kezdi a jurátusok életét, jogászbálakon, baráti társaságban mulatozik. Legjobb barátja pedig Lónyay Menyhért lesz.

Első válaszlevelét Sztregováról írja barátjának 1838. szeptember 1-jén, nyilván a vakáció alatt, amikor bemutatja lakóhelyét. Számára most a hazai környezet ad megnyugvást: viritó rét, ezernyi madár, domb és völgy, angol kert, csend és magány – minden adott az álmodozásra!⁴ A következő levél majdnem egy hónap múlva születik. Közeledik a tanév újrakezdése, szomorúság, ám a várakozás öröme és a kíváncsiság tölti el a levélíró, de elárulja olvasmányait: Scott, Matthisson, Pope, Bulwer.⁵ Ahogyan múlik az idő, egyre jobban telik a pesti jurátusok ideje: Lónyayval járják a várost, segítenek a szegényeken, együtt tanulnak, majd munka után színházba járnak, és házi multságokra, álarcosbálba. Persze, januárban hajnaltól estig exámenekre kell készülni – és már el is telt egy esztendő. 1839. június 17-én édesanyjának írt leveléből tudjuk meg, hogy vizsgái remekül sikerültek, Lónyaynak kedvenc tudománya a fizika, de Madáchot az írói pálya érdekli. Olyan verseket ír, amelyeket barátja az *Athenaeumban* szeretne megjelentetni, társával könyveket és folyóiratokat cserélnek. (Madách 1837-től megrendelte az *Athenaeumot*, Lónyay pedig a *Honművészt*.)⁶ Leveleiből arra is fény derül: rajzol, fest, úszni tanul. De a nyár újra Sztregován telik – most hosszabb levelet ír kedves Menyusának.⁷ Éppen elváltak, úgy érzi hiányoznak majd Pest „pompás kötömegei”. Verseit válogatta, véglegesítette, egyedül barátja ismeri azokat. Ő is szomorú játékot készül írni, versenyezni akar. A címzés: Monsieur Melhior de Lónyay Docteur de la Philosophie. Levelezésük felgyorsul, Madách postafordultával válaszol Lónyay tizennyolc oldalas levelére, és egy hosszú verset küld: *Egy anya gyermeke sírján*. (Ez első megjelent verse.) Tipikus szentimentális téma és stílus, rettenetesen szomorú rímek, nehézkes nyelv:

4 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Alsósztrégova, 1838. szept. 1. In *Madách Imre levelezése*. Szerkeszti Andor Csaba, Gréczy-Zsoldos Enikő. Salgótarján–Szeged, 2014, Madách Irodalmi Társaság, 45.

5 Madách Lónyay Menyhértnek. Alsósztrégova, 1838. szept. 28. előtt, 46.

6 Madách Imre Majthényi Annának. Pest, 1839. június 17. előtt, 59–60.

7 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Alsósztrégova, 1839. augusztus 3., 63. Andor Csaba megjegyzi a levéllel kapcsolatban, hogy Lónyay Menyhért *Lucretia* címmel öt felvonásos szomorú játékot írt, amit Madách kegyetlenül megbírált, így a drámakísérletekkel felhagyott. (Gróf Lónyay Menyhért: Önéletrajzi töredék. *Budapesti Szemle*, 1885, 102. sz., 337–356.)

„...Im útas, itt vagyok
A drága méla sír
E sírba érzetem
Egy égi kintset bír!

E nagy világ körén
Szívemnek semmie,
Kivéve a remény
Vidító érzete

Mindössze birtokom
E talpalatnyi föld,
Napom – szövetnekem
Borús ölébe dőlt...⁸

A levelek tehát irodalmi érdeklődésről szólnak, Börne, Byron műveiről, valamint Rousseau-ról is. Némi keserűség, némi félelem a jövőtől Rousseau-t idézve: „Nem azért jövendőlék, mert be fognak teljesedni, de azért teljesednek be, mert megjövendőlék.”⁹ Szó van itt a „mixturai disputációkról”, melyből kiderült Madách és Lónyay további hat iskolatársukkal közösen kéziratot írtak *Mixtura* címmel, de egyetlen lapszám sem maradt fenn. Madách Ciceróval, Vörösmartyval és Eötvössel okoskodik: szeme fekete borút tükröz, mely szívéből ered. A következő levelek rövidek, érzelmi hullámmutatnak, barátját rajongva szereti, de ugyanakkor kételkedik is benne, nem viseli el bírálatát. Kéri, a nála levő verseit temesse el, ne mutassa senkinek, lehet, hogy ő is búcsút mond a költészetnek.¹⁰ 1839 végén, 1840 elején törés következik be kapcsolatukban. Hogy mi az oka? Egyrészt Madách érzékenysége, mert barátja, úgy látszik, megunt a gyakori leveleit, és „ostoba csacsogó lúdnak” titulálta. Azután költői reményeit is kritika érthette, mert elküldött verseit „sötétbe temetésre” kéri, sőt úgy érzi: „De ezeknek jobb lett volna sohasem születni” (Címzés: „A Morcz Lónyay”).¹¹ Ezután sem változik semmi, 1840. január-februárban a baráti látogatások elmaradnak, csak Madách sürgető, békítő sorai, várakozásai, szomorúsága és fájdalmas kérdései maradnak: Tán megszűnt a barátságunk? Végül Lónyay most válaszol, de szemrehányó mondataiban nincs köszönet. Bár szerető barátként, igaz bizalmasként viselkedett mindig, most felteszi a kérdést: Nem voltál-e irántam titkolózó? Elfoglaltsága, apja szigorúsága nem engedheti meg a gyakori látogatásokat, egyébként is naponta négy-öt órát töltenek együtt az egyetemen. A levél fő üzenete tehát: Hagyjál békén!! Aláírás: L. M.¹² Madách válasza is rövid: Meggyőztél, kedves Menyusom! Mi is feltehetjük a kérdést, mi volt tehát Madách titka, mit hallgatott el barátja elől? Erre választ a Madách

8 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Alsósztrégova, 1839. augusztus 17., 64.

9 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Pest, 1839. június, 70.

10 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Pest, 1839–1840. január 1–6., 73.

11 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Pest, 1839 vége–1840. eleje, 73.

12 Lónyay Menyhért Madách Imrének. Pest, 1840. január-február, 75. Ez az egyetlen Lónyay levél maradt fenn az utókornak.

Máriának, nővérének szóló következő levélből kaphatunk. Témája a Lónyayéknál tartott vigalom, a táncmultság, ahol Lónyay Etelkával táncolt a legtöbbet. De ez az édes vonzalom, ez az ébredő szerelem titkos, senki nem tudhatja, és e levelet sem olvashatja el más.¹³ Az Etelka-szerelmet csak az 1840-ben megjelent *Lant virágok* őrzi: „Kék szemébe láttam üdvöm Ég sugárú képzetét...”. Szentimentális, érzelgős képsorok, a költői szárnypróbálgatás példái, de ciklusba sőt két füzetbe rendezte Madách *Zaránd* álnevéen.¹⁴ A barátságának annyi, bár három éve, hogy megismerkedtek, mégis hosszúnak, ugyanakkor igen rövidnek tűnhetett. Lassú elhidegülés figyelhető meg, igaz, Madách 1840-ben Pesten még igen sok levelet ír. Leveleiben fokozatos karakterváltozást figyelhetünk meg: önvád, szenvedés, vallomások titkolt szerelméről, álmairól, halálvágyáról. Egyre jobban úgy érzi, el kell köszönnie barátjától. Madách elhagyja Pestet is, búcsút vesz az egyetemtől, és új életet kezd. Pest egy kis porfelleget már számára, szabadon lélegzik, gyönyörű a természet, Nyitra, Vadna, Galgóc, Léva, *Pöstyén*. Öröm és táncmultságok, újabb hölgyek és élmények, sőt e megnyugvásról verset ír, búcsúverset barátjának, melyet levelében el is küld 1840. július 13-án.¹⁵ 1840-ben Madách még csak 17 éves, de meglepően érett gondolkodású, művelt fiatalember, aki megtanulta: „Lehet az élet frissítő virágcsa dúló zivatarok után”, vagy „óvó kép, mely költői reptérből túl régiókból levonja az embert mutatva mi gyomorú (!) a föld, s mi pór teremtménye minden”.¹⁶ Minden csupa ellentét, régi századok romjai kísértenek, ősi dicsőség, ősi bajnokok a Vág völgyében, de a jelenben újabb multságok, „szörnyű” nagy bálak és „gyönyörű” dámák, az élet megy tovább. Elmarad egy ígért találkozás Lónyay Menyhérttel a nyár végén, Madách betegen fekszik, barátja édesapját kinevezték Bécsbe, így messzebb kerülnek egymástól. 1840 októberében még néhány rövid levelet olvashatunk, majd 1841 májusában egy hosszabbat Alsósztrégováról. Végül 1841 augusztusában emlékező sorokat, melyben az elrepült, édes, baráti együttlétre emlékezik. De filozófiája a későbbi érett költőt idézi: „súlyos gond, dicsvágyó törekvés a későbbi kor része, s ha annyi küzdelemre végre kivívtunk némi kitüntetést, éljük-e örömét? Tenni, küzdeni, győzni vágyunk, de mindenütt ezer akadályba ütközünk. Mely élet szak hát, melyre teremtetén? Mely az élet rendeltetése?”¹⁷ Ezek már *Az ember tragédiájának* kérdései, Madách olvasta és olvassa Kölcseyt, Vörösmartyt, Victor Hugót. Letette vizsgáit, és tanulja az élet iskoláját. Még ír egy utolsó levelet barátjának 1842 júniusában, mindketten dolgoznak már a jogi

13 Madách Imre Madách Máriának. Pest, 1840. január 6.–március 10., 76–80. Lehetséges, hogy a levelet el sem küldte, csupán a fogalmazványt őrizte meg, jegyzi meg Andor Csaba.

14 Madách költeményeit Bene Kálmán és Andor Csaba rendezte sajtó alá filológiai magyarázatokkal együtt. A *Lantvirágok* a III. kötetben található. Madách Imre: *Költemények*. Harmadik kötet. Madách Imre művei IX. Budapest–Szeged, 2020, Madách Irodalmi Társaság.

15 Madách Imre Lónyay Imrének, Pöstyén, 1840. július 13., 94.

16 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Pöstyén, 1840. július 19., 95.

17 Madách Imre Lónyay Menyhértnek. Alsósztrégova, 1841. augusztus 6., 102.

pályán, és ami összefűzi őket, az a honszeretet: „áldjon vagy verjen sors keze, Itt élned, halnod kell!” üzen a *Szózat* szavaival régi barátjának, igaz szívvel, elfeledve a civódást, a haragot, rokonlélekként.¹⁸ Meglepetésre még találhatunk egyetlen levelet 1844-ből Alsósztrégováról. „Tollam rég nem foglalkozott veled, de emlékem igen. Te már a pályán állsz, melyre én csak fegyverkezem.”¹⁹ Tudjuk, Lónyay Menyhért a gazdaságban és a politikában teljeseedik ki. Ez a pálya számára fantasztikus lesz, felsorolni is nehéz karrierjének állomásait. 1843-tól Bereg megye országgyűlési nagykövete, Széchenyi eszméit támogatja. 1847-ben a *Pesti Hírlap* újságírója, majd aktívan részt vesz az 1848-as áprilisi törvények megalkotásában, parlamenti tag, a Szemere-kormány államtitkára. Világos után Párizsba menekül, 1850-ben visszatér, mezőgazdasággal és irodalommal foglalkozik. Egyik alapítója 1858-ban az első hazai biztosító társaságnak, vezér szerepe van a Tisza szabályozásában, takarékpénztárak létrejöttében. 1861-től ismét parlamenti képviselő, 1870-ben pénzügyminiszter, majd rövid ideig miniszterelnök, az MTA tagja, sőt annak elnöke 1884-es haláláig. Kálvinista, míg Madách katolikus. Tulajdonképpen e fényes pálya ismertetése Madách szempontjából is fontos, hiszen fiatalságukat szoros barátságban töltötték. Ha a kapcsolat meg is szakadt, a közös gondolatok, olvasmányok, emlékek mindig megmaradtak bennük.

Bérczy Károllyal is fiatalon találkozott először. Barátságuk azonban egész életében végigkísérte, talán életútja végén teljeseedett ki. Mindezt elsősorban nem levelezésükből tudhatjuk meg (csupán néhány Bérczy levél maradt fenn, Madáchtól egy sem), inkább életútjuk, irodalmi érdeklődésük, műveik elemzéséből. Valamint abból a csodálatos *Emlékbeszéd*ből, melyet Bérczy mondott el a Kisfaludy Társaságban 1866. február 6-án, barátja halála után.²⁰

Bérczy Károly pályáján nem magányosan, külön utakat járva haladt. Életeleme volt a közösség, mindig szorosabban beletartozott valamilyen írói körbe. Madáchcsal csak a harmincas évek végén kötött szorosabb barátságot, Lónyay Menyhértnél találkoztak több ízben. Mint tudjuk, a Lónyay-féle kis irodalmi körnek ténylegesen nem volt ugyan tagja, de szívesen járt középük, és szívesen mondott véleményt Madách Imre első verseiről is.²¹ Bérczy így emlékszik erre: „Pesten, barátjánál, Lónyay Menyhértnél, többen kis irodalmi kört alakítottak, hol a névtelen versek részrehajlatlan bírálata alá estek. Hozzám is hozott egy párt, sajátjait, s kért, mondanék munkáiról legőszintébb és legszigorúbb véleményt. Tekintély lehettem előtte, mert néhány versem és beszélyem jelent meg

18 Madách Imre Lónyay Menyhértnék. Alsósztrégova, 1842. június 23., 110.

19 Madách Imre Lónyay Menyhértnék. Alsósztrégova, 1844. május 8., 135.

20 Bérczy Károly: Madách emlékére. *Kisfaludy Társaság Évtáplaja*. Új Folyam III. Pest, 1869, 197–223.

21 Ahogyan Madách és Lónyay Menyhért fennmaradt levelezéséből (1838–1844) megtudtuk, Lónyayék Pesten az Egyetem utcában laktak. Náluk jöttek össze az egyetemisták és szerkesztettek egy alkalmi folyóiratot *Mixtura* címmel. (Vö. Györffy Miklós: Madách Imre kiadatlan levelei. *Irodalomtörténet*, 1959, 70.)

ekkor a *Rajzolatokban* és a *Regélőben*.²² Barátságuknak nemcsak a kölcsönös rokonszenv és tisztelet, hanem sok-sok hasonló jellemvonás is oka lehetett. Mindketten Nógrád megyében születtek, s csaknem azonos időpontban (1821, 1823). Bérczy vidám külseje mögött mély érzések, rendkívüli érzékenység rejtőzött. Igazi énjét csak ritkán tárta fel barátai előtt, akárcsak Madách Imre. Jogot tanulnak, részt vesznek a megyei közéletben, Bérczy 1847. januártól Széchenyi titkára, az 1848-as kormány megalakulásától még a Minisztériumba is követi Széchenyit, Madách Eötvös centralista körével rokonszenvezik. Filantrópia, boldog tervezgetés, közös álmok. Hasonló az írói pályakezdés is: előbb a lírával, majd a drámával kísérleteznek. Költeményeik alapján közelíthető ars poeticájuk: „légy ember és honfi”; – valamint hasonlóak a szentimentális ciklusalkotásokban szereplő túlaradó fájdalom, visszafojtott bú variációi (Lamartinehatás).²³ A '40-es évektől a romantikus hitvallás erősödése jellemző, legfőbb témáik: a lét problémái; szabadság, egyenlőség, haza, nemzeti függetlenség. És az epigon szerep után megjelennek az egyéni hangvételű versek: Bérczynél a szabadság-szerelem ódáit, Madách költeményei pedig az emberiség, a világtörténelem alapproblémáit vetik fel, és már a *Tragédia* gondolati-érzelmi előtörténetére ismerünk. Mindketten tehát alapvetően lírikus egyéniségek, de Bérczy az epika mellett fog kikötni, Madách igazi műfaja a dráma lesz. Megjegyezzük – Bérczy is írt drámát, egyetlen kéziratban maradt drámája a *Bitorlott szerelem* (1840, Ladár Iván a főhős, ez Bérczy álneve) soha nem kerül kiadásra, bár Kerényi Ferenc szerint Bérczy életművének perdöntő dokumentuma...²⁴ Érdekes az is, hogy Bérczy mint az Akadémiai Drámabíráló Bizottság tagja az 1850-es évektől kezdve dráma-recenziókat ír.²⁵ A műfaj iránti vonzódása a *Tragédia* keletkezésének hátterében sem érdektelen.

Életútjuk alakulásának párhuzamai is érdekesek, mert 1848–49 eseményeiben betegségük miatt egyikük sem tud aktívan részt venni. Bérczy Pestről Vanyarcra vonul vissza, egy elhagyott kis faluba Nógrád megyében, ahol Madách is sokszor járt. Bérczy Madách emlékére mondott beszédében többször visszatér barátja rossz egészségi állapotának taglalására. „1848 tavaszán, ő is sok másal az álmodott szebb kor hajnalát látta, s midőn éppen férfierejének, s kivívott tekintélye és népszerűségének súlyával akart sorakozni az építők közé: megújult régi makacs betegsége ágyba szegezte. Innen hallá, felváltva örömtől és

22 Bérczy Károly: Madách Imre emlékezete. *A Kisfaludy Társaság Évolapjai*. Új Folyam, III. kötet, 1869, 197–223.

23 Vö. Madácsy Piroska: Madách Imre és Bérczy Károly. *ItK*. 1984/2, 205–209.

24 Bérczy Károly: *Bitorlott szerelem*. (Kézirat, Bérczy Károly írói hagyaték. Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, levéltár) Kerényi: Bérczy K. írói hagyatéka. *Irodalomtörténet*, 1971, III/1, 669.

25 Bérczy Károly-*drámabírálatok*. (Kézirat. Írói hagyaték, Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, levéltár.)

fájdalomban elhaló szívvel a világeseményeket, s mire felépuült, nem volt több tavasz és hajnal, csak

„Enyésző nép, ki
méla kedvvel
Múltján borong...”²⁶

Ismerős a kép, Bérczy is súlyos szívbajával, betegen, csupán messziről szemlélhette a véres színjátékot. Vanyarcon naplót ír: 1849. júl. 12. „Mi hön szeretttük a hont, hön szeretttük egymást, s válnunk kellett egymástól azon halálos aggodalomban, hogy ha ismét találkozzunk, nem leszünk e saját hazánkban idegenek?”²⁷ S mire felébredt, nem volt már miért lelkesednie. A szabadságharc bukását követő években kezdetben mindketten menekülésre kényszerültek. Tudjuk, Madáchot börtönbe zárják, Bérczynek is rejtőzködni kell, a zsandárok őt is keresik. Vanyarcról Balassagyarmatra megy, majd a Svábhegyre. 1849–50 telét Putnokon tölti, és csak 1850 tavaszán tér vissza Pestre. Bérczy tud hamarabb talpra állni, neki legalább a szerelemben nem kell csalódnia. De Madách számára: „Sötét napok, a börtön éjénél sötétebb évek következnek. Haza, család, hit, remény, szeretet: mind oda, oda!”. E válságból fakad *Az ember tragédiája*, melynek megírására Bérczy is ösztönzi barátját, s melyet annak őszinte, csodálatos vallomásának tart, bár kissé patetikusán fogalmaz: „*Az ember tragédiája* Madách lelkének ama hitvallása, melyet benne a contemplatív élet folyamán kifejtett, a csapások alatt megrendült, s már-már pesszimizmusra hajló, de e megbocsátó nemes szellem visszanyert nyugalomban kiengesztelődött, s a költészet sugaraitól átragyogott bölcsészet érlelt meg: tisztán áll az, hogy *Az ember tragédiája* Madách lelkének oly kényszerű kifolyása, melyet meg kellett írnia, ha Faustot soha nem olvassa, ha Faust soha nem születik is.”²⁸ Bérczy jól ismerte barátja természetét, „ki hidegnek kívánt feltűnni, holott szívében egy Vezúv tűzanyagai forrtak, szigorúnak és engesztelhetetlennek, holott nemes lelkében a vett bánatalommal mindig egykorú volt a megbocsátás”.²⁹ Erős meggyőződése, hogy soha író oly hasonló nem volt művéhez, mint *Az ember tragédiájának* szerzője – a lélek tükre ez a mű. A tartózkodásra és visszavonulásra való hajlamot az elszigetelt sztrigovai kastély csak erősíti, ahol az életet inkább könyvekből és a lapokból ismeri meg. Madách írja: „Engem sokan hidegnek, érzéketlennek tartanak, pedig nagyon is romantikus vagyok, és bajom csak az, hogy kevesen értenek meg.” Bérczy szerint „Soha nem vegyült az élet zajába, markolt a teljes emberéletbe, később egy keserves tapasztalás árán kellett elérnie a pontra,

26 Bérczy Károly: *Madách emlékezete*. I. m. 212.

27 Bérczy Károly: *Naplótöredék 1849-ből*. Írói hagyaték. Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, levéltár. A hagyaték jelenleg a Balassagyarmati Levéltárba került.

28 Bérczy: *Madách emlékezete*, i. m. 213.

29 I. m. 204.

honnan a világot és az embert objektíve szemlélhesse, ez utóbbit drámailag egyéníthesse.” A magány – elmélyedésre készítette. Például a nőről: „A nő mint eszmény kettős alakban jelent meg neki: az egyik a heves izgalmakat keltő, a bájaival leláncoló, gyötrő, boldogító, de mulékony, de szertefoszlott eszmény; a másik az állandó, az élet minden viszonyaiban hűséges, a szigorában is mélyen szerető édes anyáé...”³⁰ „Anyámnak köszönheti Éva, hogy kirívóbb színekben nem állítottam elő” – mondja Madách Bérczynek egyszer. Írói módszereit is megfigyeli Bérczy: minden eszmét papírszeletkére jegyez olvasmányáiból, és külön csoportosította ezeket, mint a méh, gyűjtögette későbbre. A fentebb említett Madách-vallomás akár Bérczy önjellemzése lehetne, hiszen Bérczy szívében is sok elfelejtett vágy és szenvedély izzott, melyről kevesen tudtak. Naplójában írja 1849. júl. 13-án: „Ma jött híre, hogy kedden Budára, csütörtökön Pestre vonult be az ellen, hogy a pesti nép szívesen és örömmel fogadta..., a szomszéd falu, Guta, lángban áll, kinn pedig haragos szél zúg, és terhes felhőket kerget, s e felhők felett az ég van, hol az ember hite szerint Isten lakik...”³¹ „Számotvettem magammal, s átláttam, hogy a hiba nem másokban rejlik, de magamban, ki az életet másnak vettem, mint aminő valóban. Sorsom kissé érzőbb szívet, s élénkebb phantáziát adott – ez megfejt mindent” (Júl. 14.). Nemcsak rokonlelkek ők, valódi rokonságba is kerülnek, ugyanis Bérczy lányát Balogh Károly, Madách Imre nevelt fia és unokaöccse vette feleségül. Az élet produkál még néhány figyelemre méltó véletlent: Madách is 1862-ben foglalta el székét a Kisfaludy Társaságban *Az aesthetika és társadalom viszonyos befolyása* című értekezésével. Bérczy székfoglalója az *Anyegin* első énekének fordítása. Madáchot 1863-ban éri a megtiszteltetés, hogy a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja lehet, s betegsége miatt Bérczy Károly olvassa fel értekezését: *A nőről, különösen aesthetikai szempontból*. Bérczy akadémiai székfoglalójának címe *Az irodalmi humorról* (1860).³² Tudjuk, Madách csak egy évvel éli túl közéleti sikereit, 1864-ben szívbetegségben meghal. S Bérczy nemsokára követi 1867-ben. Rendkívül érdekes a két akadémiai székfoglaló hangnemének vagy inkább humor-felfogásának hasonlósága. Bár Madách humora keserűbb, világfájdalmasabb, de ő is a humor segítségével akar nevelni, változtatni az emberi hibákon. A humor sokféle értelmezéséből sem a felszínes, hanem a mély, irodalmi humort kedvelik. A humor nem a „nevetségesség teteje”, „a valódi humornak pedig nem célja az élc, hanem csak eszköze...”³³ Bérczy szerint: „A humorhoz mély gondolkozással párosult tapasztalás, éles elme, élénk képzetető, fogékony kedély s ennek egyoldalú behatások által nem kötött szabadsága szükséges...” „Tárgyilagós nézőpont kell, ahonnan a humornak nem sebezni, hanem

30 I. m.

31 Bérczy Károly: *Naplótöredék 1849-ből Vanyarcon*. Balassagyarmat, Bérczy írói hagyatéka.

32 Bérczy: *Az irodalmi humorról*, 1860. *Szépirodalmi Figyelő*, I, nov. 26., 5–8. rész, 65, folytatásokban.

33 I. m. 81.

gyógyítania kell...” Minderre példaként az angol és orosz írókat (Dickens, Lermontov), valamint Széchenyi egész nemzetet ébresztő, tevékeny, új életre nevelő, roppant hatású humorát említi. Madách humor-felfogása a nőről vallott nézeteiben nyilvánul meg, mosolyogva ostoroz – tapasztalatain okulva akar sebeket gyógyítani. A tanulmányból kitűnik, Madách nincs valami jó véleménnyel a nőkről, sőt... Hát még az emancipált nőkről, így George Sandról és nőalakjairól, eszményeiről sem.³⁴ Bérczy is ír a nőkről, nőírókról: „A kellő léleknyugalom hiánya a nőknél okozza, hogy az írók tollából sem találkozónk teljes és tiszta humorral (pl. George Sand, Madame de Staël).” Elképzelhető, hogy Sand *Lélia* című regényét is (melyről Madách tanulmányt ír) Madáchcsal együtt elemezték. S hiányolták – annak humorát!³⁵

Bérczy tehát 1866-ban búcsúzik Madáchtól a Kisfaludy Társaság ülésén, talán megérezve, hogy a végzet már az ő számára is kimérte a lét óráit, s „fonta a jelesnek szánt koszorút” öntudatlanul – önmagának is. Az emlékbeszéd a kor divatos kelléke, Gyergyai Albert szerint: „az emlékiratok általános kedélyeskedő melegében úgy szólván egyetlen családi téma az irodalom”. Az írók – miután részesei voltak a reformkori lendületnek, és átélték a forradalom mámorát, most kissé kiegészve, kijózanodva, nem ritkán fáradtan és bánkódva tekintenek vissza! Ez a kor nem beszédes, elhagyja a vallomásokot, a naplót. Levelezésük feltűnően sivár! „Íróik míg életben vannak, egymásról tartózkodó tárgyilagossággal szólnak – s ha egyikük kidől a sorból, legközelebbi barátja – ünnepélyes szép szavakban magasztalja érdemeit, műveit s főképp jellemét.”³⁶ Bár Gyergyai meglehetősen ironikusan beszél az emlékbeszédéről mint uralkodó műfajról, elmondhatjuk, e jellegzetes összefoglaló visszaemlékezések nélkül kevesebbet tudnánk a kor íróiról, így Madáchról is. Bérczy emlékbeszéde hiánypótló dokumentumnak és irodalmi alkotásnak nevezhető: megkapóan szép, őszinte emberi és írói portrét rajzol Madáchról, középpontba állítva *Az ember tragédiáját*, ugyanakkor értékes, ismeretlen adalékokat közöl. Madách és Bérczy levelezése valóban nem mondható bőbeszédűnek. Három Bérczy-levelet őriz ma is a Széchenyi Könyvtár kéziratára, mind a három 1861-es keltezésű. A november 5. 1861. dátummal ellátott levélben az író gratulál *Az ember tragédiája* sikeréhez, a másik két levél pedig azt bizonyítja, hogy szívesen közvetíti Madách kézirateit a korabeli lapokhoz. A november 18-án írt levél érdekes kulisszatitkokat közöl a szerkesztőségek belső ügyeiről, arról, hogy a lapok tartalmának minősége silány, az értékes cikkeket sajnálattal kénytelenek a szerkesztők visszaadni. Például

34 Madách Imre: *A nőről, különösen esztétikai szempontból*. Akadémiai székfoglaló, 1864. ápr. 18. In *Madách összes művei*, II. Bp., 1942, Révai. Tanulmányok, 583–603.

35 Vö. Madách Imre: *Eszmék Léliáról*. Országos Nőképző Egyesület Évkönyve az 1912/13-as évről. Bp., 1914, Pallas Nyomda, 132; Madácsy Piroska: *Madách és George Sand*. In III. Madách Szimpózium, 1998, 10.

36 Gyergyai Albert: Bérczy Károly, Anyegin magyar fordítója. in *Klasszikusok*. Budapest, 1962, Szépirodalmi, 400.

Madách *Szellem és tartalom* című cikkét sem jelentetheti meg Pompéry János. E néhány levél hangneme azonban korántsem olyan közvetlen, mint gondolnánk. Barátok voltak, de egészen feloldódni Madách – az egy Szontágh Pált kivéve – senkivel sem tudott.³⁷ Mégis bízott Bérczy hűségében, mert leveleit, jegyzeteit, kiadatlan kéziratait reá hagyta gondozásra és kiadásra. Ez a bizalom legfőbb bizonyítéka annak, hogy Madách barátsága Bérczy iránt milyen mértékű volt.³⁸ Bérczy Madách emlékezetére mondott beszédében utal arra, hogy Madách hat öt felvonásos drámája még kiadatlan, és e drámák közül hármat (*Mária királynő, Csák végnapjai, Férfi és nő*) Madách összes műveiben meg szeretné jelentetni. Sajnos terveit nem tudja megvalósítani – betegsége és 1867-ben bekövetkező halála miatt. Így a kéziratok Gyulai Pálra maradnak...

Láthatjuk tehát, hogy Bérczy Károlyt kora ifjúságától a meglett férfikorig végigkísérte az irodalom szeretete, Madách barátsága. Petőfiékkal indul, s erről sohasem felejtkezik meg. Egyike azoknak, akik Világos után elsőként próbálják meg a magyar irodalom felélesztését. Rendező szenvedélyével, lapteremtő kedvével s nem utolsósorban írói munkásságával azok közé tartozott, akik szinte utolsó pillanatukig életelvükként vallják: „Végetlen a tér, mely munkára hív!” Bérczy az a fajta ember volt, aki, ha valamit elkezdett és elvállalt, azt csak szívvel, lélekkel, óriási lelkesedéssel, önmagát fogyasztó belső égéssel tudta csinálni. Az ötvenes évektől sportújságíró és szerkesztő lesz, mert nem akar többé közéleti szerepet vállalni. (Az első magyar sportújság címe: *Lapok a Lovászat és a Vadászat köréből*). Pedig igazából, a szíve mélyén mégsem újságíró ő, hanem irodalmár. Az írás vágya szólal meg, egy kicsit keserűen, önmagán tréfálkozó filozofálgatásban Madách Imréhez írt, 1861. november 18-án keltezett levelében: „Kemény, Jókai regényeket írnak, én is hegyezem tollamat, s nem sokára – rágni fogom... A négy rustrum hátamon ugyan, de most ismét azt mondom, mit az öreg táblabíró a Lánchíd tervezésekor: „minek az már erre a rövid időre?” Bár e hasonlat hatalmasan sántít, mert a táblabírót századokkal élheti túl a Lánchíd, míg az én lepkeéletű betűim előttem enyésznének el a semmiségben. Egyébiránt is minden csak „vanitatum vanitas” jó, hogy megírta Kölcsey, legalább utána mondhatja az, ki mint jómagam – az erő hiányát e vigasztalással akarja önmaga előtt eltussolni.”³⁹

Az erő hiánya, az idő hiánya, a kétség, hogy mindaz, amit eddig alkottunk, létrehoztunk – elenyészik, mindannyiunk problémája. Talán azok az emberek, akik érzik magukban a pusztító betegség súlyát, tisztában vannak azzal, hogy lehet – a holnapot már nem érik meg, erősebbek. És mégis tervezgetnek, sőt

37 Levelezésüket lásd részletesen: Madácsy Piroska: Gondolatok Madách könyvtárában. *Hitel*, 2020. július, 93–107.

38 Vö. Bérczy: *Madách Imre emlékezete*, 197.

39 *Bérczy Károly – Madách Imréhez*. Pest, nov. 5., 1861.

Bérczy Károly – Madách Imréhez. Pest, okt. 20., 1861. OSZK Kézirattár.

Bérczy Károly – Madách Imréhez. Pest, nov. 18., 1861 (részlet).

egyre többet szeretnének még tenni. Nem igaz, amit Bérczy önmagáról a fentebb idézett Madáchhoz írott sorokban mond, mert – bár tisztában van betegségével – hihetetlen kitartással, szorgalommal még van és lesz ideje az *Anyegint* lefordítani.

És nem igaz ez Madáchra vonatkoztatva sem. Madách a hatvanas évek elején ér sikereinek csúcsára, ünnepelt, elismert író lesz. Ugyanakkor 1864-ben bekövetkező halála után két évszázaddal később is legnagyobb, örökéletű drámaírónk maradt.

Györfői Mátyás Albert

Egy isteni színjáték

- Jó napot kívánok, istent keresek, tudna segíteni?
- Nem tudom, van-e. A transzcendentális osztályon érdeklődjön. Itt a folyosó végén jobbra, majd fel a másodikra. Lift is van, ha gondolja.
- Köszönöm.
- Jó napot kívánok!
- Szép napot, miben segíthetek?
- Nekem istenre lenne szükségem.
- Milyen célból?
- Biztonság, életbiztosítás, ilyesmi.
- ...hát ez nem egyszerű, de megnézem, mit tehetek. Egy pillanat, megnyitom a rendszert, ez egy kis időbe telik, ritkán használjuk ezt a programot..., de már meg is van. Feltehetnék néhány kérdést? Így jobban meg tudnánk határozni, milyen isten illene önhöz a leginkább.
- Persze, tessék.
- Életkora?
- 46 év.
- Legmagasabb iskolai végzettsége?
- Egyetem. Szakvizsgám is van.
- Van családja?
- Igen. Feleség és három gyerek. Veszélyesen élnek. Ezért is kellene az isten. Igazából melléjük.
- Veszélyesen? Ezt kifejtené kicsit jobban?
- Betegesek és gyengék az idegeik.
- Értem..., és az ön idegei..., ha szabad kérdeznem?
- Az összeomlás szélén. Szorongásos pánikzavar, nem bírom már.
- Köszönöm, ennyi elég is lesz, akkor nézem, mit találhatnánk magának.
- Van itt rengeteg olasz meg görög, ezeket esetleg megnézheti...
- Olasz?

TÜRJEI ZOLTÁN (1976) költő, filozófus, tanár. Utóbbi verseskötete: *Térkép helyett* (2014).

- Hát igazából ezek rómaiak lennének, csak a legtöbbet már vidéki telep-
helyeken gyártják, Modenában is van, meg Toszkánában több helyen.

- És mit tudnak?

- Mindegyik egész másra való, tulajdonképpen ezekből sokat szoktak össze-
gyűjteni, de az az igazság, hogy elég rapszodikusak, önnek pedig ugyebár a biz-
tonság lenne a fontos...

- Igen, igen...

- ...és hát a görögökre kb. ugyanez igaz, szerintem nézem tovább.

- Jó, köszönöm!

- Vannak távol-keletiek, az is jó sok...

- Kínaiak?

- Nem, ők ezzel nem foglalkoznak.

- Nocsak, olyan is van?

- Igen, ez inkább India és környéke, de azt nézem, hogy ezek olyan újrahasz-
nosíthatók, meg egyfolytában mozgásban vannak, és állandóan vissza kell
térni, szerintem ez sem az, amit ön keres..., bár érdekes, színes és erősen kötő-
dik a csillagászathoz, az önt érdekli esetleg?

- Érdekel, de nem nyugtat meg.

- Viszont itt látok egy izgalmas dolgot, mondjuk, ez nem isten, inkább csak
tanítás, vagy hogy úgy mondjam, létforma, de végtelen nyugalmat kínál.

- Ez nem hangzik rosszul. És ez mennyibe kerül?

- Sajnos nagyon drága. Rengeteg időt igényel, és csak lassan mutat ered-
ményt. Állítólag a végén el lehet jutni a totális semmihez, ami maga a végtelen
megnyugvás, bár a vélemények szerint ez eddig még senkinek nem sikerült,
vagy talán egynek. Mondjuk ő a producere az egésznek.

- ...hát én valahogy inkább a biztosra mennék, köszönöm. Meg jó lenne egy
istennel megoldani. Egy személy, akihez mindig lehet fordulni. Tudja, mint
mondjuk egy ügyeletes.

- Igen, van ilyen is, ráadásul ez ingyenes..., és most nézem, azt mondja...,
mindent tud..., hát ez érdekes, de ezt írják róla.

- Ez nagyon jól hangzik, talán túl jól, nézzük azért meg alaposabban!

- Igen, szóval érdekes, mert mindenható, de nem nagyon használja, vagy
ha igen, elég furcsa dolgokra, és ráadásul egyszer keresztre feszítette saját
magát.

- Jézusom!

- Hm... igen, ez kicsit kellemetlen, mondjuk...

- Igen, már emlékszem, erről olvastam valahol, nem tudom..., nekem ez
olyan érthetetlen..., és én szeretem érteni a dolgokat, nincsen valami kicsit nor-
málisabb?

- Látok egy elég határozott figurát, meg is véd, bár megkéri az árát.

- Na, ez jól hangzik! Mi az ára?

- Elég jóba kell lenni vele és gyakran ki kell engesztelni. Szigorú szabályok
között lehet csak használni, viszont ígéri a megváltó eljövételét. Mondjuk, nem

ír dátumot, szóval tulajdonképpen nincs reklamálásra lehetőség, ha nem jön el..., hát hogy úgy mondjam..., az ön életében.

- Na jó, hát ez nonszensz, ilyet nem. Látom, tényleg nem egyszerű ez...

- Igen, sajnos, ezzel kezdtem.

- Nem lehet, hogy nekem kellene istenné válnom?

- Ez is lehetséges!

- Tényleg, hogyan?

- Sok pénz kell hozzá, amit először is be kell fektetni. Egy idő után ebből még több pénz lesz, amit viszont újra be kell fektetni. És hát itt már kell némi kapcsolati tőke is, amit azonban pénzzel meg lehet szerezni. Ennek segítségével tovább kell forgatni, amíg még több nem lesz. Ezen a ponton már azonban szükséges kapcsolódni a nagypolitikához. Ez sok pénzzel szintén lehetséges, de nagyon ügyesen kell lavírozni. Így lesz aztán rengeteg pénz, majd még több, és előbb-utóbb isten lesz magából.

- És az nekem jó lesz?

- Azt nem tudom, ezekhez az információkhoz mi nem férünk hozzá, de az biztos, hogy irányítani tudja majd az embereket. Eljátszhatja nekik a jót is meg a rosszat is. Vagy akár egyszerre mindkettőt.

- De ez csak egy hülye színjáték, nem lehet ezzel az istenséggel valami komoly dolgot kezdeni?

- De igen, csak azt senki nem fogja komolyan venni.

- Hát maga rendesen feladta a leckét! Tudja mit? Elviszem azt a szerencsétlen ingyenest.

- Komolyan? Aki keresztre feszítettette saját magát? Mire megy vele?

- Semmire. Majd én fogok rá vigyázni. Nehogy még egyszer megtegye.

- ...

Győri László

A rossz hit

Megint egy öngyilkos.
A járdán összetörve.
S a háború mit hoz?
Hogy pusztít a gyilkos.
Ott élni akarnak,
itt meghalni akart csak
újra egy ember. Mi adta
a vágyat? Volt oka, súlyos?
Van-e jogunk ítélethozatalra?

Ágyuk, rakéták dörögnek,
amikor - hittük pillanatra -
úgy látszik, rosszul,
hogy már soha többet,
hogy Európa nem süllyed újra
háborúba.

Nem volt elég a pusztulás
a Földön
százezer számra? A járvány,
amit nem hittünk, hogy eljön,
mégis jött - azt is rosszul hittük.
Hát rosszul hiszünk mindent?
És a kettő együtt?
Dögvész, ragály és háború?

És ez is, ez a látvány?
Egy öngyilkos halála a járdán.
Vérben és összetörve.
Értelmetlen és kitervelt halál,
és mindez egy napon!

Ő csak egyet ölt, magát,
ha ugyan vigasz.

Jeltelen halottak

Hol van a sírja? Hol van eltemetve?
Hol süvített a hóvihar fölötte?
Idegen földön, idegen hazában
nyugszik (nem nyugszik) tömegágyban,
tömegsírban a többiekkel együtt?
A korhadó holtakat lassan elfeledjük.
Vagy mégsem? Addig, amíg él itt hagyott, árva
gyermek. Az a fiú úgy megy a halálba,
hogy halálának utolsó pillanatáig
sóvárog utána. Hol az én apám? Csak még arra vágynak,
tudja, hol halt meg, hol van eltemetve,
elmenne a sírhoz, még kúszva is elmenne.
Rögeszmésen vágynak, hogy tudja, merre, hol van?
Csak azt az egyet tudja, hol tették le holtan.
Nem tudja meg soha, a halott katonákat
sebtében ásták el, aztán odébb álltak,
a háború nem állt meg, menniük kellett,
ha élni akartak, amíg el nem estek.
Elestek ők is, őket is földbe tették,
akik még éltek, a bajtárs még ismerős testét.
De hol tették a földbe sietősen?
Milyen falu szélén, milyen temetőben,
ha temető, de csak egyszerű nyughely
jeltelenül vagy összeábdált sietős keresztel.
Regnap még tudták, hogyan hívták őket,
holnap elfelejtik, neveik elszűrődnek
bennük, a mélybe itatódnak,
mennek tovább, neki a fagynak, a hónak,
szétszórva, reménytelenül az elhagyott hazába
érni el, ha van visszaút, ha még nem hiába.

Fiatal farkas

(Emlékezések, 13. rész)

Penyék! Penye nemzedék. Elpuhultak utódaink? Mindenkiből, Híradóból, Rádióból dől az ijedelem. Betojtak, mert jön a 12 fokos hideg. Kacagni kell! Mi 20-21 mínuszban lefagyott arccal érkeztünk reggel a zárdába, merev ujjainkról nem akart lejönni a kesztyű. Ha nyafogni mertünk, a Mater szárazon odaszólt, Oroszországban 41 fokot mértek. Erre elhallgattunk, talán szégyenkeztünk. Vastag, sötétkék kabátom, arany gombokkal szép volt, de merev lehetett a kelme, az Egedről őrzöngve lecsapó szél még a matróruhámat is megrángatta. Egyensapkánk homloknál a pajzs alakú fehér jelvény, a Mária név betűi kacskarिंगóztak rajta, homlokunkhoz fagyott.

Mielőtt a zárdába beléptem volna, néha bementem a ferencesek gyóntatófolyosójára. Jobban tudtam itt gyónni, mint Tök Lajcsinak, ez volt a csúfneve a hittan tanárunknak, az ego té absolvo előtt mindig csak unalmas közhelyet mondott. A Ferencesek temploma a Pirker utca és a Káptalan utca (akkoriban Káptalan volt még a neve) sarkán állt, jobb oldalához szorosan oda épült a széles, napos folyosó, csodássá a hatalmas, testes, faragott gyóntatószékek tették. Sorban álltak rendíthetetlenül. Több száz esztendő óta bennük hangzott el az egriek vétké, bűne, gyalázata. Mindezek azonnal megbocsájtattak, nagyon is, abban a minutában, mikor a bűn ott kimondatott. Tiszták maradtak, és finom fa illatúak; e monstrumokra talán Colas Breugnon faragta azokat a girlandokat és kicsi angyalfejeket. Amilyen nagy firma volt Colas! Erre keveredhetett. Ha már itt volt a burgundiai fafaragó művész, csinált néhány gyóntatószéket a ferenceseknek.

A másodikban kora reggelente egy fiatal barát gyóntatott. A hangjából sejtettem, hogy fiatal, nem láthattam arcát a sűrű farács mögött, ráadásul homlokát rendszerint tenyerébe hajtotta. Kimondtam neki még azt is, hogy több osztálytársamat igen utálok, sokat és butákat beszélnek, fecsegnek, locsognak őrzítő semmiségeket, a radai rossebet kívánom rájuk, tudom, ez a szeretet elleni bűn, sajnálom. Ekkor hirtelen kiemelte arcát tenyeréből, kinézett élesen a rácsok között. Ne bántson ezért a bűntudat, mondta, mert e mögött a radai rosseb átok

MOHÁS LÍVIA (1928) József Attila-díjas író, pszichológus, tanár. Legutóbbi kötete: *Arcképvázlat Szabó Magda rejtőzködő személyiségéhez* (2018).

mögött lehet hasznos adománya a természetednek: gyors, pontos véleményalkotás, erős kritikai érzék. Isten ajándékai ezek. Nem nagyon értettem, de igyekeztem megjegyezni a szavait, majd testvérem este megmagyarázza, mit akart mondani a barát.

Akkoriban R. Feri bácsiéknál laktunk a testvéremmel. Az Eged lejtőjén szép nagy szőlőjük volt, rajta tágas kőház, komoly kályhákkal. Feri bácsi magyar királyi katonatiszt, őrnagyi rangban, szép termetű, nagydarab férfi, hálószobájuk egyik falán természetes faragott feszület, alatta térdeplő, meglepett, amikor lefekvés előtt véletlenül bepillantottam, Feri bácsi térdepelt, feje mélyen lehajtva.

Késő tavaszi napon a meggyfa árnyékában fogalmazást írtam. A vas asztal túlsó oldalán színes ceruzáimat faragta a legény. A pucer szót nem használtuk, udvariatlanul hangzott. Rendes minősítése: tiszt szolga. Mindenfelét végzett a ház körül, suvikszolta Feri bácsi cügos cipőit, csizmáit stb. A tékozló fiú volt a címe a fogalmazványomnak. Hittantanárunk, Tök Lajcsi azt mondta, igen drámai az a jelenet, amikor a lezüllött, rongyos, kiéhezett tékozló fiú közeleg, édesapja megbocsájtóan, tárt karokkal várja. Magához öleli. Erről a pillanatról írjon, akinek van hozzá kedve. Másnap kiderült, egyedül én írtam. Tök Lajcsi örült.

És fogalmazás közben hallom Eta néni boldog kiáltását: Férike, a Führer elfoglalta Párizst! Ez 1940 kora nyarán vagy kora őszén lehetett, a meggyfa levelei között átsütött a Nap, akkor már Lengyelországot, Hollandiát megszállta Hitler, itthon a nyilasok tervezgették az összeesküvést, a Wehrmacht pedig éppen bevonult Párizsba. Megszállta, mint két esztendővel korábban sógorékat, Ausztriát. Imre nagybátyám is ott állt a bécsi polgárok között, és velük énekelte harsányan az osztrák himnuszt, de a gúnyos, lázadó magyar fordításban:

Büntesd meg Uram a ha-agymát,
Mert bűdös és kese-e-rű,
Aki e nótát ke-edv-e-li,
Rágja össze a te-e-tű,
Akasztó-ó fa legyen nyu-ugágya,
Azon ringassa a szél,
Ez a no-óta mindnyájunknak
A ke-eservé-éről beszél.

A bécsi polgárok köréje álltak, áhítattal suttozták: magyarul éneklük a himnuszt!, és elismerően megtapsolták. Elérkezett az a nap, 1941. június 28., amikor a magyar katonák átlépték a Kárpátok határát. Gyorshadtest elnevezéssel 2 gépkocsizó-dandár, egy lovasdandár, két hadtestnyi katonai erő. Ebben a hadjáratban zajlott a történelem utolsó huszárrohama. Nem lehet ellenállni, nem is akarok annak, hogy ide ne másoljam az utolsó huszárrohamot. Mikecz Kálmán őrnagy vezényelte.¹

1 Erich Kern, a Wehrmacht tisztje írta le emlékiratában. (*Der grosse Rausch*. Zürich, 1948, 54.)

„Reggel óta kemény harcban állunk egy magas vasúti töltés oldalába beásott és szívósan védekező ellenséggel szemben. A nap folyamán már négyszer támadtuk őket, de mind a négyszer visszavertek bennünket. A zászlóaljparancsnok minden hangnemben ordította, a századparancsnokok tehetetlenek voltak. Egyszer csak megjelent a színen egy magyar huszárezred lóháton. Mind neveltünk. Ugyan mit akarnak itt ezek a magyarok? Kár lesz azokért a pompás, elegáns lovaikért.

Ekkor szinte kővé meredtünk. Ezek a fickók megőrültek! Huszárszázad huszárszázad után robogott felénk. Elhangzott a vezényszó. A barnára sült arcú, karcsú lovasok úgy ültek a nyeregben, mintha bele nőttek volna. Parancsnokuk, egy magas, fénylő aranygalléros huszárezredes kirántotta a kardját... Olyan volt az egész, mint egy nagyszerűen megrendezett lovasfilm. Eldördültek az első lövések a töltés felől, aztán mind ritkábban hallottuk őket. És ezután kidülledt szemmel, hitetlenkedve néztük, amit láttunk, hogy a szovjet rendszer katonái, akik a mi századaink támadásait oly hevesen és elkeseredett ellenállással verték vissza, most sorra ugrálnak föl és szinte eszelősen futnak, menekülnek, a diadalmasan száguldó magyarok pedig úzik, hajtják maguk előtt az oroszokat, és fénylő kardjaikkal nagyon gazdag aratást végeznek.

A fénylő huszárkardok csillogását az orosz muzsik idegei egyszerűen nem bírták elviselni.”

Nemeskürty István könyvében² találkoztam győzelmükkel. Nemeskürty könyvei itt vannak velem, kivéve az *Ez történt Mohács utánt*, amiről Irén néni mondta – az az Irén nagynéném, aki csak a testvéremnek hozott lakkcipőt, nekem nem, mire bennem a fiatal farkas úgy elkezdett vonyítani, bömbölni, hogy vitéz apám talpra pattant, és agyonkímélt lipicai lovával egy óra alatt megjárta Mezőkövesdet, hozta a kisebb méretű lakkcipőt, délutáni alváskor magamhoz öleltem őket, akár fénylő kisbabákat. Irén néni a Regnum Marianum Mária Kongregáció gyűlésein találkozott Nemeskürty édesanyjával, tőle hallotta – és nekem elmesélte –, botrányt okozott az a könyv a régi vágású polgárok között, nem tudtak tőlük nyugodni, szüntelen telefonhívásaikkal zaklatták őket, szidták, csepülték a szerzőt. Teázott a két hölgy Irén néni szalonjában, édesanyját kísérte oda az említett szerző. Ma már ezt az urat a magyar szellemi nagyságok közé sorolom, de ott csupán kezet fogtunk, nem figyeltem rá. Egyetlen dolog érdekelt akkoriban: a szertorna. Páros korláton vállon állni, a haskelep a felemás korláton, gerendán térdemelések, fel- és leugrások, svéd szekrényen a kézen támaszon átfordulás. Az egri angolkisasszonyok sok mindenre felkészítettek, de szertornára, arra aztán nem. Nekem pedig épp akkoriban közeledett az első kollokviumom szertornából, amikor – az így utólag nagyrabecsült – kézfogás történt Irén néni szalonjában.

2 Nemeskürty István: *Mi történt velünk?* Szabad Tér Kiadó, 2002.

A Regnum Marianumot felrobbantották a kommunisták. Kiszélesíthették így a Dózsa György utat az ünnepi felvonulásoknak, tribünt építettek a főembereknek, fentről integettek, én is nem egyszer vonultam előttük hol népviseletben bokázva, hol rövid, kék sort nadrágban, piros buzogányokat vagy nagy fehér karikákat pörgetve.

„Miasszonyunk bohóca ugrándozik a kommunisták díszpáholya előtt” – mondta volna, ha lát Tisztelendő Mater Benes Anna.

A templom felrobbantása után a Regnum Marianum Mária Kongregációja szobát bérelt az egyik bérház szuterénjában, kimeszelték fehérre, a járdáról 8-10 lépcső vezetett lefelé a pincébe, mint egykor a kazamatákba.

Féltem a csendőröktől. Ragyogó szőrű, hatalmas lovakon ültek, a lópaták, sörények tisztán fénylettek. Rokonai aligha lehetek az agyonhajtott, sovány paraszti lovaknak, ezek patáin még ott a tavaszi sár, szőrzetük összeragadva, gazdájuknak nem maradt ereje a lecsutakolásra. A csendőrök rendszerint párosával járták a falu utcáit. Fejükön sisak, lengő kakastollal, zubbonyuk vasalt és feszes, nyaknál begombolva, lehetett nyáron akár kánikula. Csizmáik fényesek, arcuk mosolytalan.

Elképzelhetetlen, hogy a menyecskék és az eladó lányok fenekét vagy arcát selyma mosoly és kacsintás közben kicsit megcsipdesték volna. Unmöglich. Mint az is, hogy egy pofa sörre, hideg fröccsre bekukkantanának a kocsmába. Tudni lehetett, ha a csendőrörsre bevitték valakit – mint a télen Börcsök Janit, aki úgy berúgott, hogy a csizmaszárból előhalászta a nagykest, és kizavart mindenkit az ivóból –, az a legény az őr látogatása után két-három napig nyomta otthon az ágyat. A cigányok akár föld alá is bújtak volna, mikor meglátták őket. Sose lehet tudni, bejelentette-e valaki éppen ma az őrön, hogy eltűnt a kendermagos tyúkja.

Nehéz elképzelni, hogy egykori férjem apja nyugalmazott lovas csendőr. Házasságom kezdetén kedves, szelíd, empatikus falusi emberrel találkoztam. Fekete öltöny, hófehér ing nyakkendő nélkül. Semmi nem emlékeztetett benne gyerekkorom félelmetes lovas csendőreire.

1941, amikor a magyar katonákat neki indították Oroszországnak. A mozikban *Szűts Mara házasságát* játszották igen nagy sikerrel, Simor Erzsi, Szörényi Éva, Páger Antal, Perényi László szereplésével.

Nehézkes volt moziba menni, ha zárdista voltál. Ellenőrző könyvbe beírni a film címét, a kísérő nevét, a dátumot, a Mater, ha aláírta, mehettünk, ha nem, akkor nem. Karádi Katalin *Halálos tavasz* című filmjét kicsapás terhe alatt tilos volt megnézni.

„Arcán ördögi vonás. Nagyon csúnya férfi. Egyedül ő mert elvállalni. A többi orvos szabadkozott. Nem haragszom ezért. 85 éves túlsúlyos öreg nőt, gyengélkedő szívvel megoperálni a rák miatt. Várható a tökéletes kudarc.” Írja kedvenc

unokahúgom anyám ágáról. Az ördögi vonású, csúnya orvos négy óra hosszat operálta. A méhben furcsa követ, teniszlabda nagyságú gömböt talált, ami úgy belekapaszkodott a méh falába, hogy a nagyon csúf orvos, arcán az ördögi vonással, majd egy óráig bajlódott, míg leválaszthatta onnan a furcsa és kemény héjú valamit és eldobhatta jó messzire innen, akár a megunt teniszlabdát a bokorba. A kemény héj ki nem eresztett semmi gyilkos sejtet az orvosi kényes műszerek szerint, tisztaság mindenütt a zsigerekben és a mirigyek táján.

Kedvenc unokahúgom, anyám ágáról, húszévesnek érzi most magát. Azt írja, jóvá tétetett, amit többször meggyónt, az abortuszait, és feloldozást kapott, de megtisztulást soha nem érzett. Most igen – írja. „Éjszakai virrasztásaimban olyan intenzív istenközelséget érzek, amelyet még soha. Sírás nélkül megered a könnyem. Tényleg gyógyulok? Vagy az ördögien csúf orvos csupán vigasztalt? Alig érdekel. Majd eldöntik „odafenn”.”

Megint itt van előttem a szájalom könyve, a *Requiem egy hadseregért*, Nemeskürty munkája. Belebetegedtem múltkor, teljes figyelemmel olvastam, a szájalom földhöz vágott. Vagy a hirtelen jött tavaszi szél? Torkom, fülem begyulladt, majd leestem a lábamról. A szájalom és mellette az illúzióim megcsorbulása kiütött. Mert Nemeskürty úri modorral bár, de megírja a haza bizonyos vezetőrétegének, benne Horthy Miklósnak a rettentő vétkeit. Kényszerültem tudomásul venni embertelen bűneiket.

Szobám falán bekeretezve, cirkalmas betűkkel írva a nagy oklevél, apa neve után: „vitézzé ütöttem és avattam”, majd Horthy aláírása. Ez tőlem mind elidegenedett. A mohácsinál nagyobb vereség volt a doni katasztrófa.

1943. Százötvenezer ember, a 2. magyar hadsereg megsemmisült két hét alatt csak azért, hogy a német csapatok háborítatlanul kiüríthessék Voronyezst, és biztonságban visszavonulhassanak. A magyar uralkodó osztály és a sajtó agyonhallgatta. A sereget, ezt az embertömeget cinikusan a halálba küldték. Mert a Horthy-hadsereg már a háborúba lépéskor hiányosan volt felszerelve.

Szétfoszlanak a memoriterek. Benes Anna tanárom azt mondta: ne csak fejükben legyenek meg Arany, Vörösmarty, Berzsenyi és a többiek versei, a vérükben legyen, ehhez be kell biflázni! Fejből tudni. Évtizedeken át, mikor csak úgy ültem, lustán bámultam egy lassú villamoson, homlokom mögött Arany János beszélt, hol a Vörös Rébékét mondta, vagy a Toldiból a farkaskalandot, Vörösmarty dübörgött, hegedült, ma már foszladoznak a memoriterek. Kínlódva keresem fejemben napok óta a szerző nevét, aki hozzám beszél mostanában: *itthon vagyok. Ha néha lábamhoz hajol egy-egy bokor, nevét is, virágát is tudom, tudom, kik mennek, merre mennek az úton, tudom, mit jelent egy nyári alkonyon a házfalokról csorgó vöröslő fájdalom, 1241 mohi csata, 1526 mohácsi vész, 150 éves oszmán rabiga, 1848–49 Világos, Aradon akasztás, 1943 Don-parti katasztrófa, 1944 szovjet megszállás, anyák meggyalázása, 1956 forradalom, házfalokról csorgó vöröslő fájdalom.*

Szép reggel. A Holdfény szonáta szól a rádióból. A lengyel kislány, akkor került osztályunkba, mikor Hitler lerohanta Lengyelországot, és áradtak ide, hozzánk a menekültek, akkor jött ő is, és a Holdfény szonátát Holdfény salátának mondta. A Petőfi versből meg azt a sort, hogy *nem szól a harsogó haris a fű közül* imígyen szavalta: nem szól a harsogó harisnya a fű közül. Visítva röhögtünk volna, de óra alatt esetleg halkán vihogni lehetett. Mennyi sok mennyei röhögést gyomrunkba nyomtunk! Ámbár naponta egyszer egy-egy órácskát kaptunk tombolásra. Ez volt a *rekreáció*, este 8-9 között vacsora után, hálóba vonulás előtt. A nappali sarkában állt a zongora. Sorba egymás után odaültek a jó zongoristák, és a szelepek sisteregni kezdtek. Táncoltunk. Tomboltunk. Énekeltünk. Slágerket is. Mater Prommer olykor kimenekült a nappaliból. Rózus zongorázását szerettem. Rózus súlytöbblettel rendelkező, nagy röhögő, szép barna lányka, szerettük, több tárgyból folyton bukásra állt, nem szeretett és nem is tudott tanulni. Végül mégis átcsúszott egyikből a másik osztályba. A tanárok is szerették. Micsoda tombolás! Akár a szitakötők vagy a parti fecskék tombolása a Tisza partján.

Talán ez idő táján, mikor mi vadul keringőztünk, tangóztunk, akkor hajszo-lták halálba Szerb Antalt, a munkaszolgálatost. Híve voltam a *Magyar irodalom történetének*, az ő műve ez, híve vagyok ma is.

Több évtizeddel később Lengyel Balázs, jó barátom, sokat mesélt róla. Szerb Antalt a többiekkel a téglagyárban őrizték, de nagyon lazán, így meg lehetett lépni. Lengyel Balázs akkor még olyan szép volt (régí fényképen láttam), akár egy keleti herceg, magára öltötte tartalékos tiszti extra ruháját, karddal és fekete csákóval, kiment érte a téglagyárba, haza akarta hozni, de Szerb nem jött, abban bízott, hogy amennyiben ők szabályosan viselkednek, akkor a hatalom is így tesz. Balf felé hajtották őket. Lengyel Balázs és két társa Balfra is elmentek érte. Nem találták életben. 1945. január 27-én meghalt. Egyesek szerint éhen pusztult, mások szerint egy magyar katona agyonverte, nem bírt dolgozni, mozdulni is alig. Társai üres boros hordóba tették a testet, a majdani pontos azonosítást remélve.

Most le kell tennem a tollat.

Édesapja 1907-ben katolizált kisfiával együtt, aki akkor 6 esztendő. Keresztapja Prohászka Ottokár. A piaristákhoz íratják tízéves korában, Sík Sándor, a magyartanára buzdítja írásra.

Ilyet nem tettem volna. Semmi átkeresztelkedés... Főleg nem a fiammal, akinek e korban még nincs igazán tudomása arról, hogy voltaképp mi történik vele. De tudattalanjának óceánjában, ahol az ősök csarnoka áll, ők, a régiek nagyon is tudják, mi történik ilyenkor, *hitehagyás, mélylelkünk orbitális hűtlensége*, e kettő kihat a későbbi életre, akkor is, ha a hűtlen hitehagyó nem tud arról, mi történt vele hatesztendő korában.

Lengyel Balázs mesélte azt is, szeretett sétálni, Nemes Nagy Ágnessel különösen hatalmas sétákat tettek. Talán szerelmes volt Ágnesbe, mondta Balázs, de ez a kapcsolat baráti és plátói volt mindig. Persze hogy csupán baráti! Mesélték

mások, mert Szerb Antal – és itt selymán mosolygott a beszélő – mindig megmaradt Ulpus Tamásnál. Kinek eredeti neve Térey Benno, kiskamasz korukban cserkészként ismerték meg egymást. Érzelmek hozzá kötődtek, amit a kis Szerb Antal szégyellt. Róla, Bennóról mintázta meg később az *Utazás és holdvilág*ban Ulpus Tamást. Tetszett neki Ulpus Tamás arcának szőke, törekeny, főhercegi mélabúja, mindig sötét ruhákat hordott, kimérten udvarias, de nem barátkozott az osztályban senkivel. Vallástörténelemmel foglalkozott, különös géniuszt, történelmi tudását az iskolában nem ismerték, amit ő egyáltalán nem bánt. Távol állt tőle minden realitás. Újságot nem olvasott, pedig világháború volt, és amikor Przemysl elesett, azt hitte, egy orosz tábornokról van szó, udvariasan kifejezte örömét, majdnem megverték.

Lator László, költő barátom, csupán egy évvel öregebb nálam, de oly feledékeny lett, mintha tízzel vénebb volna. Nagy veszteség. A korábban irodalmi magánlexikonom nagyon fiatalon már figyelt az akkori neves írókra, költőkre, ismerte műveiket, vitáikat, a pletykákat róluk és szeretőikről, akkoriban engem csak a szertorna érdekelt. Nem mintha a tornában széles és mélységes szakértő nagyokos akartam volna lenni, csak a TF-es indexembe bármily szerényke jegyet akartam kollokválás után. Hanem mostanában hiába faggatom, ki, kik mentek el a téglagyárba Szerb Antal munkaszolgálatost kimenteni és otthonukban elbújtatni, Latornak nem jutnak eszébe a nevek. Amikor Szerb Antalról kérdelem, ő csakis Radnótiról beszél, mintha a két irodalmár neve összemosódott volna fejében. Azt tanácsolta végül, olvassam el Vas István *Nehéz szerelem* című könyvét, Vas írt a mentési kísérletekről és a nevekről. Jó. Megrendelem az antikváriumban a *Nehéz szerelmet*, napokig olvasom a közel ezeroldalas könyvet, egyetlen árva szó sincs benne Szerb Antalról. Radnótit is csak kétszer említi, de más téma kapcsán. Az interneten végül egy nevet találok a sikertelen mentő műveletek szereplői közül: Thassy Jenő.

A közel ezeroldalas Vas István-könyvben viszont szó esik Kosztolányi Dezsőről. Egy napsütéses, ragyogó téli délelőtt elindul a Logodi utcába. „Kosztolányit olimpiai istennek láttam, amint beléptem a sötét könyvtárszobába...” (Azt Kosztolányi írta önmagáról, hogy „Lelkemen állandó mosoly lebeg.”) Vas István: „Ahogy a dolgozószoba ajtajában állt magas – nem, nemcsak: hatalmas – testével, már egy fejedelem fogadott. De csak hazaérve mertem tudatosítani, hogy már első percben sem csupán imponáló megjelenése hatott rám, hanem a szépsége. Tudom, ez furcsa mondat – nekem akkor még furcsábbnak és szemérmetlenebbnek hangzott. Holott persze tudtam, hogy nem a fizikai szépsége hat rám, hanem lényének szépsége, de ez a lényeg szép testtartásban és arcvonásokban nyilvánult meg, olyasmiben, amire nem mondhattam egyebet: szép férfi áll előttem.”

A most következő sorokat nem illene idézni, elolvasni sem régi, kisvárosi, egri úrilánynak, ráadásul egy angolkisasszony-növendéknek. Bocsánat. Arról van szó, hogy a szép férfi naivan lelkesedett a rádióért, de Vas I. csak fanyalgott.

Mire „Azért a rádióknak mégis nagyok a lehetőségei – felelte. – Gondolja meg: az ember misét hallgat a Westminster templomból, és közben koitál.” Az olimposzi isten mondta.

Éb-red / dob-ban / tojásban a sejt / Is-ten, Is-ten / Huszonöt-napi rit-mus – talán Mécs László pap költő versében lehetnek ezek a sorok? A ritmusuk nagyszerű. Meghívták őt az egri zárdába, a növendékek rajongtak érte, a magas, karcsú, fiatal pap saját verseit szavalta. Fényárban ragyogott a díszterem.

A másik neves pap költőt, Sík Sándort ugyancsak vendégül láttuk. Őt jobban szerettem, nem pózolt, nem kellemkedett. Már nem feszített fiatalosan, ezüstös csíkokkal hajában. A harctérről, a katonák szenvedéseiről írt verseit jórészt megtanultam.

Elporladtak a memoriterek.

Később, felnőtt koromban ferdén vizslattam, gyanakodtam rá. Olvastam róla valamit. Radnóti Miklóst (katolizált ő is) behívták munkaszolgálatra 1944-ben. Meglátogatta Sík Sándort, mielőtt bevonult. A pap akkor mondott egy rövidke mondatot: „Kell az áldozat!”

Nagyon megütköztem. Iszonyatos mondat! A pap előérzete működött? Eleve érezte, és belenyugodott Radnóti pusztulásába? Kell az áldozat – gyűlöletesnek, képmutatónak, otrombának találtam ezt a három nyugodt szót. Elővettem az 1978-ban megjelent *Radnóti Miklós művei* című kötetet.

Olvasom. Miután elköszön Sík Sándortól 1944 májusában, bevonul, és jön az utolsó nyár, az utolsó őszt rézbányában, útépitésnél, a Lager Heidenauban, Zagubica fölött, Borban, Cservenkán, Mohácsnál, Szentkirályszabadján hajtják keresztül, versei alatt a községek neve szerepel. Az *Erőltetett menet* versét szeptember 15-én írja Borban, így kezdi: „Bolond, ki földre rogyván / fölkel és újra lépked”, később: „a hold ma oly kerek! / [...] kiált rám! s fölkelek!” Másfél hónap még és nem bír fölkelni, november 9-én Abda határában tarkón lövik. Tömegsír. Viharkabátja zsebében félig átázott versei.

Bögök, mint egy ökor. Torkom hörög, aztán halkán sírok. Hogyan? Könny csorog, mint évtizedeken át soha. A szovjet megszálláskor anyámat meggyalázták, belém szorult akkor ez a gyerekes dolog: a sírás.

Talán más világításban nézhető Sík Sándor „Kell az áldozat” mondata. Mert ha nem az a költő sorsa, ami lett, nem bírt volna versekkel megkövesedett könyveket oldani.

Farkas Arnold Levente

1939 és 1945

Első foszlány. Pócsmegyer,
huszonkettő május hét,
szombat. Hol volt, hol nem
volt, volt egyszer egy an-
gyal. Ez az angyalka kissé
ügyetlen angyalka volt
az ügyes angyalkák között,
egyik reggel például olyan
álmos volt, hogy megcsú-
szott a szárnya a szappa-
non, az ügyetlen angyalka
így ügyesen kizuhant a
mennyországból. Annyira ü-
gyesen zuhant, hogy egyene-
sen Lucifernél találta
magát a fekete szurokban.
Fekete lett a szárnya
a szuroktól.

keveset szeretkeztünk
1939 és 1945 között

távol állt tőlünk a világ
örvénylett alattunk a föld
arcunkba fröccsent a vér
s fülünkben dongott
a haldoklók sikolya

mindenki számított istenre
de ő aludni tért
s mi megelevenedtünk rémálmaiban

mintha ott lettem volna

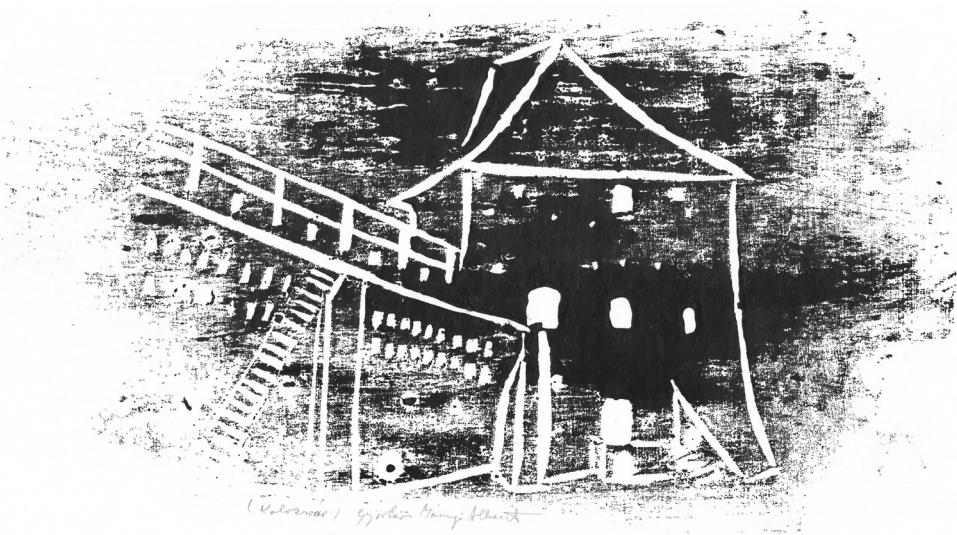
szüleim nem éltek még
nagyszüleim rémülten bújtak össze
mint riadt szemű állatok
az éjszakai legelőn

nem volt már fehér ló
harckocsik szántották a sarat
és megmaradt valami fájdalom
és megmaradt valami remegés
elronthattuk valahol azt hiszem
miért nem szerettünk akkor asszonyom

Második foszlány. Pócs-
megyer, huszonkettő május
nyolc, vasárnap. A jó lá-
nyokra két csapda les,
mondta az angyal, álta-
lában mindkettőbe belees-
nek, de nincs az a csapda,
amiből ne lehetne kimászni.
Az egyik neve tévedés.
A másik neve harag. A jó
lány megijed, amikor meg-
tapasztalja a tévedést, pe-
dig mindenkinek joga van
a tévedéshez, neki is. Nem
a tévedés a rossz, hanem
a tévedéshez való ragasz-
kodás.

lúdbőr, pócsmegyer, hu-
szonkettő január kilenc,
vasárnap, ráz a hideg lel,
futkos a bőrön a tétova
évszak hajnali fénye az ár-
nyék, halkán mondom a szó-
nak, összekuszálódott
ez a ritmus, csöndje
a csöndnek fújja a kürtöt
némán, kertben az angyal
a kígyó, vedli le
szárnyát, össze ha koccan
a fog feketéje

Harmadik foszlány. Pócsme-
gyer, huszonkettő május ki-
lenc, hétfő. A jó lány először
magára haragszik, mert téve-
dései meggátolják abban,
hogy jó legyen. Aztán a világra
haragszik, mert a világ el-
várja tőle, hogy jó legyen.
Nem vagyok jó, képtelen va-
gyok a jóra. Rossz vagyok,
csak a rosszra vagyok jó.
Efféléket gondol a jó lány.
És ez a legnagyobb tévedés.
Mert a jóság nem azt jelen-
ti, hogy megérkeztem. A jó-
ság azt jelenti, örökké úton
vagyok.

Györfi Mányi Albert: Várfal és a Szabók bástyája (famtiszta)

Gloria victis

Részlet az *Igazak* című, készülő regényből

Az év végéig Klára többször is Igaz Gerónél töltötte az éjszakát, s a nyomozó nem győzött csodálkozni, milyen bátor lett ez az asszony, aki korábban olyan visszafogott, óvatos és megfontolt volt.

- Nem kell ehhez nagy merészség - szabódott Klára. - Most már nem. Csak az első lépés, az a csütörtöki, csak az volt nehéz. Anyám a maga világában él, hiszen ezt te is tapasztalhattad, apám pedig alig van otthon, könnyedén járok-kelek, amikor csak akarok, ahová csak tetszik. Senkinek nem tűnik föl, hogy nem mindig alszom a saját ágyamban, legföljebb a cselédlánynak, ő azonban inkább elharapná a nyelvét, semmint ellenem beszéljen, kislánykora óta ismerem, kicsit mintha a pótyanya lennék...

- Egy friss özvegytől mégis... - kezdte Igaz Gerő.

- ...mégis azt várnák el - nevetett az asszony -, hogy otthon gyászoljon. Így igaz! Csakhogy ezekben a zavaros időkben senki nem figyel az özvegyeket, örül, ha ételt tud vásárolni, amíg ér valamit a pénze, és a jövőt latolgatja reggeltől estig. Félnék az emberek, nem tudják, mi jöhet még, nem olyan már az élet ebben a fájdalmas békében, mint régen, abban a boldogban... Nincs erőnk egymást kémlelni.

- Talán még nincs - bólogatott Igaz Gerő, majd keserűen hozzátette. - De annak is eljön az ideje hamarosan. - Mindazonáltal be kellett ismernie, hogy a nőnek igaza van. Amint azt is, hogy bár ez a régóta vágyott béke valóban kegyetlen és szorongató, mert bizonytalan és kiismerhetetlen jövőt hord magában, őt ez alig érdekli, annyira boldog ebben a titkos, ám annál szenvedélyesebb kapcsolatban.

A szentestét a Francia utcában töltötte. Az anyja aprócska betlehemet állított föl a kredencen, a Kisjézust és Máriát kukoricacsutkából formázta meg, Szent Józsefet egy darab fából. Mézes fokhagymát ettek, majd egy almát háromfelé vágva, végül sült kárászt, amit Igaz Gáspár szerzett valamelyik lékhorgászni járó munkatársától. Egy kevés lencse is jutott az asztalra körítésnek meg némi

BENE ZOLTÁN (1973) író, szerkesztő, 2019 és 2022 között a Magyar Művészeti Akadémia ösztöndíjasa volt.

mézzel édesített mákos sütemény. Ajándékot nem adtak egymásnak, az együtt elköltött ünnepi vacsoránál nem is kívánhattak többet.

Azazhogy Igaz Gerő nagyon is. Alig bírt magával. Úgy érezte, megbolondul, ha nem láthatja Klárát, ezért aztán nem a rókusi templomba, hanem a felsővárosi minoritákhoz ment el éjféle misére. Tudta, hogy Horváthék oda járnak. Az anyja zsörtölt vele, amiért olyan messzire gyalogol a téli hidegben ahelyett, hogy őt kísérné el a Kossuth Lajos sugárútra, a szeme villanásából azonban Igaz Gerő kiolvasni vélte, nagyon is sejti ő, hogy nő lehet a dologban, faggatózni azonban nem kezdett, az apja pedig addigra már az igazak álmát aludta – tőle senki sem kívánta, hogy éjnek évadján templomba járjon.

A minoritáknál nagy tömeg szorongott, sokan jöttek ünnepelni a Megváltót, és hálát adni az Úrnak a békéért, mert akármilyen furcsának és nyugtalanítóknak is érezték, mégiscsak béke volt. Igaz Gerő a bejárat közelében állt meg, végigvárta a szertartást, és a kifelé áramló hívek között kutatta Klárát. Kisvártatva meg is találta. Az anyjába karolva vonult kifelé a templomból. Egy halvány, gyors mosollyal nyugtázta, hogy a nyomozó eljött, azonban nem lépett oda hozzá, csak a szeme rebbenésével jelezte, hogy ezúttal nem beszélhetnek, de örül a röpké találkozásnak. Horváth úr nem tartott a feleségével és a lányával.

– Mostanában igen gyakran részeg. Állandóan valami társaságba jár, s ha kérdezzük, azt feleli, ez olyan, mint egy angol klub, nem nőeknek való – vallotta be Klára néhány nappal korábban.

Igaz Gerő addig követte a két nő alakját a tekintetével, amíg el nem tűntek a Szent Miklós utca sarkán. Akkor mélyet sóhajtott, és hazabandukolt a Liliom utcába.

Az ünnep alatt nem találkoztak, ám Igaz Gerő előrelátóan (és a kollégák nagy öröme) karácsony összes napjára ügyeletet vállalt a Rákóczi téren, így nem kellett otthon gubbasztania, ahol még jobban kínozta volna Klára hiánya. Kivált, hogy az ópiumból is kifogyott. És nem is akart többé soha már a labdacsohoz nyúlni. Tisztos polgári életet tervezett, egy esztendő múlva házasságot az özvegygel, később gyerekeket, idővel pocakot, idős korára meg folyton pörköltzafatos, dohányzástól sárga, konya bajuszt...

Szabadidejében többször meglátogatta a szüleit, elüldögélt az apjával a kályha mellett, némán, cigarettázva, figyelte az anyját, ahogy tésztát gyúr, varr, vagy csak nézi az ablaküvegre kusza alakzatokat rajzoló zúzmarát. Az ünnep múltán pedig visszatértek a „mézeshetek”: Klára rendszerint nála aludt. Mindig akkor osont be Igaz Gerőhöz, amikor Kisné már lefeküdt, vagy tett-vett valahol a ház belsejében, s reggelente akkor kerekedett föl, amikor a főbérő a piacra ment, vagy a latrinán kuporgott. Kisné sokat szenvedett a beleivel, a latrina szinte a második otthonának számított, így olyankor Klára éppolyan kényelmesen és a lelepleződés veszélye nélkül távozhatott, mint azokon a napokon, amelyeken a házinéni a piacra ment. Attól állandóan rettegték ugyan, hogy a szomszédoknak föltűnik majd az asszony érkezése-távozása, de ha így is történt, senki nem említette soha.

Az esztendő utolsó előtti napján aztán a városba érkezett a 157. francia gyalogezred ötven tisztje és hatszáz katonája Boblet ezredes vezetésével. A következő év, 1919. január 3-án a 210. gyalogezred két zászlóalja, valamint a 274. számú tábori tüzérség első szakasza is bevonult Szegedre. Később két lovasszázad csatlakozott hozzájuk. Mind gyarmati erők voltak, a tiszteken kívül francia elvétve akadt csak közöttük, többségében arabok, feketebőrűek, sőt: indokínaiak alkották a megszálló csapatok legénységét. A város utcáin olykor föltűntek ezek a fura szerzetek, a lányok összesúgtak mögöttük, egyik-másiknak tátva maradt a szája a fekete bőrű emberek láttán.

- Nem láttál még négert, lelket? - évődtek a férfiak a megrökönyödött fehérnéppel. (Mintha ők olyan sokat láttak volna.)

- Csak képen - rebegte ez.

- Csak a mozgóban - habogta az.

- Csak olvastam róla - hebegte amaz.

A férfiak harsányan kacagtak. (Mintha ők bizony mindent ismernének.)

- Jé, azok meg ottan kínaiak! - csodálkozott rá két sétáló annamitára egy suszterinas.

- Nem kínaiak azok, hanem indokínaiak - igazította helyre Hollós doktor, aki éppen egy pár lakkcipőt hozott sarkaltatni, remélvén, hogy szüksége lesz rá a francia városparancsnok kilátásba helyezett fogadásán.

- És az tán olyan nagy különbség, doktor úr? - érdeklődött a kövér suszter szuszogva.

- Bizony az! Indokína nem Kínában, hanem Hátsó-Indiában fekszik - magyarázta az orvos. - Kokinkína, Kambodzsa, Annam, Tonkin és Laosz alkotják, s ez a sok országrész mind a franciák uralma alatt áll.

- No, most már így vagyunk ezzel mi is - szívta meg az orrát a suszter, és Hollós doktor ezzel nem tudott vitába szállni.

Január közepén az Európa Kávéházban, ahol néhány francia tiszt is tartózkodott, Kertész Endre, a színész ismét egy székre állt, ahogyan tette októberben, és megint egy friss Juhász Gyula-költeményt szavalt boron edzett, színpadon iskolázott hangján:

Juhász Gyula
GLORIA VICTIS!

Ó, franciák, ti a szent Művelődés
Élén haladtok, tudja a világ,
Ti vagytok a szabadság és dicsőség
Zászlósai, tündöklő franciák!
Ti adtátok a nagy, nagy forradalmat,
Mely úrrá lőn ma egy világ felett,
De mégis, én azt mondom, új hatalmak:
A magyaroknak tisztelet!

Győző világ, nézz ránk most bölcs szemekkel,
A bölcsesség a legszebb győzelem,
S halld meg, mit mond a Golgotán e nemzet,
Száz szent sebével bíbor ékesen.
Az átkozott bitorló vitte harcba
A szíve ellen, ó mint szenvedett!
A diadal volt legsajgóbb kudarca:
A magyaroknak tisztelet!

Petőfi népét Habsburgék vezették,
Mint rab oroszánt a gyűlölt pecér,
A vágóhídra vitték teste, lelkét,
Hentes hatalmak dicsőségeért!
És ment, idegen zubbony földte testét,
Mint Nessus-ing, mely mart és égetett.
A Krisztus látta csak, hogy halt e szent nép:
A magyaroknak tisztelet!

Ó, franciák, mi úgy állunk ma bátran,
Tisztán, bűnhődve múltat és jövőt,
Egész világ előtt fekete gyászban
Az ég alatt, szent sírjaink fölött,
Vérző kezünket most testvéri frigyre
Dolgozni nyújtjuk, adjatok kezet!
Nem ember az, ki sérti könnyeinket:
A magyaroknak tisztelet!

Victor Hugo, Jaurès nagy, büszke népe,
Forradalom fiai, franciák!
Az új idők teremtő ihletében
Jövünk dolgozni, nézz ránk, új világ!
Kik vértanúk és hősök népe voltunk,
A fiaink víg békén éljenek!
A szenvedés ezer jogán daloljuk:
A magyaroknak tisztelet!

A francia tiszték udvariasan mosolyogtak, miközben Tonelli Sándor, az Ipar-kamara titkára hevenyészve fordította nekik a költő szavait. Tonelli a január 8-án indult *La Hongrie Républicaine* egyik szerkesztője volt. A lapot – amely tavaszig tizenegy számot élt meg – Jakab Dávid polgári iskolai tanár mint főszerkesztő irányítása mellett Juhász Gyula, Vág Sándor irodalomtörténész, Dettre János kormánybiztos-főispán és Hollós József doktor szerkesztették. Az újság 6. számában Juhász Gyula *Egy kis nép nagy büszkesége* című írásában

a magyar költészetnek az európai irodalom gazdagításában játszott szerepét elemezve azon reményének adott hangot, hogy a megszállók, akik „azt hitték, hogy a Balkán egy részét fogják itt látni, bevallják majd, hogy kelleme-sen csalódtak”. A frankofon szellem szárnyalt a városban. Az értelmiség és a polgárság magát haladónak tekintő része nagy reményeket fűzött a franciákhoz. Móra Ferenc, Tömörkény utódja a múzeum élén szintén ott sürgölődött körülöttük, amint a Radikális Párt szegedi szervezete körül is, míg az szét nem hullott február végén, hogy nagyrészt beleolvadjon a szociáldemokratákba. Az utcasarkokon pedig egyre többször csoportosult öt-hat munkásruhás, szövetsapkáját a szemébe húzó alak, akik zsebre dugott kézzel, gyakran a sarkukon előre-hátra hintázva súgtak-búgtak, s néha kiköptek a sétálgató öltönyös polgárok lába elé, akik a főlháborodásukat elfojtva fogták sietőre a lépteiket.

Igaz Gerő nemigen tudta követni az eseményeket. A feszültséget is csak ritkán érezte, jóllehet körülötte mind többen beszéltek a növekedéséről. Bár Bagdy úr február közepétől kezdve hajtogatta, hogy a vörösök túlzottan mozgolódnak, ebből még baj lesz, meglepetésként érte, amikor azt olvasta a március 21-ei *Délmagyarországban*, hogy pár nap múlva tiszta szocialista kormány alakulhat az országban, mert Buza Barna, Szende Pál és Szabó János lemondtak tisztségükről, a polgári miniszterek kiváltak a kabinetből, és országszerte kommunista gyűlésekre készül a munkásság. Péntek volt, és este nyolckor elnémultak a telefonvonalak. Március 24-ére pedig országszerte, szinte az összes lapban megjelent a Forradalmi Kis Káté, amelyből kiderült, hogy Magyarországon immár proletárdiktatúra van.

Azonban még a Káté megjelenése előtt, 22-én, vasárnap a franciák kimutatták a foguk fehérjét: De Lobit tábornok, a Magyarországi Hadsereg főparancsnoka elrendelte a katonai közigazgatás bevezetését Szegeden, csapatokat vont össze a város határában, s amikor néhány forrófejű bolsevik megkísérelte elfoglalni a rókusi pályaudvart, hogy ott nyisson utat északról várt fegyveres elvtársainak, az azt őrző algériaiak késedelem nélkül megkapták a tűzparancsot. A francia erők minden középületet megszálltak, fegyveres őrséget állítottak föl minden stratégiai ponton. Egy zászlóalj a hídnál, egy pedig délen, Alsóváros határában foglalt el harcálláspontot, hogy megakadályozza a budapesti proletárdiktatúra esetleges katonai föllépését, a város melletti repülőtérré megérkezett az 508. számú repülőraj.

Igaz Gerőt és a többi nyomozót a megszállók arra kérték, maradjanak otthon vagy az irodáikban, folyamatban levő ügyeiket fuggesszék föl. A Munkásotthon padlásán közben karabélyokat és kézigránátokat foglaltak le, ily módon lefegyverezték a szegedi munkások harcra kész csoportjait. Egy-két helyen ugyan még kialakult lövöldözés, például a Csillag börtönnél, alapvetően azonban gyorsan és kevés áldozattal zajlottak az események. Egy francia katona és tucatnyi bolsevik esett el. Végül március 27-ére a proletárdiktatúra, még mielőtt megszülethetett volna, máris elbukott Szegeden. Ekkorra mintegy negyvenezer

fős francia hadsereg állomásozott a városban és környékén, készen arra, hogy megütközzön az alakuló magyar vörös hadsereggel.

- Szerencsénk van a franciákkal - mondta Igaz Gerő Klárának, miközben a mellét simogatta. Az behúzott függönyök közötti keskeny résen beeső nap-sugár pontosan a keblek halmai közti finom bőrre esett, s a nyomozó áhítattal csókolta meg a világos foltot.

- Jobbak, mint a vörösök - nevetett a nő. - Ezt még apám is elismeri, pedig ő aztán nehezen viseli a franciákat.

- Ha itt is győzne a proletárdiktatúra, nem sok babér teremne nekünk, rendőröknek.

- De nem győz! - Klára egy csókkal adott nyomatékot a szavainak.

Akkor már több mint három hónapja folytattak viszonyt, ennél fogva a külvilág nagyrészt kívül rekedt a nyomozó érdeklődésén. Olykor még el-eltűnődött ugyan Nagy Gyula esetén, három új, nem túl nagy jelentőségű ügyet is fölgyöngyöltett, meg-meglátogatta a szüleit, de leginkább az asszonnyal töltötte az idejét vagy valóságosan, vagy gondolatban, s azon törte a fejét, mikor állhatnak már végre a nyilvánosság elé ők ketten anélkül, hogy megbotránkoztatnák az embereket.

Erre azonban nem kerülhetett sor. A Párkák, az Isten vagy a véletlen más sorsot szánt Igaz Gerőnek és a szívét feszítő szerelemnek.

György Mányi Albert: *Vejnemőjnen (Szánkóval észak felé)* (olaj, vászon, 60x58 cm)

A nagy álmok, ha szépek és igazak...

Györkös Mányi Albert – 100

Isten minden teremtménye zárt és elégséges önmagának, egyedül az ember nyitott. Három irányba is. A múltra, ami örökségünk, mai magunk szerves része. A jelent éljük. A jövőt illetően pedig egy jobb, szabadabb, emberibb világot küzdünk, küszködünk és szenvedünk. Hiánylények vagyunk: egy összhangját vesztett világ harmóniát áhító gyermekei.

A művészet világa pedig a lélek oázisa.

Vessünk hát rá egy pillantást, és kérdezzünk ilyenformán:

Vajon a művészt – ezt a teremtő képességekkel megáldott és/vagy megvert nyugtalan lelket – mi űzi, sarkallja, motiválja az örök emberi értékeknek a szépség jegyében történő ábrázolására, kifejezésére, sugalmazására időtlen idők óta?

Hogy van az, hogy ugyanaz a mű más-más irányból közelítve is becserkészhető, és az egymástól olykor merőben eltérő közelítések nemcsak elfogadhatók, hanem mondhatni majd mindegyik értelmezés jogos és a maga módján akceptálható?

Mivel magyarázható, hogy a műalkotásokkal való újabb és újabb találkozásokkor a befogadó műélvező eladdig ismeretlen szépségekre, igazságokra bukkan(hat)? S az egyik ember ilyen, a másik meg másmilyen élménnyel gazdagodhat?

Miért módosul, akár többször is és korántsem mindig ugyanabban az irányban az emberek érdeklődése a művészi alkotások iránt az ismereteik, élettapasztalataik gyarapodásával az egyének és/vagy a közösségek társadalmi körülményeinek megváltozásával, illetve a történelmi korok/korszakok egymásra következésével?

Miért kimeríthetetlenek a remekművek?

Sorolhatnánk...

ANISZI KÁLMÁN (1939) író, publicista, ny. egyetemi oktató. Bihar megyében, Magyarkakucson született. 1985–90 között a *Korunk* folyóirat felelős szerkesztője. 1990 óta él Magyarországon, 2000-től a folyóirat megszűnéséig a *Kapu* főmunkatársa volt. Legutóbbi kötete: *A művészet világa – a lélek oázisa* (esszék, tanulmányok, interjúk, 2022).

Az élettényeknek a művészetek formanyelvén történő kifejezése, magyarul: az alkotás és a befogadás emelkedett életideált és moralitást igényel. Mert a tévedéseknek, tévhiteknek, vétségeknek itt sokkal súlyosabb következményei lehetnek, mint a tárgyi világ más területein végzett változtatásoknak, átalakításoknak. Hisz ha gyökeret ereszt, a selejtember nem dobható ki a szemétdombra, mint egy kacat, nem szabadulhatunk meg tőle egykönnyen, úgy működik, mint a célját tévesztett bumeráng, öntörvényűen értékeket rombol.

S fel kell tennünk végül még egy furcsa kérdést. Ha elkészül, befejezett-e a műalkotás? Mint műalkotástárgy kétségkívül igen, ám ha a befogadás felől közelítjük meg, úgy már merőben más a helyzet. Ma már mind szélesebb körökben vallják azt a gondolatot, hogy a művészi közlés utolsó láncszeme a befogadás. A sor az alkotóval indul, a műélvező a háromtagú egység végén áll, a forgáspont a mű. Csakhogy az elkészült mű szendergő állapotban van, igazában a befogadás kelti életre. Theodor Lipps (1851-1914) német pszichológus még továbbment ezen az ösvényen. Talán túl messzire is. Szerinte ugyanis a befogadó beleviszi ideáit, érzéseit, óhajait, valósággal beleéli magát a műbe. Bár ez a felfogás - véleményünk szerint - túlzó, azért van benne jócskán igazság. Szőnyi István festőművész rokontermészetű gondolatot fogalmazott meg: „A művészi alkotásnál a téma másodrendű fontosságú. Mindig a 'hogyan' és nem a 'mit' dönti el a mű értékét.”

Hogyha tovább sorjázánk a kérdéseket, csak szaporítanánk a talányok számát. Ígéretesebbnek és gyümölcsözőbbnek tűnik, ha születésének századik évfordulóján betekintünk Györkös Mányi Albert (1922-1993) kolozsvári festőművész különleges életművébe, felidézzük ars poeticáját, sajátos élet- és világszemléletét.

Györkös zenésznek készült, így is indult, de „festőként írta be magát a művészettörténetbe” (Szebeni Zsuzsanna). Nem egyedüli jelenség az ilyen, főleg ha arra gondolunk, hogy ugyanaz az ember többféle talentummal (lehetőséggel) is élhet. Eredendően zenész volt, ámde úgy tért át a festészetre, hogy nem fordított hátat a zenének. Amit sajátos gazdag életművének különös világa egyértelműen bizonyít. Mellékesen említjük, de nem jelentőség nélkül való, hogy a művészetek így vagy úgy mind összefüggnek, kölcsönösen hatnak egymásra, hisz a művészi alkotás lényegében nem más, mint a *Mester* világhoz való viszonyának saját formanyelvén történő megvallása, ábrázolása, kifejezése.

Györkös Mányi Albert Kalotaszeg – lassan fájdalmasan repedező – tömbmagyarságának zárt világában, Tordaszentlászlón született. Gyermekkori karsérülése (csonttébécé) miatt egyik karja lemerevedett, le kellett tennie a hegedűt, klarinétművész-tanár lett. A két országcsonkítás és az erdélyi magyarságot sújtó kisebbségi sors tovább mélyítették amúgy is súlyos helyzetét. Felesége, Jakab Ilona festőművész – aki kezdetben mentora is volt – „emelte ki a mélyből” azáltal, hogy egy szerencsés pillanatban felkínálta férjének a palettán maradt festéket – „nem akarod megpróbálni te is?” –, kaput nyitva számára egy új és varázslatos világra.

A fiatal Györkös igazságszeretetére és jellemszilárdságára vall, hogy nem csatlakozott a harsányan hirdetett „új világ” eljövételének híveihez. Nem állt be a hurrázva tapsolók közé. Nem tekintett a ködképbe egy új ideológia szemüvegén át, hanem – kimondatlanul nemet mondva rá – saját kisközössége, szülőfaluja, Tordaszentlászló, Kalotaszeg és a tágabb térségek életének, emberi értékeinek művészi megörökítése foglalkoztatták igazán. Életműve a bizonyosság rá, hogy látásmódja szigorúan egyedi.

Emberi-erkölcsi igazát megérezve, híveinek mindegyre gyarapodó, ma már népes tábora értékeli, szereti. A munkássága iránt érdeklődők és kíváncsiskodók között persze szép számmal akadnak olyan fontoskodók is, akik – szakmai féltékenységből vagy irigységtől gyötörve? – azt vetik a szemére, hogy munkái nem a valóságot ábrázolják: „képei amolyan álomképek”. „Milyen festő az – fakadnak ki –, aki alkotásaiban figyelmen kívül hagyja a kompozíció fontosságát, aki nem alkalmazza a színek harmóniáját vagy a perspektíva törvényeit, és naiv gyermeki groteszséggel láttatja a világot, néha éppen meseszerűen?”

Ezért a „szakszerűtlenségért” némelyek naivnak titulálják.

Az alkotók és a befogadók értő-józan tábora viszont épp ebben látja festői munkásságában az eredetiséget, az őstehetséget, a bátorságot, amellyel formabontó módon figyelmen kívül hagyja a „szakma” szabályait, sajátosan nonkonformista módon mutatja meg embertársainak a világot.

Valóban, festményei és grafikái távolról sem a konkrétumok világának (nyers) másolatai, lenyomatai. Csakhogy a valóság tényeinek egzakt másolása nem a művészet feladata. Idegen tőle a szolgai utánzás. Erre százszor alkalmasabb eszköz a fénykép. Ilyen vonatkozásban a művészi alkotásoknak nincs is dokumentumértékük. Azért nincs, mert a műalkotás, a művészet egyszerre több és kevesebb a realitásnál, az életnél. Kevesebb azért, mert a művész alkotás közben átszűri az élet jelenségeit a maga szubjektivitásán, és kirostálva közülük a lényegtelen elemeket, beleviszi műveibe saját magasztos eszméit, érzéseit, eszményeit, többre, jobbra, emberibbre irányuló álmait, a mulandó helyett a marandót, a múlhatatlant örökítve meg. Charles Baudelaire *Egy dög* című – rút témájú – gyönyörű versében erre következtet:

De mondd meg, édes, a féregnek, hogy e börtön
vad csókjaival megehet,
én őrzöm, isteni szép lényegükben őrzöm
elrothadt kedveseimet!

(Szabó Lőrinc fordítása)

Hasonló gondolatot fogalmazott meg Arany János *Vojtina ars poeticájában*:

Nem a való hát: annak égi mása
Lesz, amitől függ az ének varázsa:
E hűtlen hívség, mely szebbít, nagyít –
Sulykot, bizony, nem egyszer elhajít:

Györkös „a történelem levegője által átítatott és saját művészi látásán átszűrt világot jelenít meg, amely egyszerre hordozza magában a múlt nagy tradícióját és a művészi egyéniség közlési vágyát, egyéni rejtjeleit” (Németh Lajos. *Látó*, 1990/3). Ezzel összhangban áll Banner Zoltán művészettörténész megjegyzése: Györkös művészete „a valóság emléke és a sejtelen valósága közötti térben való lebegés” (*Utunk*, 1982/23).

Munkássága egyszerre lírai, balladás, lényegre törő, sejtelmes, lélekemelő és eszméltető. Képei azt sugallják: íme, honnan jövőnk, kik vagyunk, merre tartunk. Munkáival egyaránt emlékeztet létezésünk értelmére és feladatainkra, aminek ultima ratiója – a közösség szolgálata.

„Semmilyen mai vagy felelevenített sémát nem tartok tiszteletben, és senki- nek az egyénisége nem nyomta rám a bélyegét. [...] A téma szellemét tartom meghatározónak, és így gondolkodva igyekszem a néplélek, saját lelkem minél mélyebb rétegeibe merülni, minél általánosabb érzelmekig emelkedni” – vallja a művész.

Györkös téren és időn át vezető képein a falu megelevenedő népe, hiedelem- világa, álmái, hangjai, örömei és némasága oly szembeötlők, akárha benne len- nénk a képekben (apropó: Theodor Lipps...).

A szülőföld iránti elköteleződés legmélyebb megfogalmazását érezte Katona Ádám irodalom- és művelődéstörténész Györkös alkotásaiban: „Kalotaszegét idézi Györkös Mányi Albert, még csak nem is a dekadens-gyönyörű, múlt szá- zadban kanonizálódott női viselet színpompáját, hanem valami mélyebbet, áhítatosabbat, derűsebben-felszabadultabban vidámabbat, alkalomadtán – rit- kán – gyászosat, nemcsak a látványt, hanem a lényegét is, mint Kós Károly óta Kalotaszeg ürügyén ennyire lényegre törően talán senki” (*A Hét*, 1975/1). Ezeket hallva-olvasva óhatatlanul Ady Endre *A Kalota partján* című híres verse jut eszünkbe: „Pompás magyarok, templomból jövet, / Mentek át a Kalota folyón / S a hidat fényben majdnem fölemelte / Az ölelő júniusi nap.”

Ami a témaköröket illeti, a falu népe mellett Györkös festményeinek és gra- fikáinak másik hangsúlyos motívuma Kolozsvár a maga műemléki környe- zetével, lenyűgöző szellemi, művészi teljesítményeivel, történelmi személyi- ségeivel. Aminek érzékeltetésére a művész számára gyakran elég néhány vonal, egy-két kontúr, sajátos arányok, összefüggések, amelyek Kolozsvárt emlékeztetessé, igazán kincses várossá nemesítik. „Ebben a házban született 1443-ban Mátyás, az Igazságos” – véste rá egyik metszetén a nagy király szülő- házára.

Az Igazságos szülőházának – a hat évszázados Mátyásház – tőszomszédsá- gában, a Karolina téren levő Ferenc-rendiek temploma előtt álló tömbszerű női kórus cáfolhatatlanul az összetartozás, a megbonthatatlan egység érzését su- gallja. A női és férfikórusok illetően tömbszerűsége, az ünnepi – újévi és egyéb – köszöntőkre egybesereglett férfiak látványához hasonlóan a fekete pirosba öltözött, kart karba öltve táncoló széki lányok (Kányádi Sándor: *Fekete piros*) is a hagyományörző közösségek kohéziós erejét, kikezddhetetlenségét sugallják,

a képek gótikusan megnyújtott szerkesztésmódja pedig egy tisztultabb, embe-
ribb világba való elvágódás vizuális érzékeltetésére szolgál.

Kolozsvár, Erdély szellemi központjától nem búcsúzhatunk el úgy, hogy meg
ne említenénk messze híres épített örökségét: a több százados alma mátereket,
a történelmi levegőt árasztó kapukat és boltíveket, a patinás tereket, a Farkas
utcai hatalmas református templomot az Úr házából kiszűrődő orgonamuzsi-
kával, tőszomszédságában Apáczai Csere János ősi scholájának romjait, a Sza-
bók bátyájának sok-sok küzdelmet látott és túlélte masszív védfalát... Mindezek
főleg a művész grafikai munkáin, metszetein jelennek meg, és megragadó erővel
sugallják: harsogjon bármit a politika, mi, magyarok, itt itthon vagyunk, Erdély
földje nekünk sohasem lehet, nem is lesz idegen.

A művész hitének, embertársi szeretetének a hangja-e, ki tudja, de tény,
hogy egy belső hangtól ösztönözve Györkös nagyon sok alkotásán ábrázolja
– gyakran felnagyítva – a két nagy égitestet, a Napot és a Holdat, illetve a falu
végén vagy a fontosabb helyeken a Megfeszítettet, amik „tovább fokozzák a ké-
pek amúgy is hangsúlyos spiritualitását”. „Spirituálist mondunk, és nem szak-
rálist. Mert nincs szó itt másról, mint arról az alkotói hitről, hogy az egyensú-
lyából kibillentett világ épp az általa ajánlott úton-módon, vagyis az emberiest
is magában foglaló természet(es)hez való visszatérés révén található elvesztett
előbbi önmagára. „Extra naturam non est vita” (Szebeni Zsuzsa: *Györkös Mányi
Albert metszetei*. Kolozsvár, 2021, Polis Könyvkiadó).

Györkös Kalotaszeg, Tordaszentlászló – átfogóan – az identitását, magyarsá-
gát hittel és szenvedéllyel őrző emberek elkötelezett híve, művészi ábrázolója.

Egyik kritikusa-méltatója találóan jegyezte meg, hogy a művész képein
a perspektíva törvényeit figyelmen kívül hagyva, meghatározatlan háttérből
tűnnek elő az épületek, a jellegzetes kalotaszegi templomok, a zsuppfedeles
apró szemű falusi házak, a holdsarlón ülő, kezében könyvet tartó mesére váró
kisgyermek, az ingó ághegyeken ficsegő-leszködő szarkák, a huhogó baglyok,
kecskék, a prédára lecsapni kész ravasz rókák, a kanyargós utcákon, tenyérnyi
tereken lomhán ballagó bivalyok... – megannyi szimbólum.

A gyermekkori falusi környezet tovatűnt, mozdulatlan világát ábrázoló ké-
peken rácsodálkozunk az igazi havas telekre, a szélfúvásban, viharban egy-
másba kapaszkodó fákra, a búcsúzó színpompás őszre, az új életet ígérő csodás
tavaszra – romlatlan egykori, ma már gyakran visszavágyott világunkra.

Ez a majdnem-mesevilág idővel, az alkotómunka előrehaladtával fokozato-
san benépesedik, arctalan, mégis kifejező alakokkal gazdagodik, bővül. Apró-
lékosen kidolgozott arcokkal nemigen találkozunk: egy-egy gyermekarc, pártát
viselő leány, hárászkendőbe burkolt néhány idősebb asszony, a művész önar-
képe... Mindössze néhány jellemző személyiségjegyet viselnek, mégis annyira
meggyőzőek, sugárzik róluk a kifejezőerő.

A kalotaszegi népviseletben látható *Pártás lány* arcmásáról elsőre nem a fia-
tal leány szépsége, bája ötlük fel a nézőben, sokkal inkább a szülőföld varázsa,
a falusfelek egymás iránti elkötelezettségének az ereje ragad meg; szinte hallani

is őket: együvé tartozunk, mi mind egy vagyunk. A *Széki asszony* című festményről és a gyermekportrékról is a keresetlenség, a tiszta őszinteség ragyog. A művész *Önarcképéről* pedig a felelősségvállalás és a gondterheltség mellett „a betyáros sorsvállalás”.

Noha Györkösre nem lehet rávágni, hogy szürrealista festő, sem azt, hogy kézen fogva jár a szürreálissal, de bizonyos motívumokat, így „a téli éjszakában vagy a holdfényben körvonalazódó alakokat”, az egymásba fogódzó táncoló lányokat, a tömörszerű-masszív-mozdulatlan kórusok képeit szemlélve óhatatlanul felmerül a kérdés: hol a határ, egyáltalán van-e határa a gyermeki megélés, a felnőttkori emlékezés, az újraértelmezés, az elvágyódás és a festői képalkotás, vagyis az újratemtés között?” – kérdezi egyik méltatója.

Munkáin a rajznak alárendelt szerepe van. A figurák, alakok megrajzolásában a szerző a részletektől szándékosan eltekint, a kontúrok elmosódtak, mindenhol nyugalom, béke vagy annak vágya honol, egy morálisan feddhetetlen társadalmi létállapot felé terelve a befogadó fantáziáját. Viszont annál nagyobb súlyt helyezett a *színek* világára. A színek mesteri használatával a művész mintegy kiemeli bennünket a fizikailag és morálisan elidegenedett mindennapokból, átvezet egy tisztultabb univerzumba.

Nagyon fontos, ha nem épp meghatározó jelentőségű festészetében az ezer árnyalatú-hangulatú fehér mellett a vörös. De nála a vörös sem monokróm, egyhangú. Festményein a vörös végtelen árnyalata vibrál, feszül, már-már remeg. Más hatást vált ki a vörös a sárga tónusokkal, megint mást a hideg ibolyák és kékek hatására. Munkáin a monotonnak vélt táj élővé válik, eleven tűzzel vibrál, olykor már-már fájdalmasan feszülő lesz. „A bokrok krisztusi töviskoszorúja” védelmében álló ház otthonná szelídül, a hontalanok menedékévé, a csillapíthatatlan honvágy oltójává válik. Az otthon melege a szülőfalutól fokozatosan terjed, szinte egyetemlegessé tágu.

A paletta egyik térfelén a györkösi vörös az uralkodó, másikon a kék a domináns szín. (Művelődéstörténészek szerint a kék szín használata a Mária-kultuszhoz, a késő gótika hitvilágához kapcsolódik.) Nem mondunk újat, ha azt állítjuk, hogy más az atmoszférája a vörösnek, és megint más a kéknek. Szőke Zoltán egykori tordaszentlászlói református tiszteletes fején találta a szöveget mondván: „Az udvarhelyszéki népviselet színvilága fekete-fehér, mely Tordaszentlászlón kékbe fordul.” Györkös ez utóbbi színvilágba született bele, és vált élete természetes velejárójává. A tordaszentlászlói témák sorozatában a *Várakozás, Kapuban, Bádögkereszt gótikus fúkkal* című festményeken a házikók színe a világoskék-fehéres hidegtől halad „a hidegantracit vagy porosz-kékig”. (Történészek megállapítása szerint régen, a rendi világban – megkülönböztetésül – a jobbágyok kötelezően kékre festették a házuk falát, a módosabbak, a szabadok pedig fehérre.)

Az álomvilág és a mitikus elemek egymásra-vetülésének széles skáláján keresztül tárul elénk a szülőföld belső képe (Banner Zoltán). A meleg vörösek olykor csak egy-egy jel erejéig jelennek meg. A *Kapuban* című képen, például,

a lány népviseletén (a karján) a vörös egy apró kereszt formájában látható. A *Várakozáson* a kék-lila szín a magány, a belső hideg eluralkodását sugallja. A kék, árnyalatai a napszakokat, a hőmérsékletet, leginkább pedig a szakrális épületekhez tartozó lelkiállapotokat és a hit erejét érzékeltetik.

Az *Ex libris*eknek majdnem a fele a szülőföldhöz kötődik. Hol szöveggel, hol meg szerkesztéssel. Ezeknél a metszeteknél a spirituális és a gyermeki világ különféleképpen jelennek meg. Az állatfigurák szinte sejtelmes jelentéstartalommal telítődnek. A Holddal labdázó nyúl, a juhnyáj fölött megjelenő misztikus fényű Hold, a harangláb fölött megjelenő bagoly, a hajnal érkezését jelző kakas, a sötétség felett a fény diadalát hirdető protestantizmus – szürreális.

A *háború temetése* Györkös egyetlen igen nagyméretű munkája, „a színek és jelképek tömör szintézise, elemi erejű kompozíció” (Sz. Zs.).

Szervesen illeszkedik ebbe a világlátásba a művész *Kalevala*-sorozata. A *Kalevala-évb*en (1985) Györkös tizenöt olajfestményből álló sorozatot készített. Több mint érdekes, hogy a finn eposz nagy szerepet kapott Kós Károly közvetítésével a magyar és az erdélyi grafikatörténetben. Ezek az alkotások és a kalotaszegi falusi élet jelenetei valahogy összefonódnak. Az eposz elválaszthatatlanul összeforr a mitikus szarvas alakjával. A sokszor és sok helyen kiállított sorozatért a festőművész külön elismerést kapott a finnországi Kalevala Társaságtól.

A festészet és a zene kapcsán fentebb már jeleztük a két művészeti ág egymásra hatását. A klasszikus zenét önkéntelenül „kihalljuk” Györkös egyes műveiből: (*Pisztrángötös, Vízi zene, Sorsszimfónia*). Néhány munkáján (*Kharón ladikján, Illés szekere, A Fekete folyó, Vízanya*) látható „különleges lények egy örvénylő világban kapcsolódnak össze a művész szürreális látásmódjában”. A szürreális látásmód a hangszerképek és a hangszerfeleségek tekintetében is nyomon követhető az életmű számos darabján: „az ’angyal szárnyú orgonák röppenésétől’ a hangszercipelés súlya alatt roskadozók látványáig”, vagy „a harangláb magány-sikoltásától a templomi harangkongásig, a köszöntők harsány csilingelésén keresztül, a kóruséneken át az orgonáig, a furulyától a Kalevala-égzengő hárfáig” (Sz. Zs.: *Álomképek*. Kolozsvár, 2022).

Tematikáját tekintve itt a helye újfent megemlíteni a városi és a falusi közegben megjelenő kórusokat, ünnepköszöntő férfi tömböket, mely munkákon nem az alakok egyénisége áll a figyelem középpontjában, hanem a közösség erejét szimbolizálják. Az ének, a hangszeres zene ereje hihetően a hajdani közösség utáni csillapíthatatlan vágyat tükrözi. A zene világa – a maga áttételességében – indokoltan, érthetően végigkíséri a művész életútját. És azt se feledjük, hogy a hangszeres leginkább „a falusi lét vigasztaló instrumentumai” voltak, és hihetően sokfelé máig azok is maradtak.

Mindezek után fölösleges külön is hangsúlyozni, hogy az érzések/érzelmelek Györkösnél sokkal fontosabbak a realitás elemeinél, a világ dolgainál. Festményei, grafikái, metszetei, egész életműve egy poétalélek művészi bizonyágtétele: a rideg jelen emberi(bb) alternatíváinak képi ábrázolásai.

A festés közbeni szünetekben – mivel sérült karja miatt nehezen ment az írás – hangszalagra rögzített vallomásaiból értesülünk a művész nagy álmáról: „Nagyon szeretnék egy múzeumra való anyagot hagyni szülőföldemnek, illetve egy emlékházat, és a falakat festményekkel megrakni, hogy annak a sok szeretetnek, ahogy én gondolok a szülőfalumra és gyermekkoromra, a képeken keresztül csak egy parányi szikrája érezhetővé váljék ezáltal.”

Társtalan maradván, a magány felőrölte idegrendszerét!...

„Végrendeletével műteremlakását az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületre hagyta azzal a meghagyással, hogy az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) a képeit 'állandó jelleggel' kiállítsa, emlékházat rendezzen be [...], és biztosítsa a hagyaték szakszerű kezelését és bekapcsolását a szellemi körforgásba.” Ahhoz viszont, hogy ez az álom életre keljen, hogy életműve igazi erdélyi örökség legyen, a művész nagylelkű döntése mellett szükség volt arra, hogy az egykori műteremlakás és az életmű az erdélyi magyar közösséget szolgálja. Ezt vállalta az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, a maga megkérdőjelezhetetlen morális mércéjével, százados örökségével, szellemi gazdagságával.

Kolozsváron immár jó ideje működik a Györkös Mányi Albert Emlékház Kós Katalin értő vezetésével. A festőművész végrendeletének értelmében a közcélra felajánlott egykori műteremlakás egyszerre emlékházként és korszerű igényeket is kielégítő művelődési központként funkcionál. A művész 169 festményt és 104 fametszetet, grafikát hagyományozott a közösségre. A legújabban létrehozott Györkös Mányi Albert Emlékház Egyesület pedig az intézmény infrastruktúrájának bővítéséről és folyamatos megújulásáról gondoskodik.

Györkös Mányi Albert születésének centenáriumán elsősorban alkotói munkásságával él a köztudatban. Az erdélyi magyar közösséget szolgáló intézmény odaadó tevékenységével pedig a szülőföld szeretetéről és a magyarság iránti őszinte elkötelezettségéről tanúskodik. Az aukciókon ma már rendkívül élénk érdeklődés tapasztalható a festőművész művei iránt.

A nagy álmok, ha szépek és igazak, teljesülni szoktak.

Lárai Eszter

A költő terve

A költő végre nem gondolt a halálra.
Mert a jövőbe tekinteni,
a jövőjét felosztani parcellákra,
egyszóval: megtervezni.
Új volt neki ez az érzés,
előtte sohase tehetta,
félt, hogy megint rálép
egy kósza isten lenge lábára,
és beüt a mennykő:
baleset, rák, covid vagy ilyesmi.
De most, a középkor tágasabb hajnalán,
talán belé is költözik egy kis nyugalom,
megkötetik a béke,
és élete tervezhető lesz;
egy éven belül egy újabb kötet,
két év múlva kisregény,
önéletrajz ötvenhez közel.
Egy nagy lélegzetvétel,
majd kifújta, mintha
a koravén halált fújta
volna ki magából.
De a halál egy pimasz kamasz,
akkor közelít, amikor távolodsz tőle,
nincs nyugalom, nincs különbéke,
halál van:
pofátlan és szenvtelen.

LÁRAI ESZTER (1963) költő, irodalomtörténész. Verseskötetei: *Idő-gettó*, *Tollbafojtás*.

Rák

Itt szaporodnak bennem
ezek a rebellis sejtek,
amik valahogy öntudatra keltek,
amiknek nem tetszik, hogy egy szervben,
az én szervezetemben kell húzniuk az ígát,
és fellázadtak.

Percről percre vesztik bonyolultságukat;
sejtállapotuk egyre primitívebb,
külön kolóniát képeznek a testben,
összejtékké válnak, újra egysejtűvé,
mint ama ősi pillanatban.

A szövetséget felbontják, szerződés,
szerveződés nincs többé velem.

Létrehozzák a ráksejtek szövetségét,
létesítenek néhány újabb kolóniát,
de az egysejtűek szabadságát keresik.

Hát értem én, hogyne érteném,
a szabadságot én is nagyra értékelem,
de most épp ettől foszlik szét a testem,
és nem lesz sejt-önmegvalósítás,
se szervezetem.

Hogyan magyarázzam el nekik,
hogy felszabadítanám őket,
felőlem, kivándorolhatnának belőlem,
de nem én döntök ebben sem,
nem vagyok mindenható ura testemnek,
és ők is csak addig létezhetnek,
ameddig még lélegzek.

Titkok

Sok történetet cipelünk magunkkal
Apám is most mondta el egyik
sorsváltó élményét most
nem sokkal halála előtt

Sok történet nyomja a hátunk vállunk
apró titkok olyan pirinyók
mikor emlékezünk alig horzsolják
múltunk jól ápolt felszínét

farzsebnyi titkok elmerülők
víz alatt gyülekező kavicsok kövek
sorakozó néma katonák

sápadt emlékek - hadseregnyi
- mikről már nem tudunk - gyűlnek:
gyűlölni legyőzni minket

Térség, trón, Tokaj, tények és toposzok

Magyar utalások a modern lengyel szép- és esszéirodalomban

Bevezetés

Czesław Miłosz (1983: xv) kimerítően tárgyalja annak a történelmi okait, hogy a lengyel irodalom miért szorítkozott évszázadokig inkább a költői önkifejezésre és a drámára, és miért nem igazán kerültek előtérbe a fikcióra irányuló prózai alkotások. E helyen nem tisztünk ebbe behatóbban belemenni, ezúttal beérnénk annak a megállapításával, hogy ez a tájolóadás gyökeresen megváltozik a modern időkkel, a 19. századdal kezdődően, jelentős, színvonalas és értékes prózai pályafutásban öltve testet.

Ami e viszonylagos fordulatot követően állandósulni látszik egyebek mellett az az, hogy ezzel az időszakkal karöltve a lengyel prózaírók nívós alkotásokban és élenken kezdenek foglalkozni nemcsak jobb sorsra érdemes hazájuk, hanem a közép-európai térség és általában a világ dolgaival is. Ezt szemlélteti, hogy még a látszólag távoli, ókori Egyiptomot tárgyaló Bolesław Prus-szal is előfordul, hogy Közép-Európához viszonyít,¹ ahogy a lengyel származású, világhírű Joseph Conrad *A sötétség mélye* című világsikerének is lehet önnön általános európai vonatkozásai ráadásaként kifejezetten térségi olvasata.²

DR. IVÁNYI MÁRTON PÁL (1984) a Budapesti Corvinus Egyetemen tudományos fokozatot szerzett, a digitális média társadalmi, geopolitikai, nemzetközi politikai gazdaságtani és ideológiai jellemvonásait vizsgáló kommunikációkutató. Eme interdiszciplináris vizsgálódásai mellett nyelvészeti, történelmi, vallástudományi, irodalomtörténeti és közéleti témákkal is foglalkozik.

- 1 „Három, négy, sőt öt évezreddel ezelőtt, mikor Közép-Európa nyersbőrökbe öltözött barbárjai még csak barlangokban húzódtak meg, Egyiptomnak bámulatosan fejlett társadalmi szervezete, földművelése, ipara, irodalma volt” – hangzik Bolesław Prus értékelése *A fáraó* bevezetőjében. Bővebben l. Prus, Bolesław: *A fáraó*. Magyar Elektronikus Könyvtár. <https://mek.oszk.hu/02700/02718/html/01.htm#0>
- 2 A cseh(szlovák) Josef Skvorecky *Az élet mérnökei* (cseh: *Příběh inženýra lidských duší*, 1977) című, 20. századi kronológiájában az emigráns irodalomprofesszor Danny Smiricky interpretációjában Conrad karaktere, a Kurtz-csodáló bohóc „mindenfajta diktatúra eszményi alattvalója, a tökéletes homokszem. Nem az igazságot keresi. Hanem a prófétát, aki majd megmutatja

Ezen felettébb izgalmasnak ígérkező kérdésfeltevések helyett ezúttal ugyanakkor kimondottan azt kívánjuk körüljárni – a már-már végeláthatatlan terjedelemre figyelemmel pusztán nagy vonalakban – e tanulmányban, hogy hazánk, illetve a magyar sajátosságok miként mutatkoznak meg a lengyel modern szerzők látómezejében és alkotásaiban.

Mindennek a részletes és kimerítő igényű taglalása természetesen legalábbis egy terjedelmesebb antológiát kívánna meg. Jelen tanulmányomban elsődlegesen arra vállalkozom, hogy Henryk Sienkiewicz-től Konrad Sutarskiig, tehát egy szűkített, másfél évszázados időhorizonton tekintem át³ mindenekelőtt a lengyel irodalom prózai szegmensét, és csakis annak a Magyarországon is jobban ismert fősodrárt.

Nemesi köztársaság: aranykor és magyar bor

Henryk Sienkiewicz világhírű, több nyelvre lefordított, Lengyelországban kötelező olvasmányoknak számító és hazánkban is közkedvelt trilógiájának első része, a *Tűzzel-vassal* (lengyel: *Ogniem i mieczem*, 1884) című történelmi regény a 17. században, a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság időszakában (Rzeczpospolita) játszódik, szűkebben a Hmelnickij-felkelés (1648–1865) idején. Következésképp adottak a történelmi keretek és az egymást keresztező kulturális és politikai síkok a változatos jellegű kölcsönhatásokhoz és metszetekhez a közös török fenyegetéstől a rivális Rákóczi György erdélyi fejedelem ambícióin át az addigra már nemzetközileg is elismert magyar borok vagy viselet referenciáig.

Az első könyv XXI. fejezetében a hősi lengyel oldalon állunk. Amikor ugyanis a kozák ezredes Jur (eredetileg: Ivan) Bohun sebesülten, groteszk körülmények között száguldott Wasilówkáig, akkor a [Jeremi Wiśniowiecki] „hercegnek százfőnyi magyar gyalogsága [sto piechoty węgierskiej] állt helyőrségen. A megvadult kozák vezér – mintha csak meguntta volna az életét – gondolkodás nélkül esett a helyőrségre, ő maga elsőnek vetette magát a tűzbe, s néhány órai harc után egy lábíg lekasabolta, kivéve néhány embert.”

A XXXIII. fejezetben a történelmi szempontból meghatározó, Zbaraž településhez kapcsolódó zűrzavar forgatagában a jellegzetes magyar öltözék tűnik fel: „Olykor elszáguld egy-egy aranyos vagy bíboros nagyúri hintó, előtte hat vagy nyolc ló, tollbóbitákkal, magyar vagy német viseletű apródok.”

neki.” E szakasz a következtetésben csúcsosodik ki: „Conrad tehát Oroszország és az orosz jövő problematikáját helyezte át Afrika szívébe, a nyugat-európai kizsákmányoló kolonializmus díszletei közé” (1998: II. 126). A könyv további pontjain is (II. 117–118; 179) megjelenik e probléma. Bővebben I. Skvorecky, Josef: *Az élet mérnökei*. II. kötet. Pozsony, 1998, Kalligram.

3 Elképzelhető, hogy egyes explicit magyar utalások (mindenekelőtt például Sienkiewicz *Trilógiája* vagy Komornicki: *Varsó barikádjain*) nem szerepelnek a lengyel eredeti szövegekben. Utóbbiak esetében e nagyobb vonalú, sematikus áttekintés mellett mélyebb vizsgálódások szükségesek.

Részint ugyancsak az öltözékhez, részint annak Magyarországhoz társított, megkülönböztetett minőségéhez kapcsolódik a második könyv hetedik fejezetében, amikor a furfangos főhősök egyike, Zagłoba „uram”, kis híján kozák fogságba esve, arról morfondírozik, hogy „csizmazsírt is jobbat kapni a magyaroknál, országos vásáron”.

E kötet későbbi, X. szerkezeti egységében a szabad királyválasztásra igyekvő Jeremi herceg és Gryzelda hercegné a szintén Varsó felé tartó főurak kíséretében találkozik magyarokkal: „aranyos, üveges hintók egész soraival találkoztak, melyeket hajdúk és óriási török testőrök kísértek, utánuk haladtak a magyar, német, janicsár, avagy kozák udvari csapatok [nadworne roty, to węgierskie], végül a hasonlíthatatlan lengyel lovasság komoly fegyvernemei”.

A XXII–XXIII. fejezetekben egyaránt szóba kerül a magyar bor, mégpedig igencsak méltató nyelvezettel, amikor is Zagłoba így szól a trilógia későbbi címszereplőjéhez, Wołodyjowskihoz: „– Hej, de könnyű is az én lelkem, de igaz is, a mézbor meg a magyar bor után semmi sem jobb az öreg csontoknak, mint a napfény.” Ugyancsak ő dicséri a magyar bort Helena Kurcewicz kisasszony előtt némileg később: „örvendezve ülünk itt a szabad ég alatt, és Burlaj borát iszogatjuk. Nem mintha a magyar bor nem volna jobb, mert ennek bországa van, de utazás közben ez is megjárja.”

A XXIV. fejezetében ismét Jeremi Wiśniowiecki oldalán harcolnak a magyarok, igaz – talán a lengyel hősieles pátosz ellensúlyozása végett immár nem akkora nimbuszal: a kozák vezért Burlaj „a Dnyeperen túli harcosok élén csendben megkörménykezve a várost és a várat a keleti tónál termett, s teljes erejével lecsapott Firlej szállásaira. Az ott álló magyar talpasok nem bírták ki az ütést, mert a tó mellett a gát még nem volt készen.”

A trilógia második kötete, az *Özönvíz* (*Potop*, 1886) az 1655–1660 közötti svéd invázió és megszállás elleni honvédő harcokat tárgyalja, amely időszakot Lengyelországban „svéd özönvíznek” (lengyelül: potop szwedzki) neveznek.

A magyar bor meghatározó voltát ismét jelzi, hogy az az egyik ital, amit a XII. fejezetben a *Tűzzel-vassal* című regényből már ismert Skrzetuski felesége felkínál amolyan fogadott apjának, Zaglobának, ám utóbbi szívesebben választja a mézsört, amely preferencia első ránézésre mintegy előrevetíti azt is, hogy magyarok és lengyelek szembekerülnek egymással. Csakhogy alaposabb olvasásra kiderül, hogy legfeljebb – az egyébiránt Lengyelországgal eleinte szövetséges – II. Rákóczi György fémjelezte történelmi mozzanat esetében jelenik meg a szövetségesi „szabály” epizódszerű „kivétele”. Ezt megelőzően éppenséggel arról van szó, hogy amikor az opportunistá litván nagyhetman Janusz Radziwiłł – akit azóta is kárhoztat a lengyel emlékezet a nemesi köztársaság aranykorának leáldozása miatt – a svédekkel konspirál, azon maroknyi bandérium, amelyik ezzel szembehelyezkedik, történetesen magyarokból áll.

Nem csoda, hogy a főhős, az egy darabig kényszerűségéből-lojalitásból rossz oldalon álló Andrzej Kmicic szíve vérzik, amikor felszámolja ellenállásukat.

Ebben a második kötet első két fejezetében kibontakozó nexusban többször méltatják a magyar bandériumot, így például a korábbiak szerint már megismert Zagloba, Wołodyjowski és Skrzetuski beszélgetésekor a triász egyike részéről is elhangzik, hogy „- A magyarok kitesznek két ezredet, oly kitűnően begyakorlott katonák [- Ci Węgrzyni za dwa pułki staną. Stary żołnierz i wyćwiczony!”, majd az őket legyőző Kmicic bevallja a nagyhetmannak, hogy „- Fenség, nem akarok dicséretet hallani. Úgy érzem, hogy a saját véremet ontottam... [jakby przeciw sercu postąpił]”

A III. könyv negyedik fejezetében a sebesült főhős és az öt hűségesen szállító Soroka őrmester az alsó-sziléziai Wąsosz település felé tartva egy postakocsit látnak egy hajdúval „magyaros viseletben” [hajduczek przybrany z węgierska].

A IV. könyv hatodik fejezetében a magyar történelemből is ismert, lengyel történelmi emlékezet szempontjából „átkos emlékű” Lubomirszki tábornagy király előtti díszszemlét tart erői felett, melyek egyebek mellett a következő csapattestekből állnak: „Majd kétszáz dragonyos bíborszínű gallérral; ezek után következtek a postás-ezredek, drabantok, hajduk, magyarok [węgrzynkowie] és janicsárok.” Később, a XI. fejezetben, Jasna Góra ostroma alatt Kmicic a királyi felmentő sereg érkezéséről optimistán tudósítja Zaglobát a következőképp: „- Több mint ötvenezer harcos; az orosz és magyar gyalogság igazán bámulatos! [piechoty... i węgierskie, bardzo przednie].”

A VI. könyv XIII. fejezetében már egy újabb háború van kilátásban, amelyről Sapieha nagyhetman a következőképp értesíti immár a Babinics [a lengyel eredetiben: Babinicz] álnevet használó hívét, Kmicic-et: „Kedves Babinics uram! Újabb vízőzön fenyegeti a hazát: a svédek Rákóczival szövöttek. Elhatározták, hogy feloszlatták Lengyelországot. Nyolcvanezer magyar [ośmdziesiąt tysięcy Węgrzynów], erdélyországi, oláh és kozák közeledik; minden pillanatban átléphetik határunkat.” Ezt a kibontakozóban levő újabb küzdelmet már Sienkiewicz nem részletezi azon túlmenően, hogy a XIV. fejezetben megállapítja, hogy „Lassankint helyreállt a rend Lengyelországban. A romok helyén falvak emelkedtek, a megnyugtató nép előbújt az erdőkből, és hozzálátott az embervérrel öntözött föld műveléséhez. Ezerhatszázötvenhét őszén, mindjárt a magyar háború után [zaraz po wojnie węgierskiej], Szamogátiában is helyreállt a rend.”

Itt, e történelmi mozzanattal folytatódik a trilógia harmadik, egyben: zárókötet, *A kislovag* (lengyelül: *Pan Wołodyjowski*, 1888) is a következő bevezetővel: „A magyar háború után megtörtént Andrzej Kmicic uram esküvője Aleksandra Billewiczówna leányasszonnyal, s ugyanakkor készült házasságra lépni a Köztársaság egy másik hírneves és érdemes gavallérja, Jerzy Michał Wołodyjowski uram, a laudai zászlóalj ezredeskapitánya, Anna Borzobohata-Krasienska kisasszonnyal.”

A VI. fejezetben Makowiecka asszony Zaglobával folytatott párbeszéde során ugyancsak visszautal ezekre a magyar-lengyel történelmi szempontból kellemtelen történésekre:

„- Mit számít egyetlen tatár! Kegyelmetek ezrével kaszabolták őket meg a svédeket, németeket, meg II. Rákóczi György magyarjait [i Węgrzynów Rakoczego].”

Nem sokkal ezt követően a két lovag, a címszereplő kislovag *Wołodyjowski* és a már a trilógia korábbi könyveiből ismert Zagloba két leányasszonyt, jelesül Krystyna (Krzysia) Drohojowska és Barbara (Basia) Jeziorowska szépségét magyar vonatkozású metaforákkal méltatja: „- Drohojowska hamvas kék szilva, valóságos besztercei szilva [węgierska śliwka]!”

A VII. fejezetben újfent a magyar bor szolgál a kedvelhetőség mércéjének: „Azzal [Basia] vívóállásba helyezkedett, s ahogy jobbában a könnyű lengyel karddal, balját pedig a háta mögé dugva, kifeszített mellel, emelt fejjel, remegő orrcimpákkal állt ott, oly szép volt s olyan rózsás, hogy Zagloba odasúgta az asztalnokné fülébe: – Nincs az a butykos, még ha százéves magyar borral [ze stuletnim węgrzynem] volna is tele, amely így elgyönyörködtetne!”

A XXIII. fejezet során már 1671-ben járunk, amikor is a főhősök a történelmi podóliai végeket kívánják stabilizálni. Nem vállalkoznak különösebben könnyű feladatra, hiszen „a Dnyeszter gázlőin gyakran átlopakodtak havaselveiekből, kozákokból, magyarokból vagy tatárokból, meg az Isten tudja micsoda népekből összeverődött csapatok. Ezek portyákat bocsátottak szerte az országba, tatár módra rajtaütvén falvakon és mezővárosokon.” Később, a XXV-XXVI. fejezetekben a magyarok továbbra is martalócokként jelennek meg, például a kislovag és az általa portyázni-felderíteni küldött Lelczyc uram párbeszédében is:

„- Miféle emberek? – kérdezte Michal uram.

- Afféle apró zshiványok. Vagyon közöttük egy kevés havasalföldi, egy kevés magyar [trocha Węgrzynów], »de leginkább különféle hordabeliek.«” A lengyel katona által felvázoltakat a narráció a következőképp bontja ki, ismét nevesítve a magyar egységeket: „A Dnyeszter mindkét partján rablásból és útonállásból élő kósza csapatok a környező országokban lakó mindenféle népből verődtek össze. Mindig többségben voltak közöttük a tatárok, a dobrudzsai és bialogródi hordák szökevényei, kik krími testvéreiknél is vadabbak, de nem hiányoztak közülük a havasalföldiek, kozákok és magyarok [nie brakło też i ...Węgrzynów], valamint a Dnyeszter-parti gyepükről megszökött lengyel cselédnép sem.”

A XLV. fejezet, a közelgő Oszmán birodalmi csatlósok ellen kibontakozóban levő döntő háború küszöbén a szerző még felidézi az „özönvíz” korábbi időszakának a nemesi köztársaságot kimerítő konfliktusait másokkal, beleértve magyarokat is: „A Köztársaság nyitott pusztaságként tárult fel vagy hevert, miként a beteg ember, ki nemcsak védekezni nem bír, de jártányi ereje sincsen. Kimerítették a korábbi háborúk, a svéd, a porosz, a muszka, a kozák, a magyar [wojny... węgierskie] – noha végezetül diadallal állta meg őket.”

Az L. fejezetben már újra a lengyel oldalon, egy Nowowiejski uram vezette, Kamieniec felé menetelő gyalogzászlóaljban találkozni magyarokkal, vagyis inkább magyar utalásokkal, hiszen árnyaltabb a kép: „Sok katona és a cselédségből is többen megházasultak Chreptiówban, így aztán fehérnépben sem volt

hiány a táborban. Katona azonban csak annyi, amennyit Nowowiejski vezérelt, meg még ama kétszáz magyar gyalogvitéz [dwieście piechoty węgierskiej], akiket a kislovag fegyverzett fel és képezett ki saját költségén. Basia patronálta a csapatot, a vezére pedig a kiváló harcos Kaluczewski volt. Igazi magyarok [Węgrzynów prawdziwych] nem is voltak ebben a csapatban, csak azért neveztek magyar gyalogságnak, mert magyar módi [iż moderunek miała madziarski] szerint szerelték fel őket.” Később a helyiek „csodálattal nézték a győzhetetlen chreptiówi kommandót, a dragonyosokat, akik között nyugodtan ott léptetett a réveteg tekintetű, mosolygó arcú Nowowiejski, s nem csekélyebb csodálattal a magyar gyalogcsapatát átvedlett martalócok [opryszków przerobionych w węgierską piechotę] fenyegető ábrázatát”.

Az LIII. fejezetben ismét a lengyel hazafias ethosz fűtötte erőpozíció kidomborítására szolgáló, egyik nemzet a magyar: „A törökök – folytatta a cseh – félnek Sobieski hetmantól meg a segélycsapatoktól, mert régtől fogva emlékeztükben él, hogy milyen veszedelmes dolog nyílt téren találkozni a Köztársaság hadaival. Sokkal inkább harcolnának a velenceiek, a magyarok vagy bármely más nemzet ellen [z Węgrami lub jakimkolwiek innym narodem].”

Végül a kudarcot valló török ostromlók segéderőiként találkozni magyarokkal: „E munka fölött a szultán szolgálatában álló gyakorlott olasz és magyar indzellérek [inżynierowie... węgierscy] örködtek, a munka tehát gyorsan haladt előre.”

Anjou Hedvig (Jadwiga) királynő

Henryk Sienkiewicz egy korábbi történelmi időszakot tárgyaló, ám később megjelent történelmi regénye, a *Kereszteslovagok* (*Krzyżacy*, 1900) szintén számtalanszor foglalkozik a magyarokkal. A történet hátterét a Német Lovagrend fémjelezte viszonyok adják, amely a 13. századtól kezdve a Balti-tenger partvidékének nagy részét uralta, amíg az 1410-es grünwaldi ütközetben a Lengyel és Litván Egyesült Királyságtól vereséget nem szenvedett.

A könyv első részének I. fejezetében a késő középkori lovagi tornák (verbális) erőfitogtatásának egyik porondja, viszonyítási pontja a magyar udvar: „Mi módon állhatnál ki bármelyikükkel, holott sem itt, sem a cseh, sem a magyar király udvarában senki meg nem birkózik velük [ni na węgierskim nikt mierzyć się nie może]?” –, provokálják az egybegyűlt nemes urak a főszereplő Zbyszkot.

A II. fejezetben a Lengyelországban hatalmas népszerűségnek örvendő Magyarországi (Anjou) Hedvig kerül szóba életkori viszonyításképp, amikor a szerzetesek Zbyszko szerelmének, a litván hercegnő Danuta Anna kíséretéhez tartozó Danusiának a „fiatalságán sem ütődtek meg [...] Hisz a dicsőséges és szentéletű Jadwiga királyné is csak tizenöt éves volt, mikor Magyarországból [w chwili przybycia z Węgier] Krakóba jött, s éppen nem volt ritkaság, hogy a leányok már tizenhárom éves korukban férjhez mentek.”

Később, a IV. fejezetben, miután a hercegasszony kíséretével Tyniecből Krakko felé tart, az utóbbi városhoz közeledve Lengyelország szomszédságában, illetve peremvidékein túl jelenik meg Magyarország: „- Az Úr Jézus is örül ennek a kis darab földnek [...] és Isten áldása szemmel láthatóan lebeg fölötte. Hát még mi lesz, ha köröskörül minden faluban megkondul az imádkozásra hívó harangok szava! Ó, akkor a gonosz lelkek bizonyára eltakarodnak innen és a magyarországi végek sűrű erdeibe [aż na granicę węgierską do głuchych borów] rejtőznek, mert nem bírják állani a harangszót.”

Egy fejezettel később a térségi nagy hatalmi pozíciót betöltő Luxemburgi Zsigmond magyar király meghívása hivatott érzékeltetni a „királyasszony nagy napja”, illetve a keresztelő jelentőségét: „- Beszéltek arról is, hogy Zsigmond magyar király [króla węgierskiego Zygmunta] legközelebb szintén megérkezik. Zsigmond jövetelére egész bizonyosan számítottak, mert tudták, hogy igen gyakran hívatlanul is ellátogat oda, ahol ünnepeket, lovag- és tornajátékokat tartanak, mert nemcsak király akart lenni, hanem azt is szerette, ha mint lovagot és énekest is dicsőítik.”

Ugyanitt a térségi bizalmatlanság és egymásrautaltság egyaránt kirajzolódik. Előbbit példázza, hogy a százéves jaglóvi Wojciech kijelenti, hogy „Védeni kell a határokat a csehek, a magyarok [trzeba granic pilnować i od Czechów, i od Węgrzynów] meg a keresztések felől is, mert senkiben nem lehet bízni.” Ezután az oszmán birodalmi expanzió útjában álló Magyarország küzdelme is felvillan, ugyanis Zbyszko, „mikor megtudta, hogy Zawisza lovag mindjárt a keresztelő után messze földre, valahova Magyarország végire [w dół Węgrów] készülődik a török ellen, már nem is tudta elnyomni a kiáltást:

- Hej, ha vele mehetnék! Legalább a pogányokkal hadakozván lelhetném haláloamat!”

Mind Jadviga királynéről, mind édesapjáról, Nagy Lajos magyar királyról egyöntetűen és elragadóan pozitív képet ábrázol Sienkiewicz ugyancsak az ötödik fejezetben: „A külföldi uralkodók térdhajtással adóztak neki, még a gögös Keresztes Lovagrend is tisztelte, s óvakodott attól, hogy megbántsa. IX. Bonifacius pápa az egyház kiválasztott szent leányának nevezte. A világ figyelemmel kísérte cselekedeteit, és nem felejtette el, hogy az Anjouk és a lengyel Piastok királyi házában e gyermeke, a hatalmas Lajos király leánya, a legfényesebb királyi udvar neveltje, s mindezek felül a földön élő szüzek legszebbike: lemondott a boldogságról, lemondott első, szűzi szerelméről, és a »vad« litván fejedelem hitestársává lett, hogy vele együtt térítse a kereszt alá Európa utolsó pogány népét. S amit a germánság minden ereje, a Keresztes Lovagrend minden hatalma, a keresztesháborúk és a kiontott vér tengere nem tudott elérni - azt elérte az ő egyetlen szava. Apostoli dicsfény sohasem övezett ifjabb és gyönyörűsebb homlokot, apostoli küldetés sohasem párosult ilyen önfeláldozással, női szépség sohasem ragyogott ilyen angyali jósággal és csendes bánattal.”

Magyarország több szempontból tehát térségi referencia e könyben is, nem véletlen, hogy Kuno von Liechtensteinnel kapcsolatban, aki a Német Lovagrend

küldötte a lengyel királyhoz, elárulja a narráció, hogy számára csakis „Zawisza véleménye volt fontos, mert őt széles e világon mindenütt ismerték lovagi tetteiről és arról, hogy a lovagi törvényeket a legjobban ismerte, s azokat a legszigorúbban meg is tartotta [...] Egyetlen korholó vagy dicsérő szava villámként terjedt el a lengyel, magyar, cseh, német lovagok körében [między rycerstwem... Węgier] s elegendő volt ahhoz, hogy eldöntse valakinek jó avagy rossz hírét.”

A VI. fejezetben, amikor egyszer csak kiderül, hogy a rajongásig szeretett királyné betegsége valójában leánygyermek születését jelenti, Krakkó népe ünnepel, és a következőképp latolgatja a nemzetközi kilátásokat: „A legjelesebb uralkodók fognak versengeni a kezéért, majd hajlonganak király urunk és királyné asszonyunk előtt, ide járulnak Krakkóba, amiből nekünk, kalmároknak, csak jó hasznunk lehet, arról már nem is szólva, hogy valamelyik ország, talán a cseheké avagy a magyaroké, megint csak egyesül a mi királyságunkkal.”

Az öröm korainak bizonyul, hiszen előbb a gyermek, majd a királyné halálozik el. A tragikus történetek közepette mély szomorúság borul Krakkóra, és szárnyra kapnak olyan borúlátó vélekedések is a nép soraiban, hogy „a lovagrend erőre kap, megerősödik a római császár meg a magyar király is [wzmoże się... król węgierski], a királyság pedig, mely tegnap még a világ egyik legnagyobb hatalma volt, aláhanyatlak gyalázatba”. A későbbiekben arra is utalást találunk, hogy a tragikus halálhírek a környező hatalmak mellett Magyarországra is eljutnak.

Egy fejezettel később, egy szó erejéig a magyar fegyvergyártásról is szó esik annak összefüggésében, hogy lovagbarátai ajándékokat küldenek Zbyszkónak, ilyenformán „Paszko egy magyar szablyát, amely szintén megért néhány grzywnát [miecz węgierski, wartości kilku grzywien].”

A könyv legvége felé fokozódik a konfliktus a lengyel-litván-mazúriai rendek és a Lovagrend között, majd mindez előbbieik javára dől el. Még ezt megelőzően, a II. kötet XLVIII-XLIX. fejezeteiben a magyar és a cseh király időről időre – vélten vagy valósan – beavatkozik az eszkaláció elkerülése végett: „Íme, híre terjedt, hogy most is érkeztek valamelyes keresztes követek Krakkóba, a lengyelek meg Malborgba mentek, beszéltek a cseh meg a magyar király, sőt maga a pápa közbenjárásáról is [...] És végre kitört a háború, mely kezdetben nem bővelkedett ütközetekben, s az elején nemigen volt kedvező a lengyelekre nézve. Mielőtt a lengyel hadak felvonultak volna, a keresztesek elfoglalták Bobrownikit, a földdel egyenlővé tették Złotoryját, ismét megszállták az annyi baj és nehézség árán nemrég visszaszerzett dobrzyni földeket. De a cseh és magyar közbenjárás [pośrednictwo czeskie i węgierskie] egy időre lecsendesítette a háborús vihart.”

Modern művek és középkori vonatkozások

Mielőtt néhány évtizeddel később egy lengyel regényíró (Iwaszkiewicz) ismét kimondottan a középkori történelem felé fordul, mint majd látni fogjuk, a kronológiai rend iránti tiszteletből következzenek további történelmi kapcsolódások,

immár a 20. század egyik legnépszerűbb lengyel írója, Stanisław Ignacy Witkiewicz tollából. Witkacy 1927-ben írt, 1930-ban megjelent, *Telhetetlenség (Nienasylenie)* című disztópiájának főszereplőjéről (Gene)zyp(cio)ról kiderül, hogy „apja, egy hatalmas sörfőzde tulajdonosa, nem az, ami az anyja: bárónő, némi magyar beütéssel. Volt egy rövid sznob korszaka, de egyáltalán nem volt megelégedve: anyjával úgy-ahogy rendben volt minden – mindenféle hősök, mongolok, vad mézszárlások IV. Ulászló idején” (2005: 17).

A fasizálódó, majd cseberből egy másik totalitárius vödörbe eső Lengyelország történetét áttekintve azt vallja Sciampi márki az apja előtt, hogy „Az egész történelem során ez volt a hibánk – no meg az, hogy engedtünk a hamis hagyományoknak sugalmának. Báthory és Piłsudski után az egyetlen nagy formátumú ember nálunk Lomposiewicz” (125). Később a regény egy pontján a szereplők az egyik „délután már az úgynevezett magyar expresszsel robogtak a környező (természetesen környező) hegyek között az úgynevezett regionális székhely, K. felé” (240).

Fentebb már elárultam, hogy a 20. században is folytatódik a történelmi tájolás. Fél évezreddel a sienkiewiczzi özönvíz évtizedei és szűk három évszázaddal a teutonok elleni grünwaldi ütközetet megelőzően, szendomiri Henrik (Henryk Sandomierski, 1131–1166) herceg uralkodási és életbölcseleti dilemmait tárgyalja Jarosław Iwaszkiewicz *Vörös pajzsok (Czerwone tarcze, 1934)* című történelmi regénye.

A főszereplő és II. (Száműzött) Ulászló (*Władysław Wygnaniec*) felesége, Babenbergi Ágnes hercegnő (*Agnieszka austriacka*) párbeszédében utóbbi térségi konfliktusokat is felelevenít: „– azt szeretnéd, hogy mint Ferdeszájú, egész életén össze-vissza csak verekedjék. És mi lett az eredménye annak a sok ütközetnek? A magyarokkal, az oroszokkal, a poroszokkal, az obotrikokkal, hova el nem rohant volna a mi kedves szomszédaink után” (1974: 59).

Hasonlóképp szóba kerülnek Stuzzelingi Ottó nyomán III. (Ferdeszájú – lengyelül: *Krzywousty*) Boleszláv magyarországi vonatkozásai is: „senki se kelt Boleszláv védelmére. A király fiával és még két lovaggal az éj leple alatt sietve leereszkedett a folyóhoz, és Magyarországra ment. De a magyar király nem akarta a várába beengedni, még azt is megtiltotta, hogy a kapuk előtt álljon, és ekkor Boleszláv feljajdult, elment a legközelebbi [somo gyvári Szent Egyed-] kolostorba, sötétszürke barátcsuhát öltött, és kolostorról kolostorra vándorolt kolodulva” (71).

Később a narráció érinti Łysa Góra bencés kolostorát is, amelynek a legenda szerint a magyar Szent Imre adományozta a Szent Kereszt relikviáit: „Aegidius apát öszvérháton kibaktatott a kolostorból (az egyetlen kolostori öszvéren), és nevetségesen ringva, megállt lent Henrik előtt, Szent Imre szobra mellett, amelyet a kolostor testvérei faragtak ki annak az emlékére, aki a szent fa egy csodátévő szilánkját nekik ajándékozta. Henrik leszállt a lováról, és – igaz, nem térden csúszva, mint Imre – az apát kíséretében gyalog ment fel a hegycsúcsra. A fából épült kolostor óriási volt, és néptelen, a templom ugyanolyan, gazdagon el volt látva az alapító Ferdeszájú Boleszláv által, s Magyarországról pedig még Imre

küldött számtalan ajándékot. Mondják, nagyon kedvére voltak a környező szelíd hegyek közt folyó vadászatok, és ezért szerette meg azonnal ezt a helyet” (228–229).

Miként az Sienkiewicznél is számos alkalommal előfordult, a magyar borról is szót ejt a szerző: „mindnyájan sejtették, hogy [szendomiri Henrik] (...) hadfelvonulással, zászlócsattogással fog elkápráztatni mindenkit a zöldellő, szeretett lengyel földön. Táli el volt foglalva, nemigen került elő, de Henriknek voltak más zenészei; e nyáron oly erőteljes és vidám dalokat játszottak neki, akárcsak a bor, amit Magyarországról hoztak” (317).

Iwaszkiewicz egy később, 1943-ban írt, 1946-ban *Máter Johanna* (Matka Joanna od Aniołów) címmel megjelent novellájának ördögűzésre készülő főszereplője, Suryń atya kíséretével a ludyni rendházba tartva egy „jókora, kőből emelt ámbitusos házba” tér be, amelyet a helybeliek „királyosháznak” neveznek, hiszen Báthori István király (lengyel uralkodása: 1576–1586) Szmolenszk felé utaztában itt szállt meg a régi évszázadok során (1973: 437).

Nem sokkal később egy tivornya során a „rosszéletű” Wołodkowicznak a tévelygő Chrzyszczewski udvarmester „méhsört töltögetett, majd gabonapálinkát, sőt, tokajit is rendelt,” ám előbbi „pór torka... nem értékelte a nemesebb ízeket, ezért hát visszatértek az egyszerűbb itókához” (469).

Sorsközösségben

Az imént említett Báthori István nevét viselő vilnai egyetemen végzett Nobel-díjas esszéíró Czesław Miłosz politikai írásaiban gyakran foglalkozott szűkebb értelemben Magyarországgal, tágabb értelemben a közép-európai térséggel (Iványi 2022) a „keleti blokkra” nehezedő szovjet imperializmus árnyékában. Az 1953-as *Rabul ejtett értelem* (*Zniewolony umysł*) is többször tárgyalja a térségünk vélt vagy valós végétét. Több-kevesebb iróniával bár, hiszen a nyugati értelmiségi államszocializmus iránti elvakult fogékonyságát ragadja meg a tágabb kontextus, mindenesetre talán emellett a közép-európai rokonságtudat és közös történelmi élmények is a kötet Nyugat című részének fő gondolati magvát képezik a következő szakaszban: „Varsó vagy Budapest lakója is látta egyszer Spanyolország bombázását vagy az égő Sanghajt a moziban. Nem sokkal ezután pedig maga is meggyőződhetett arról, hogyan néznek ki ezek a műveletek a gyakorlatban még sok mással kiegészülve” (2011: 52). Okfejtése hasonló nyomon halad ugyanebben a szerkezeti egységben később is: „Az átlagos műveltségű lengyel, cseh vagy magyar elég sokat tud Franciaországról, Belgiumról vagy Hollandiáról. Az átlagos műveltségű francia, belga vagy holland nem tud semmit Lengyelországról, Csehszlovákiáról vagy Magyarországról” (74).

A *Baltiak* című esszében ezen említett folyamatok kulminációja és a megszállás valóságának együttes hatásaként Miłosz egyes esetlegesen „üdvözlendő” mozzanatokon is átlátva, összességében sötét jövőképet vázol fel a térség

számára: „A Központ nyomására az egyes nemzetek kölcsönös engedményeket tettek egymásnak: a lengyelek lemondtak keleti területeikről [...] a csehek és a magyarok már nem tartanak igényt Kárpát-Ukrajnára” (344). Azonban az, hogy a Szovjetunió nyomasztó gravitációs mezője alatt szunnyadni fognak egyes etnikai konfliktusok, csakis afféle hamis „részeredmény”, hiszen a „Központ” célja a nemzetiségek és kultúrák végső felszámolása egy egyneműsített, történelmietlen embertömeg létrehozása érdekében. Mindez ráadásul még feltételezhetően az oroszokkal szembeni, rövid távú ellenségességet is új szintre korlácsolja fel: „Úgy látszik, a nemzeti büszkeség levezetésére szolgáló csatornák nem elégségesek, ugyanis az észtek, litvánok, magyarok, románok és bolgárok természetesen tartják azt az állapotot, amelyben csak a félelem tartja vissza a polgárokat attól, hogy felkoncolják az első, kezük ügyébe kerülő orosz embert” (347).

Nagyjából egy időben keletkezett Miłosz e szóban forgó művével a hosszabb időt Magyarországon is eltöltött, elsődlegesen költeményeiről ismert Tadeusz Rózewicz tollából *A magyar nyelvóra* (Godzina języka węgierskiego, 1953). A krakói székhelyű Jagelló Egyetem filológusa, Piotr Kowalczyk (2009: 91–98) következtetése szerint műfaji besorolását tekintve szépirodalmi riportról van szó, tehát e prózai munkákra fókuszáló áttekintésben méltán kaphat helyet. E műben a szerző által megszólaltatott „Anna néni” elmeséli családjá szomorú, „vész-korszaki” történetét a fiatal szerzőnek, illetve azt, hogy mik történtek Budapesten 1944-ben. Erre válaszul a szerző is megnyílik, megosztva Anna néniel lengyelországi déjã vu-élményét: „Auschwitz. Oświęcim. Voltam ott s láttam. Voltam az oświęcimmi Állami Múzeumban. Jegyet váltottam, hogy átlépjem az Arbeit macht frei feliratú kaput. [...] Most mindezt elmesélem Anna néninek. Sorban leírom az épületeket és a termeket, amelyekben elhelyezték a meggyilkoltak után maradt tárgyakat. Elmesélem a kefe-, bögre-, púdertartó-, borotvaecsethalmokat” (Rózewicz 1953: 33; Kowalczyk 2009: 96).

Visszatérve Miłosz-ra és a totalitárius érme másik oldalára, a litván születésű szerző egy több mint három évtizeddel későbbi, *A mi Európánk* (*O naszej Europie*, 1986) című esszéjében tovább szövi a fentebb röviden bemutatott gondolatmenetet: „E soknyelvű, sok népet magába olvasztó térség múltja mégis közös, és nagyon határozottan jelenik meg városai architektúrájában, egyetemi hagyományaiban és az irodalmi alkotásokban [...] Cseh vagy lengyel, magyar vagy észt, litván vagy szerbhorvát nyelven írt műveket olvasva felfedezni vélek bennük egy sajátos hangnemet, s egyfajta sajátos érzékenységet, amit hiába keresnénk akár a nyugat-európai, akár az amerikai vagy az orosz irodalomban” (1989: 104).

Egy évvel korábban jelent meg Adam Michnik esszéista történésznek az államszocializmus börtönei élményei ihlette levél- és esszéfüzére, melyben többször is érinti Magyarországot, Miłosz-hoz hasonlóan térségi párhuzamokban gondolkodva: „1956-ban Magyarországon a párt sztálinista szárnyának reformokkal szembeni ellenállása nyomán a kezdeményezés az utcai lázadókra

maradt, akik a változások ütemét diktálták, a pártapparátus pedig kártyavárként omlott össze” (1985: 27). Majd a szerző tovább rajzolja az idővonalat és politológiai okfejtésbe torkollik mindez, újabb magyar referenciával: „Antonin Liehm cseh értelmiségi” a hatalmi elit és az emberek közötti stabilitást „új társadalmi megállapodásként írta le [...] Gierke Lengyelországa és Kádár Magyarországa klasszikus példái voltak ennek az »új társadalmi megállapodásnak«” (49).

Könyvtárnyi irodalmat tesz ki annak dokumentációja, hogy a magyarok milyen módokon támogatták a lengyeleket szabadságharcaikban, történelmi konfliktusaikban, beleértve az 1944-es varsói felkelést is. A fegyveres küzdelemben tizenkilenc évesen személyesen is részt vett Stanisław Komornicki, később nyugalmazott dandártábornok és hadtörténész magyar nyelven első ízben a nyolcvanas évek derekán *Varsó barikádjain* címmel közzétett memoárkönyvében (*Nabarykadach Warszawy*, 1964) történik utalás arra, hogy az egyik hősi halált halt bajtárs, Vihar (Wicher) magyar származású volt (1985: 83).

A rendszerváltás utáni időkből a szintén irodalmi Nobel-díjjal kitüntetett Olga Tokarczuk *Nappali ház, éjjeli ház* (*Dom dzienny, dom nocny*, 1998) című regényében megállapítja a sziléziai Nowa Ruda településről, felvillantva a város történelmének sokarcúságát, hogy „ez egy széttöredezett város. Sziléziai, porosz, cseh, osztrák–magyar és lengyel város. Egy város a végeken.”

Az apai ágon magyar származású Varga Krzysztof magyar tárgyú trilógiájának *Turulpörkölt* (*Gulasz z turula*, 2008) című, igen provokatív könyvében időnként kegyetlen őszinteséggel teszi közzé szubjektív – távolról sem csak pozitív – benyomásait a magyarokról. Amellett, hogy egyéb sztereotípiák vagy féligazságok mellett a nosztalgizásra (2009: 11), az álmodozásokra és a történelmi komplexusokra (13) való hajlamot vagy a „krónikus kivételesség-érzést” (79) is „felrója” a magyaroknak, azért hol abszurd, hol valóságghű, hol ironikus, hol véresen komoly párhuzamokat is keres és talál a két nép, történelmi szereplői, kultúrája, földrajza vagy éppen művészeti alkotásai, ilyenformán például Kun Béla és Bruno Jasienski (2009: 61); Aba-Novák Vilmos és Franciszek Masluszczak (75), a budapesti trolis és a varsói Kultúrpalota sztálini örökségei (108–109), a Kékestető és a zakopane-közeli Gubałówka (126), Blaha Lujza és Helena Modrzejewska (133) vagy épp a Sziget fesztivál és a nagy-lengyelországi vajdasági Jarocin (176) között.

Konrad Sutarski több évtizede foglalkozik a magyar–lengyel történelmi, kulturális és – különösen az elmúlt évtizedben az új hazai és világpolitikai alapokra helyezett, kölcsönös fenyegetettség élményére is kihegyezett – politikai kapcsolatokkal, ami számos munkájában tetten érhető. Az összes magyar vonatkozású vagy témájú munkáját e helyen nem taglalnánk behatóbban, hiszen az önmagában is egy monográfiát kívánna, ezúttal az *Örök fényeink* (2014) kötet érintésével megelégszünk, amelyben a több mint ezeréves magyar–lengyel barátság előzményeit kutatva három példáról is említést tesz. Ezek érzékeltetik, hogy Magyarországnak és Lengyelországnak az első ezredforduló időszakában – ellentétben a csehekkel és a németekkel – nem volt semmiféle területi vitája.

„Az első ilyenre példa Moráviának és a később Felvidéknek nevezett terület nyugati részének Vitéz Boleszláv általi elfoglalása. A második arra épül, hogy mindkét uralkodó a pápától majdnem egyidőben kért koronát. A harmadik a korabeli dinasztikus kapcsolatokat idézi fel a Piastok és az Árpád-ház tagjai között” (2014-18-9)

Befejezés

X. (Sutarski), XI-XII. (Iwaszkiewicz), XVII. (Sienkiewicz), XIX. (Tokarczuk) vagy XX. (Komornicki, Miłosz, Michnik, Różewicz) századi történelmi kapcsolódásokról legyen szó vagy fegyvergyártásról (magyar szablya), Szent Imre hercegről, Luxemburgi Zsigmond királyról, II. Rákóczi György fejedelemről vagy az '56-os hősekről, északi-déli irányú magyar expresszről (Witkiewicz), jellegzetes viseletről vagy épp popfesztiválról (Varga), fokozottan, vagy inkább csak utalás-szerűen, mindazonáltal Magyarország – a maga történelmi személyeivel és kulturális sajátosságaival – megmutatkozik a lengyel prózában.

Természetesen, ha nincs és nem is lehet akkora univerzumról szó, mint Stanisław Lemé, ám a lengyel irodalom magyar referenciái is kitesznek egy kisebb galaxist. A teljesség igénye nélkül kívántunk ebbe betekinteni, ezúttal csakis a prózára koncentrálna, sőt, annak is pusztán az itthon jobban ismert fősodrára.

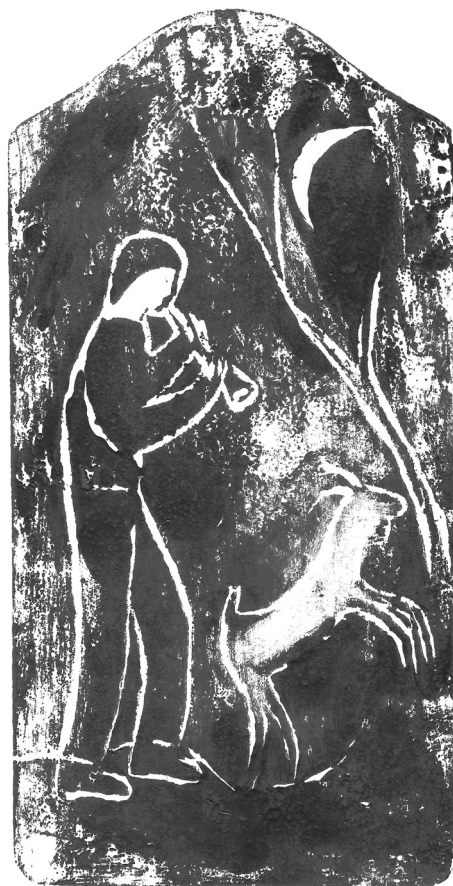
Már egy ekkora léptékű vizsgálódásból is egyértelmű, hogy Magyarország hagyományosan fontos térségi tényezőként jelenik meg lengyel nézőpontból, melynek történelmét és egyebek mellett borászatát és kulturális sajátosságait ismerik és elismerik a lengyel szerzők.

Legyen szövetséges (*Örök fényeink, Varsó barikádjain*) vagy a rivalizálás közepette is szövevényes (*Özönvíz, Vörös pajzsok*) viszonyokban álló nemzetekről is szó, annyi egészen bizonyos a lengyel prózai alkotások tükrében, hogy nemcsak kölcsönösen hatottak egymásra, hanem egymás szépirodalmában is oda-vissza nyomot hagytak.

BIBLIOGRÁFIA

- Conrad, Joseph: *A sötétség mélyén*. Budapest, 2011, Alinea.
- Iványi Márton: Sors és vélt vagy valós közösség: Közép-Kelet-Európa szellemtörténeti egyedülállóságának diskurzusa a hidegháborús évtizedek visegrádi térségi irodalmában. *Kortárs*, 2022, 66. évf., 2. sz., 65–73.
- Iwaszkiewicz, Jarosław: *Máter Johanna és más elbeszélések*. Budapest, 1973, Európa.
- Iwaszkiewicz, Jarosław: *Vörös pajzsok*. Budapest, 1974, Európa.
- Komornicki, Stanisław: *Varsó barikádjain*. Budapest, 1985, Kossuth.
- Michnik, Adam: *Letters from Prison and Other Essays*. Berkeley, 1985, California University Press.
- Miłosz, Czesław: *The History of Polish Literature*, 2nd edition, Berkeley, 1983, University of California Press.
- Miłosz, Czesław: *Rabul ejtett értelem*. Budapest, 2011, Európa.

- Milosz, Czesław: A mi Európánk. Gyurgyák János (szerk.): Kell-e nekünk Közép-Európa? Budapest, 1989, Századvég-Bibó István Szakkollégium, 104-109.
- Prus, Bolesław: *A fáraó*. (é. n.) Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/02700/02718/html/>
- Sienkiewicz, Henryk: *Tűzzel-vassal*. (é. n.) Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/01300/01313/html/>
- Sienkiewicz, Henryk: *Vízözön*. (é. n.) Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/17200/17258/>
- Sienkiewicz, Henryk: *A kislovag*. (é. n.) Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/02800/02869/html/>
- Sienkiewicz, Henryk: *Kereszteslovagok*. (é. n.) Magyar Elektronikus Könyvtár. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/05600/05628/html/>
- Sutarski, Konrad: *Örök fényeink*. Budapest, 2014, Unicus Műhely.
- Tokarczuk, Olga: *House of Day, House of Night*. Evanston, 2003, Northwestern University Press.
- Varga, Krzysztof: *Turulpörkölt*. Budapest, 2009, Európa.
- Witkiewicz, Stanisław Ignacy: *Telhetetlenség*. Pécs, 2005, Jelenkor.

Légies és súlyos, fenséges és játékos

Villáminterjú Tranker Kata képzőművésszel

Tranker Kata (1989) Esterházy-díjas képzőművész alkotásaiban gyakran a történelem előtti tárgyakra reflektál nagyon is kortárs kérdéseket felvetve, így azt is vizsgálat tárgyává teszi, hogy mire is tekintünk hagyományosan művészeti alkotásként. Művei megidézik a premodern társadalmak tárgyi kultúráját, szakralitását, miközben nagyon is személyes és hétköznapi dolgok foglalkoztatják: az emberek és állatok közti határvonalak, az anyaság, a szociális kapcsolatok – amelyek természetesen közvetítenek általános, az egész emberiség számára fontos kérdéseket. Fiatal képzőművészeket bemutató villáminterjú-sorozatunk első része

ISÓ M. EMESE: *Kezdjük azzal, miért éppen ezt az alkotást választotta, hogy kísérje az Önnel készült interjút?*

TRANCKER KATA: Most, amikor a kérdésekre válaszolok, derült ki, hogy 2022 elsőként bejelentett Nobel-díját Svante Pääbo kapta. Ez a fiziológiai és orvosi Nobel. Svante Pääbo rengeteget tett azért, hogy a Homo sapiens és más, kihalt emberfélék genetikai kapcsolatáról többet tudjunk. Gyakorlatilag egy új tudományágat hozott létre, ami a paleogenomika. Kutatásai számomra nagyon inspirálóak, mivel engem is borzasztóan érdekel az emberi evolúció, az ember és az állatvilág közötti határvonal feloldása. A képen látható szobrom kísérlet a különféle szinteken elmesélhető eredettörténetek szintetizálására. Szívesen Svante Pääbonak ajándékoznám.

– *Hogyan fogalmazná meg ars poeticáját/mottóját?*

– Nincs ilyenem, de ha mondanom kell valamit, akkor tulajdonképpen mindig azt keresem, hogy mi az, ami egyszerre személyes és általános, légies és súlyos, fenséges és játékos.

– *Kiket tekint előképének, mesterének?*

– Szabados Árpád volt az egyetemen (a Képzőművészeti Egyetemen – a szerk.) az első mesterem, legtöbbször az ő gondolatai jutnak eszembe. Nem igazán a technikai vagy formai megoldásokkal kapcsolatban, hanem úgy általában az étellel és a művészléttel kapcsolatban osztotta meg a tapasztalatait, amiken még mostanság is el szoktam gondolkodni.

– *Ki/mi ma a legfontosabb, legnagyobb hatású (kortárs?) művész, intézmény, kiállítóhely Ön szerint?*

– Ezt nyilván nem lehet mérni, de tény, hogy a Velencei Biennálé (Velencében rendezett művészeti fesztivál, amelyet kétévenként rendeznek 1895 óta – a szerk.) és a Documenta (száz napon át nyitva tartó kortárs nemzetközi művészeti esemény, amelyet 1955 óta rendeznek meg ötévente Kasselben) hatása óriási a régió kortárs művészetében folyó diskurzusokra, a trendek szempontjából pedig a nagy kereskedelmi vásárok, mint az ArtBasel vagy a Frieze a leginkább meghatározóak. Művészek közül nehéz kiemelni egyet, erre nem is vállalkoznék.

– *Mi a legfontosabb motorja művészetének? Mi hat rá a legjobban?*

– A legjobban a saját életemből kiinduló felfedezések inspirálnak. Például az első gyermekem születése, a róla való gondoskodás vitt el az antropológiához és az evolúcióhoz, amelyek egy ideje borzasztóan foglalkoztatnak és számos munkámat inspirálták.

– *Hat művészetére a társadalom mentális állapota, az aktuális közéleti helyzetek?*

– Az aktualitások persze, de inkább közvetve. Volt már olyan, hogy dühömben készítettem szobrot egy politikus nyilatkozata után, de nem ez a jellemző. Nem szeretem azt, ha a munkáim csak a jelenben értelmezhetők. A társadalom mentális állapotával pedig nem tudok mit kezdeni, azon túl, hogy aggodom érte.

– *Mivel foglalkozik, min dolgozik mostanában?*

– Most Firenzében vagyok a családommal hosszabb ideig. Egyrészt tanulmányozom a különféle múzeumokat, és hagyom, hogy hassanak rám mindenféle korok műtárgyai, emlékei. Másrészt van egy egyéves lányom, aki rengeteg feladatot jelent, hiszen még velem van éjjel-nappal, ezért életemnek ez az időszak elsősorban róla szól.

– *Mit olvas mostanában? Ajánlaná másnak is?*

– Egy egyéves kisgyerek mellett nemcsak dolgozni, olvasni is nehéz. Sajnos az olvasás nagyon hiányzik mostanában. Amit viszont mégis most forgatok, az a *Teremtés könyve*, tehát Mózes első könyve. Ebből is Káin és Ábel története az, ami épp különösen foglalkoztat. A modern értelmezések ugyanis az emberi emlékezet legkorábbi töredékeit látják ezekben a történetekben, így például Káin és Ábel történetében a nomád pásztorok és a földművesek harcát, miután a paradicsomi vadászó-gyűjtögető életmódot feladtuk. Engem nagyon érdekel, mit lehet ezekből a több ezer éves írásokból megtudni a múltunkról, és nagyon szépnek találom, hogy ezek a mesészerű narratívák milyen sok réteget képesek magukban hordozni. Ha ez másnak is érdekes, nem csak szakrális szöveggént képes ezekre az írásokra tekinteni, úgy szívesen ajánlom.

ISÓ M. EMESE (1989) művészettörténész, középkorász. A késő középkori és kora újkorai művészet kutatója, a CentrArt tudományos titkára, a *Hitel* képszerkesztője.

Tranker Kata: Teremtő emberekkel (papírmassza, zúzott kő, 45×55×100 cm, 2021. Fotó: Bíró Dávid)

P. Maklári Éva

Az élet apró örömei, bánatai

A tv egyik népszerű műsorában
jelent meg, egy dundi nőt ölelve.
Hollandiában éltem pár hetet
– mondta, és a kábítószer meg az
élet rám dobta a HIV fertőzést.
Ő így is elfogad – bökött ujjával a
csaj felé, aki hevesen bólogatott.
Az adást néző anyja ájulásának
hírére rémülten száguldott haza
kezében lobogtatva a szerepért
kapott húszezer forintot, a meg-
tervezett hazugságért, amit minden
néző benyalt, még szegény anyja is.

*

Adót fizetni sohasem tudott,
hogy takargassa szegényét,
egy szétszabdalt vászonlepedőre
ráfestette Lenin és Sztálin képét,
s a műhely falára rakta álságosan.
A legközelebbi foglalók ámulva
nézték a fenségesek tekintetét.
Nem vitték el az ágyat, a szekrényt,
csak hóhuk alá csapva a zsákmányt,
siettek a pártirodába, érdeklődni,
hol lehet a két vezér még hiánycikk.
A mester pedig sarlót, kalapácsot
rajzolt, nem adva fel az újabb reményt.

*

P. MAKLÁRI ÉVA (1943) költő, író, a Vörösmarty Társaság alelnöke. Utóbbi kötete: *Kapuk* (2022).

A pikáns rajzaid mindig eldugtad
előlem a titkos fiókodba, papa,
egyszer rátaláltam meglepődve:
jé, te ilyet is tudsz, nem csak Golgotát,
keresztet, iszonyú szenvedést idézni,
és számonkértelek. Azt úgyis tudja
mindenki – legyintettél, de az isten-
hítet, a szeretetet táplálni kell.
Bólogattam, bár nem értettem még
sorsod diktálta döntésedet,
hisz 56-ban a város kirakataiba
festett Kossuth-címerekért
véresre verték a jobb kezedet.

*

Itt, a vigyázzban álló panelházak közt,
hol néha kemény futballcsata folyt
alkonyat felé, és a kocsmákból szállt
a hangos nevetés, most padot foglalt
a csönd, ül mélázva, kevés vagytonát
– a nyugalmat és az utolsó harangszót
– gondosan köntösébe csavarja.
De a tetők fölötti söntés még nyitva,
dorbézolnak a színek, narancsot,
vöröset, kéket, sárgát öntenek a
sötétülő égbolt poharába, s kapatos
felhőfoszlányok maszkokat dobálnak
a bóbiskoló, szürkülő, elhagyott tájra.

*

Mister Orwell, jó uram! Túl vagyunk
84-en, de megnyugtathatom, világa
gyorsan alakul. Minden sarokból
szemmel tartanak, informálnak, meg-
formálnak, átformálnak. Azt hallod,
gyáva legyél, hát rémülten sarokba bújsz,
bűnös vagy, rács mögé zárod önmagad,
kutyába se vesznek, hát ugatni kezdel,
fiút szültél, de lány marad. A Twitter,
a Facebook önti rád mézét, s te befalod
vele a taplót is, emésztel lelkesen,
tapsolsz, ha kérnek, a nézőtér telve,
végül hat ujjat látsz majd egy kezeden.

„Diákköltészet” és valóságkomikum

Tamás Ildikó: „*Adj netet*”

Balassi Kiadó, 2022

Tanárként fokozott érdeklődéssel vettem kezembe Tamás Ildikó „*Adj netet*” című kötetét, mely az ünnepi könyvhét alkalmából jelent meg. A szerző az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének kutatója, több nyelven beszél, egyetemi oktatóként is tevékenykedik. Fő kutatási területe a szövegfolklorisztika, a számi jojkák interdiszciplináris vizsgálata. És hogy ne maradjon nyitott kérdés az olvasóban, tudnunk kell, hogy a számi a lappok hivatalos megnevezése, s más antropológiai csoportba tartoznak, mint a balti finnek. A Joika (jojka) pedig bizonyos számi énekstílust jelent.

A kötet tudományos igénnyel készült, rengeteg utalással szélesíti látókörünket, mégis rendkívül szórakoztató olvasmány. Tamás Ildikó nagyon részletes feltáró tevékenységet folytatott, és számos, nemzetközi szakirodalomból vett példával is illusztrálja, megerősíti állításait. A szerző külön erénye, hogy tudományos kutatóként úgy osztja meg kutatási eredményeit olvasóival, hogy minden érdeklődő, különösen a pedagógusok profitálhatnak belőle, hiszen munkájuk során számtalanszor lesznek tanúi a gyermekfolklor mint szóbeli kifejezőmód megjelenésének.

A meglevő szakirodalom is egyértelműen bizonyítja, hogy már gyermekkorban is rendelkeznek a kicsik és a kicsit nagyobbak is olyan kreativitással, mely „világra hozza” a mondókat, vicces történeteket, szólásokat, a halandzsa szöveget és az abszurd kommenteket. A korábban verbális kommunikáció mára online térben is elterjedt, sőt a kettő összefonó-

dásával olyan formulák jöttek létre, melyeknek száma és változatossága csak növekszik.

Különböző eseményekhez, ünnepekhez, iskolai rendezvényekhez, tantárgyakhoz, híres személyekhez, sőt még a covid első hullámához kapcsolódóan is, napjainkig már hihetetlen mennyiségű digitális tartalom halmozódott fel szövegek és képes mémek formájában egyaránt.

A digitális kommunikáció rendszerbe foglalása, az alkotási folyamat és kontextusai vizsgálata volt elsősorban Tamás Ildikó célja, annak érdekében, hogy bemutatassa, a gyermekfolklor a szóbeli művészet és kifejezőmód sajátos területe.

Az olvasói kedvcsinálás érdekében hadd idézzünk néhányat a gyermek- és diákköltés kincsesházából: Csiribiri csiribiri / Víruska – / Tűnj el végleg, / Kis rusnya...” „Hogy hívják a félős tolltartót? Attól tartó...”

Örületbe kergül.

Kiállja a sarat...

Első tanítási nap: jöttünk, láttunk, viszszafeleztünk.

Chuck Norris felvette a nem fogadott hívást.

Hogy hívják az V. kerület orvosát? Dr. Oetker.

Anya pocijában van egy baba, csak azt nem tudom, hogyan nyelte le.

Tón a lúd átúsz, odaúsz meg átúsz. (látszólagos latin: Tona ludatus, odaus megatus)

Fontos tudni, hogy milyen üzeneteket hordoznak a mondókák, a viccek, a nyelvcsavarások és egyéb verbális gyakorlatok,

melyek nyomon követik a gyermek testi, szellemi fejlődését, szórakozást is jelentenek, végigkísérik a szocializáció folyamatát, a közösségi életbe való integrálódást. Az alsó tagozatos gyerekek körében a szóbeliségen van a hangsúly, a tizenéveseknél már az online térben való megjelenés dominál.

Tamás Ildikó utal arra, hogy az elektronikus kommunikáció egyre nagyobb teret hódít a nemzetközi folklorisztikában is, úgy látja, az új jelenségek lehetőséget biztosítanak a műfaji keretek átlépéséhez, ugyanakkor, különböző alkotói elvek alapján, a hagyományos folklórműfajok is tovább élnek a digitális térben. Az online tartalmak tematikai és formai vizsgálata azt mutatja, hogy a régóta ismert alkotások új motívumokkal bővülnek. A koronavírus-járvány kapcsán is számos internetes tartalom született, mint a korábban említett példa is mutatja.

A lehetőségek tárháza kimeríthetetlen, még a 'Miatyánk' parafrázisa is megszületett, melyet a szerző budapesti és gödöllői diákok körében gyűjtött. Idézzünk belőle néhány sort: „Fészbúk, aki a neten vagy. Posztoltassék a te neved. Kommenteltessék a te országod. Lájktoltassék a te akaratod...”

Néhány példa a keveredésre: *okos szamár enged, buta hüllő szenved... Elszállt alattuk a ló.*

Egy recenzió terjedelme nem teszi lehetővé, hogy teljes képet adjunk a lehetőségekről és alkotási folyamatokról, hiszen a képes anyagok, a mémek bemutatása jelen ismertetésben nem megoldható. Nyilvánvaló azonban, hogy ez utóbbiak nagyban hozzájárulnak a szórakoztatáshoz, az érdeklődés felkeltéséhez, s számtalan esetben sajátos humorral töltik fel ezeket a tartalmakat, melyekből egyértelművé válik, mennyire kreatívak tudnak lenni kicsik és nagyobb diákok egyaránt.

Tamás Ildikó, igényes kutatóként, teljességre törekszik a téma körülményében, így folyamatosan hivatkozik a szakiroda-

lomra és példákat említ azoknak a hazai és külföldi szerzőknek a munkáiból, akik foglalkoztak diákok folklor jellegű tartalmakkal. Kiemeli, hogy diákok folkloron tágabb értelemben az oktatási intézményekbe járó korcsoportok tudáskészletét érti, s nemzetközi kitekintés segítségével szociolingvisztikai, antropológiai és pragmatikai szempontokat is említ.

A diákok folklor tehát a fent említett korcsoportok „költészetét”, melyek lokális eseményekhez és alkalmakhoz kötődve játékos és sporttevékenységekre, szokásokra, fizikai és lokális közösségekben lévő eseményekhez kötődnek. Nyilvános diákoladalk tanulmányozását követően a szerző világosan látja, „az eredendően felnőttek világát jellemző szövegek és tevékenységek kapcsolódnak valamilyen módon a gyermek- és diákok folklorban... erős az átjárás a korcsoportok között”.

Külön fejezetben olvashatunk az idegen nyelvi hatások miatt kialakult nyelvi interferencia jelenségekről, s láthatjuk, az internet folklor úgy használja a rendelkezésre álló lehetőségeket, hogy képi információkkal kapcsolja őket össze, ami a figyelemfelkeltés fontos eszköze. A szerző valóságkomikumnak vagy abszurdnak tekinti azokat a tartalmakat, melyek a műveletlenséget, az ostobaságot, a tudatlanságot kívánják fókuszba helyezve mulatósággá, humorossá tenni.

Mutassunk be néhány példát a gyűjtésből arra az esetre, amikor az anyanyelvi elemek idegen nyelvvel keverednek. Ez a *makaronizmus* jelensége, ahogy megtudjuk a fejezet olvasása során, melynek már görög és latin változatai is léteztek a 4. században. Tamás Ildikó a kortárs példatárból a „Tíz kicsi néger” kezdetű dalt emeli ki. *Tíz kicsi néger – tíz kicsi néger. [...] Egy dalt énekeltek – egy dalt énekeltek, [...] Áramábámábá – áramábámábá / Ámázámézámózá – á mázámézámózá.*

Ezekben az esetekben félreértések vagy rosszul értelmezések miatt megjelenik a halandzsa, ami az anyanyelvvel keveredik. A halandzsa valójában mellé-

beszélés, értelmetlen szóalkotás, mely nem csak a mondókákban, hanem a költészetben is előfordul. A félrehallás vagy szándékosan értelmetlen szóalkotás nyelvtudás hiánya is lehet, pld. *bikicsunáj* (big in Japan) vagy a *tisztiplód* (bist du blöd, saját gyűjtés).

A halandzsaszöveg figyelemfelkeltő, inspiráló hatású, a nyelvtanulásban, az általános iskola alsó tagozatos tanulói számára kedvcsináló is lehet. Gondoljunk Medgyesy Péter *Linda and the Greenies* című, a legkisebbek számára írt angol nyelvkönyvében a *hömpörö apor ündürüxi* folyamatos ismétlésére.

Számtalan példát találunk szövegkontaminációra is, alkotások különböző részleteinek összefűzésével. „Fel, fel vitézek! A – császárkörte / Nem, nem, nem megyünk mi oda... Kiláccott a – / Pi-pi-piros / Háromszor is piros – Piros bort az üvegbe...!”

A költészetben Morgenstern nevét is említhetjük, ha a verbális nonszenszekre gondolunk, de eszünkbe juthatnak a dadaista kalapköltemények is vagy Tandori Dezső frottázversei (*Lesz vigasz / Lösz vögösz / Lasz vagasz / Lisz vigisz / Lusz vugusz*), és ha az *apacuka fundaluka* halandzsa mondóka jut eszünkbe, máris megállapíthatjuk: az értelmetlenség olykor gyönyörködtet.

Ha tallózunk a lehetőségek között, elég visszaidézni a korábban említett *tonaludatusz* kategóriát, mely mindig az iskolai élethez kötődik, és latin szövegekre épít, de kifejezetten szórakoztató a *Hogy hívják?* kategória is, mely kérdés-felelet formájában épül fel a halandzsa szövegek logikájára. Nézzünk néhány példát erre a jelenségre is. „Hogy hívják a fázós rendőrkytát? Cold Rex, Hogy hívják az arab orvost? Koffein Ampullah.”

Tamás Ildikó számos példával illusztrálja, miként lehet humoros hatást elérni mondathatárok felborításával vagy szegmentumcserével. Ezek az úgynevezett *antiproverbiumok*, a módosult közmondások. („Jobb megjedni, mint félni. Nem a ruha veszi az embert...”)

Az álszentenciák, kecskerímpárok, a *Mesterségem címere* tartalmak tovább bővítik a repertoárt, általában az udvarlás és az elhalálozás módjait sorolják fel, foglalkozásokhoz kötődve. Lássuk néhány példát ezekre is. „Nem mindegy... hogy egyöntetű, vagy ön egy tetű.” Halálokok és mesterségek kapcsolására néhány már jól ismert és kevésbé ismert mondás: „A ház-mester beadja a kulcsot, A színésznek le-gördül a függöny, A vegetáriánus fűbe harap.”

Az internetes képes mémek többnyire az iskolához kötődnek, erősen befolyásolják a diákok vizuális interpretációját, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül a ‘gyerekszáj’ kategóriát sem, melyek számos derűs percet okoznak. „A svájci teheneket elsősorban csokigyártáshoz használják fel. Amikor a Nagynak fájnak a fogai, egyszerűen pohárba teszi őket. A lepke egy olyan rovar, amely a helikopterek csaldájába tartozik.”

A szerző olvasatában egyértelmű, hogy a 2000-es évek elejétől egyre inkább teret hódító elektronikus kommunikáció domináns kezd lenni annak ellenére, hogy a szóbeliség még azért elsődleges helyet élvez. A hagyományos kategóriák között is egyre nagyobb lesz az átjárhatóság.

Tamás Ildikó külön fejezetet szentel az alkotói elvek vizsgálatának a diákokfolklórban, s kiemeli, a népetimológia megkönnyíti egy adott közösség szókincsébe való beépülését. A szólások és a közmondások is tartalmaznak népetimológiás szöferdítéseket. A *tudja a Herkó páter* feltehetőleg a Herr Gott Vaterből származik, így hoznak létre a gyerekek saját konstrukciókat (ventilátor – bentilátor, agronómus – ugrómókus), a számukra ismeretlen szavakat próbálják saját szókészletükhöz igazítani.

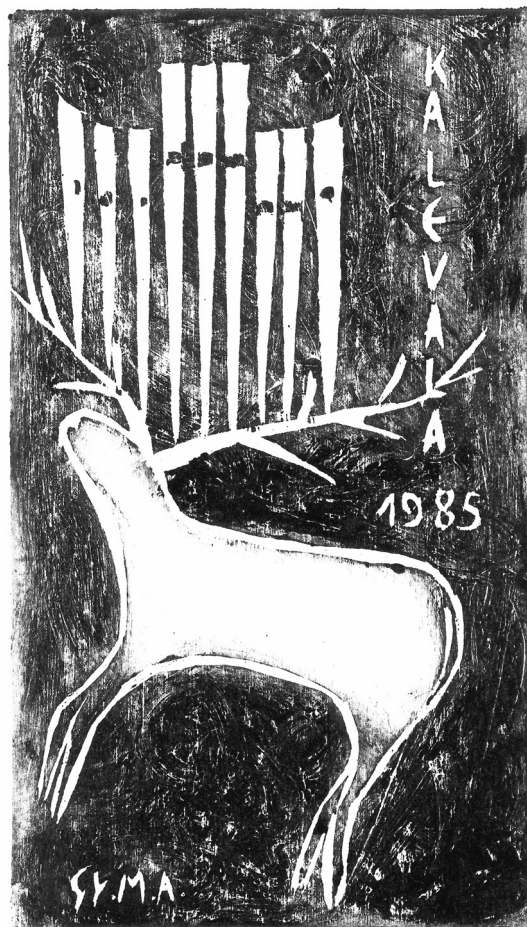
Ismertetőm keretében megkíséreltem ízelítőt adni a szerző több éves kutatómunkájának eredményeiről, az egyre inkább terjedő diákokfolklór-jelenségről, melyben a kreativitás, a verbalitás és a vi-

zuális kifejezésformák perspektívájából dolgozza fel a szerző a témát. Ez a téma feldolgozásában újszerű, olvasmányossága mellett tudományos igényességgel készült könyv sok hasznos ismeretet kö-

zöl szülőkkel, pedagógusokkal és diákokkal. Jó szívvel ajánlom mindazoknak, akiket érdekel a 21. századi digitális generáció újszerű kommunikációja különböző élethelyzetekben.

Csontos Márta

Cyörkös Mátyai Albert: Kalevala 1985 (fémetszét)

CSONTOS MÁRTA (1951) tanár, költő, irodalomtörténész. PhD-fokozatát a PPKE BTK Irodalomtudományi Doktoriskolájában szerezte 2019-ben. Legutóbbi kötetei: „Zászló a szélben”. *Transzcendencia és küldetésstudat Reményik Sándor költészetében* (Hungarovox, 2020), *Carpe diem-kísérletek* (Napkút, 2021).

Avantgárd gondolkodásmód és magatartásforma

Kelemen Erzsébet: *A szavak ereje*

Szépirodalmi Figyelő, 2021

Egy negyedszázados – s még korántsem lezárt – alkotói tevékenységet vizsgál Kelemen Erzsébet alapos és jól szerkesztett monográfiája. A szerző közel két évtizede követi nyomon L. Simon László irodalmi tevékenységét. Számtalan esszét, tanulmányt és recenziót írt a költő megjelent művei kapcsán, és ezek összegző foglalatát tette közzé 2017-ben *A szöveg testén túl* című kötetében. A munka azonban nem állt meg, és a korábbi anyag mostanra kiegészült a kultúrpolitikai szerepet is vállaló költő esszéinek, tanulmányainak értékelésével, elemzésével.

Bár a politika manapság erősen megosztja a közvéleményt, Kelemen Erzsébet – egy konferencián elhangzott kérdésre is reflektálva – már a kötet bevezetőjében leszögezi, hogy csöppet sem természetellenes, ha egy költő a politikában is határozottan állást foglal. A magyar irodalomban pedig semmiképp sem egyedi esetről van szó, nálunk ennek szinte hagyománya van, s erre több példát is hoz – Mikszáth mellett a kortárs irodalom néhány jelesét is megemlítve (Göncz Árpád, Csurka István, Csengey Dénes, Szócs Géza, Markó Béla, Kukorelly Endre), de hozzátehetjük még 19. századi klasszikusainkat, Kölcseyt, Vörösmartyt és Petőfit is.

L. Simon Lászlót első pillanattól kezdve az avantgárd-kötődés jellemezte. A *Magyar Műhely* negyedik nemzedékének tagjaként nem csupán a Párizsból hazaköltöző folyóirat tovább működtetésében vállalt szerepet, hanem „az avantgárd hazai térnyerésében, szervezésében és elfogadtatásában” is. A *Magyar Műhely*

egyik érdeme, hogy „a Nyugatra kényszerült, illetve a Magyarországon és a környező államokban kilátástalan helyzetbe került” alkotók számára nyújtott publikációs teret egészen a rendszerváltásig. Kelemen Erzsébet – alapul véve a lap alapítói közt számon tartott Nagy Pál visszaemlékező írását – röviden összefoglalja a Magyar Műhely történetét az 1996-os megújulásig. Ez az a pont, ami egybeesik L. Simon László költői pályájának első önálló kötetével és a szerkesztői munkába való bekapcsolódásával.

A következő fejezetek a költői életmű egyes darabjait veszik górcső alá. Ebben hangsúlyos szerepet kap a nyitókötet [*visszavonhatatlanul...*], amely küllemében is különleges, hiszen egyrészt a japán hajtás különleges kötészeti technikájával készült, másrészt az illusztrációkat és a borítót is a szerző készítette. Néhány alkotást külön is kiemel – így például a püthagoraszi tanításokra hajazó „önvizsgálat” című munkát, amihez ironikus hangvételű ikervers is tartozik. De külön tanulmányt szentel a Miatyánk szövegfoszlány-variánsait beépítő prózaversnek (*csak a csönd*), amelyben „az értelmi egységeket elválasztó gondolatjelek [...] nemcsak központosítást helyettesítő elemek, de az emberi léthelyzet megjelenítői is, a már-már beckett-i Godot-ra váró [...] lírai és lelkiállapotának jelei”. L. Simon László tölcserképversét pedig azért tartja fontosnak kiemelni Kelemen Erzsébet, mert – a saussure-i kétféle olvasási mód mellett – a vizualitás megjelenését is ehhez az íráshoz köti.

A monográfia további fejezetei is hasonló felépítésűek. A témához szükséges elméleti ismeretek taglalását követően – időrendbe szedve – a megjelent munkák, kötetek többszemponútú értelmezése, összevető boncolgatása olvasható. Sok esetben ezek nem hagyományos elemzések, hanem a neoavantgárd fogalmi rendszere köré épített ismerkedések az avantgárd költészet lélektanával és a modern verstani formákkal. A szerző igazolva látja azt a tételt, hogy a betűk és szavak nem kizárólagos hordozói a tartalomnak, a mondanivalónak. Oda kell emelni mellé a látványt, a kompozíciót. Itt pedig nyomban megjelenik a modern technika is (részben mint segédeszköz, részben pedig az alkotás folyamatának aktív közreműködője).

Következő köteteiben Kelemen Erzsébet megítélése szerint L. Simon László megtalálta azt a sajátos világot, ami csak rá jellemző, és olyan „vizuális koncepciókat jelenít meg, ami [...] a világirodalom műtörténetében is egészen egyedülálló”. Mindezt úgy, hogy mérnöki pontossággal a legapróbb részeire bontja a nyelvet és az írásrendszert. A költő a munkafolyamat egyetlen elemét sem adja ki a kezéből, mindent maga tervez, szerkeszt, így valószínűs könyvművek keletkeznek. Kelemen Erzsébet kiemeli, hogy szinte minden kötetnek van valami különleges érdekessége. Az *Egy paradigma lehetséges részlete* például „hibajegyzéket” tartalmaz, amely a régi könyvkultúrák gyakorlatát idézi, de jelen esetben fölveti a hibáknak az alkotói folyamatba való tudatos beemelését. Az ISBN 963 7596 26 7 pedig a „lettrista kezdeményezéseket megőrizve a konceptualizmus műfaji sajátosságait is megjeleníti”. A mindössze 21 lapból álló kiadvány lényege a „gondolat tárgyiasításának megvonása”. A mű ugyanis az alkotó és a néző-olvasó fejében létezik. Hasonlóképpen a vizualitáson van a hangsúly a *met Amorf ózis* címet viselő kiadványban. L. Simon László munkái tehát messze túllepnek a szavak elsődleges jelentésén, és

a vizualitásukkal, tipográfiai megformáltságukkal is hatni akarnak.

Mint arra a monográfia szerzője rávilágít, sajátos formabontást (és látszólagos ellentétet vagy távolságot) tapasztalhatunk a költő két egyazon évben (2003-ban) kiadott munkájában. A *Secretum sigillum* a betűtől való teljes eltávolodást demonstrálja, míg a *Nem lokalizálható* című kötet a hagyományos írásos kultúrába való beágyazottságot villantja fel. Különleges értéket képvisel a 2008-as kelteződésű *Japán hajítás*, amely a címben jelzett költészeti technikának megfelelő formát követve lett a költő „felvágatlan és felvágthatatlan” kötete. Kelemen Erzsébet részletesen bemutatja a mű tipográfiai különlegességeit, és felhívja a figyelmet a kép és szöveg sajátos együttélésére, hiszen az illusztrációk voltaképpen rejtve maradnak a belső oldalon. A fotókat egyébként (egyetlen régi családi kép kivételével) L. Simon László készítette, s valójában kiindulópontjai is a verseknek. A kötetet a költő a szüleinek és nagyszüleinek ajánlotta, de számos kortárs irodalmár is megszólított. Hasonlóan érdekes és izgalmas L. Simon László és Palkó Tibor képzőművész közös könyve (*Háromlábú lovat etető lány*), amelyben húsz – néhol erotikusba hajló – rajz látható ugyancsak húsz rövid szöveg kíséretében. E mozaikok egymást kiegészítve állnak össze történeté.

A monográfia következő szakasza a költő által készített borítóterveket veszi számba. A témakört illusztráló színes felvételek igazolják, hogy számtalan folyóirat (*Magyar Műhely*, *Kortárs*, *Szépirodalmi Figyelő*) és könyv borítójáról köszönnek vissza L. Simon László látványos és ötletgazdag munkái.

A negyedik fejezet a költő művészeti tartalmú írásait (esszéit, tanulmányait) tekinti át. Elsőként a 2005-ben megjelent *Hidak a Dunán* című gyűjteményt vizsgálja, amellyel L. Simon László „szellemi hidat próbál emelni az irodalmi élet peremtájai, a művészetfolyam különböző partjai között”. A másik kiadvány a Velen-

cei-tó környéki szőlő és borkultúrába enged betekintést. A gazdagon illusztrált, kétnyelvű (magyar-német) kötet a térség „néprajzi és borászati hagyományaival, [...] táji jellegzetességével, az ehhez kapcsolódó népszokásokkal” ismerteti meg az olvasót. A harmadik vizsgált könyv (*Szubjektív ikonosztáz*) többféle témával foglalkozó írások gyűjteménye. Helyet kaptak benne a kommunista diktatúra időszakra reflektáló műveket vizsgáló anyagok. De jelen vannak az avantgárd művészethez kapcsolható alkotókról (Kozma Lajos építész, Tamkó Sirató Károly vagy Kassák Lajos költészetéről) készített értekezések, fotográfiákról szóló munkák (például E. Csorba Csilla Ady Endre összes fényképét összegyűjtő kötetéről), illetve műalkotások írói-irodalmi megközelítései. Érdekességként külön is kiemeli a szerző a lengyel Lódz Kaliska művészcsoport kiállításáról szóló írást, amely messze túlmutat a fotográfián, és a feminista és kortárs genderirányzatok művészeti kritikája is megjelenik benne.

Közel másfél száz oldalt tesz ki az L. Simon László politikai-közéleti írásait górcső alá vevő fejezet. Kelemen Erzsébet már a felvezető írásban is alapos áttekintést nyújt, hogy aztán időrendben haladva vizsgálja a műveket. Elsőként a 2007-ben megjelent *Versenyhátrányt*, amely „az elemző jellegű tanulmányok és esszék mellett kritikákat, bírálatokat, vitairatokat” is tartalmazott. A közművelődési intézmények (könyvtárak, művelődési háza, múzeumok) helyzetével foglalkozó írások mellett különösen figyelmet érdemlőnek tekint a szerző L. Simon Lászlónak az NKA érdekegyeztetés nélküli átszervezési kísérletéhez kapcsolódó munkáját („Nagy Kulturális Átverés”), illetve a Magyar Írószövetség elsorvasztására tett kísérletről szóló anyagot.

A költő 2010-es datálású könyve (*A római szekér*) nem esszék, hanem inkább tényfeltáró írások, állapotfelmérések, illetve az akkori kultúrpolitikát kritikusan szemlélő észrevételek gyűjteménye. Külön fel-

hívja a figyelmet a szerző a kötet utolsó darabjára, amely egy Pozsgay Imrével készített – a Kádár-kor kultúrpolitikáját felidéző – izgalmas interjút tartalmaz. A *Személyes történelem* című kiadvány azért is különleges, mert ebben egyszerre jelennek meg a költő politikai pályára lépése előtt és az után született írások. A téma-választásból adódóan itt a költő szűkebb szülőföldjéről és családjáról kaphat képet az olvasó. A szerző kiemeli, hogy több olyan alkotó is feltűnik az esszéekben (pl. Illyés Gyula, Kalász Márton, Csoóri Sándor, Péntek Imre), akinek valamilyen kötődése van Fejér megyéhez.

A Carl Gustav Jung által megfogalmazott alapvetést szem előtt tartva (mí szerint aki „hű marad a földhöz, az maradandó”) vizsgálja Kelemen Erzsébet L. Simon László 2014-ben megjelent esszé-kötetét, amely a kultúrpolitika alakulásának 20–21. századi történetébe enged bepillantást. Rögzíti azt a tény is, hogy „L. Simon László számára az iránytűt Klebelsberg Kuno jelentette”, de a nemzeti identitás kialakításában közreműködő elődöket is követendő példaként említi. A szerző áttekinti a parlamenti felszólalásokat és a kultúrpolitikus-költővel készített interjúkat is.

A 2017-ben megjelent *Körbejárni a hazát* című válogatáskötetben (amelybe a régi írások mellé új anyagok is bekerültek) nem csupán Fejér megyei témákat dolgoz fel az író, hanem fontos szerepet kap a család is. Kelemen Erzsébet egyebek mellett az elkobzott dédapai örökség visszaszerzésének leírását emeli ki. De felbukkan a művekben a székesfehérvári irodalmi élet meghatározó alakjai is, A Stixen túlra címet viselő fejezetben pedig – ahol író-társakat sirat el (pl. Mátis Líviát, Sobor Antalt és Deák Lászlót) – megjelenik az elmúlás-elválás fájdalma is.

Az utolsó tárgyalt mű a *Ki viszi a puskát? Emlékezet és politika* című kötet, amely azon túl, hogy emlékezéseket, ünnepi beszédeket tartalmaz (pl. a Trianoni diktátum 100. évfordulójára írott mű), áttekinti a jelenkor

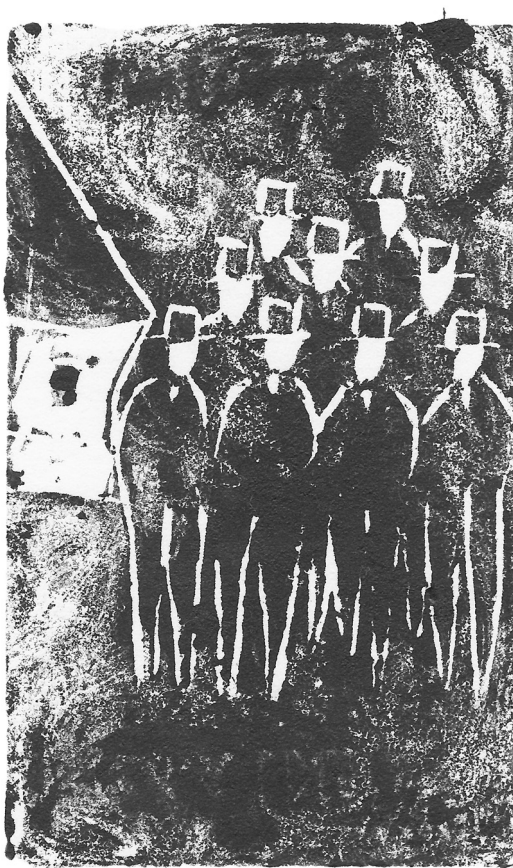

kultúrpolitikáját, annak eredményeit. Kelemen Erzsébet nagyra értékeli azt a tetterekészséget, amire nem csupán a közölt írások utalnak, hanem L. Simon László gyakorlati tevékenysége is.

Kelemen Erzsébet monográfiája alapos és mély elemzésnek veti alá L. Simon László minden irányú tevékenységét. Elsősorban természetesen az alkotóval fog-

lalkozik, a lírai énré fókuszál, de kellő részletességgel bemutatja a kultúrpolitikában is aktív szerepet vállaló költő esz-széista, próza- és tanulmányírói munkásságát is. A gyűjtemény célzottan L. Simon László (*visszavonhatatlanul...*) című (1996-os keltezésű) első kötetének megjelenéséhez igazítva – annak 25. évfordulóján látott napvilágot.

Oláh András

Györfös Mányi Albert: Köszöntő (fametszet)

OLÁH ANDRÁS (1959) költő, drámaíró. Mátészalkán él. Legutóbbi kötete: *Fagyponat alatt* (2020).

„Ti jobban éltek, de mi szabadabbak vagyunk”

Autóstoppal Lengyelországban. Visszaemlékezések

Nap Kiadó, 2021

Mi is az az autóstopp? Olyan, a társadalom tagjainak jóhiszeműségén és segítőkészségén alapuló utazási forma, mely a megtorlás éveiben járó, az 1956-os események után éppen csak restaurálódó kommunista rendszer szemüvegén keresztül túlzott szabadságot jelentett a forradalmat megélt, férfi korba lépő ifjú generációnak. Miközben Lengyelországban a hatalom intézményesített keretek között támogatta a stoppolást (stoppos könyvecske, táborok szervezése, nyeremények a sofőröknek), idehaza rendőri inzultus és megbélyegzés várta a kihalt magyar országutak mentén fuvarra várakozókat. A kommunista párt szócsövének tekinthető *Népszabadság* 1962-es lejárato cikke szerint (ellentétben a valósággal) a nyári hónapokban, a Balaton környéki „bűncselekmények jelentős részét „autóstoppos” fiatalok követték el”, akikről az állampárt lapja nemes egyszerűséggel azt állította, hogy idejük nagy részét megittasult állapotban biciklik és motorkerékpárok eltulajdonításával töltötték (13).

Az *Autóstoppal Lengyelországban* egy rendhagyó és minden tekintetben hiánypótló interjúkötet, mely a Zajti Ferenc által rendezett *Autóstoppal a szabadság felé* című film interjúinak nyomtatott kiadása, visszaemlékezésekkel, novellákkal és naplórészletekkel kiegészítve. Az olvasmányos és üdítően szórakoztató történetekkel megfűszerezett kötet mind a tudományos élet, mind pedig a laikus érdeklődők számára hasznos olvasmány lehet. A könyv három szerkezeti egységbe tagolva, három, a fiatal felnőtt éveibe érő generáció lengyelországi „stoppos” élményeit mutatja be a hatvanas évek elejétől, egészen az 1981-ben be-

vezetett lengyel hadiállapotig. Az egykori stopposok különleges történeteit a könyv végén bemutatott személyes fotók teszik még testközelibbé.

Mindamellet, hogy a megidézett visszaemlékezők bemutatják a lengyelországi stoppolások minden csínját-bínját és történetét, a kötet olyan mentalitás- és társadalomtörténeti eseményekről, illetve aspektusokról ad számot, melyek a lengyel-magyar barátság jegyében kineveltek egy olyan, a két nép kapcsolataiért elkötelezett értelmiségi generációt, kik között ott találhatjuk például Sólyom László egykori köztársasági elnököt, Bereményi Géza író és filmrendező vagy hazánk két kiváló polonistáját, Kovács Istvánt és Kiss Gy. Csabát. Ezen népes tábor tagjai a mai napig aktívan alakítják a két nemzet tudományos és kulturális kapcsolatait, közös emlékezetét. Sokuk a mai napig visszatérő vendégei Lengyelországnak.

A két országban 1945 után kibontakozó kommunista rendszer eltérő fejlődési ívének és az 1956-os események merőben különböző végkimenetelének is köszönhetően, a maga végtelen síkságaival és tengerpartjával Lengyelország a szabadságot és a Kádár-rendszer paranoid reflexei között férfivá érő fiatal magyar generációk számára magyarságuk valódi megélésének lehetőségét jelentette a béketáboron belül. A lengyel társadalom és politikai vezetés 1956 után tulajdonképpen kompromisszumot kötött a szovjetekkel, amibe Moszkva kénytelen-kelletlen beletörődött: megszűnt az erőszakos kollektivizálás, ezentúl szabadabban működhetett a katolikus egyház, és nagyfokú szabadságot engedélyeztek a szellemi, illetve kulturális térben is (103).

A kilátogató magyar stopposokat, át-
lépve a csehszlovák határt, a pár évvel ko-
rábban levert magyar forradalom követ-
keztében, mondhatni hősként fogadták, és
a frissen érettségizett, illetve egyetemi
tanulmányaikat éppen megkezdő fiatalok
Lengyelországban mondhattak és hall-
hattak először igazat arról, hogy mi is tör-
tént valójában 1956 őszén Magyarorszá-
gon. Miközben a magyar társadalom 1956
után megroppant, az orosz tankokkal
dacoló pesti forradalmárok és a forrada-
lom miniszterelnökének, Nagy Imrének
a neve örök presztízst szerzett a magyar
embereknek a lengyel nép szemében.
Mindemellett a lengyelek emlékezeté-
ben még aktívan élt, hogy miként nyújtott
a magyar állam életmentő jóbort az álla-
miságuk eltűnését újra megélő lengyel
menekültek tízezreinek 1939-ben, és hogy
a magyar honvédek nem voltak hajlandók
lengyel felkelők ellen harcolni az 1944 au-
gusztusában kirobbant varsói felkelés
során. A magyar csapatokat a német pa-
rancsnokság megbízhatatlanságuk miatt
elvezényelte Varsó alól. Ezen események-
ről Andrzej Munk 1958-ban rendezett
Eroica című filmalkotása emlékezik meg,
melynek első fejezete a Magyarok címet
viseli.

Van azonban még egy oka annak, miért
fogadták a magyar stopposok ezreit oly
nagy odaadással és végtelen szeretettel.
A lengyel társadalomban ugyanis élt bizo-
nyos lelkiismeret-furdalás, miszerint tét-
lenségükkel (miközben koránt sem voltak
közömbösek az '56 őszén zajló magyaror-
szági eseményekkel kapcsolatban, sőt)
cserbenhagyták a magyar forradalmat.
Ezért is ápolták olyan elhivatottan Len-
gyelországban a magyar szabadságharc
emlékét, és előlegeztek bizalmat szinte
minden magyar stoppolónak, aki elláto-
gatott a Kárpátokon túlra (128). „Brávó,
venger, Imre, Imre, Imre Nodji...”? mon-
ták a lengyel munkások Zakopane mel-
lett, amikor meghallották, hogy a fiatal
magyar stopposok egyikét szülei Imrének
keresztelték (114).

Mindamellett, hogy a magyar fiatalok
a stoppolás által fillérekből fedezhették fel
a sokarcú és hatalmas Lengyelországot,
egy nemzedék szeme nyílhatott ki a len-
gyel közélet szellemi és kulturális erjedé-
sét tapasztalva. Nemcsak az akkor már
Lengyelországban engedélyezett nyugati
kultúra, Hitchcock vagy az Animals mű-
vészetével való találkozás lehetett merő-
ben új felfedezés, de a hazai viszonyokhoz
képest a lengyel művészek is mérföldek-
kel szabadabban alkothattak, mint ma-
gyar kollégáik. Ékes példa erre az Andrzej
Wajda, Andrzej Munk, illetve a Jerzy Has
fémjelezte „lengyel filmiskola” ötvenes
évekbeli indulása. Az 1957-ben bemutatott
Csatorna (Kanał) című Wajda film, a Honi
Hadsereg és a varsói felkelés bemutatásá-
val olyan témáról mesélt, ami Magyar-
országon, hasonló kontextusban ekkor még
elképzелhetetlen lett volna. Nem kevésbé
lehetett lebilincselő élmény a magyar ér-
deklődők számára Polański *Kés a vízben*
(*Nóż w wodzie*) című munkájával 1962-ben
megérkező lengyel modernizmus.

A (legtöbb esetben) Krakótól Gdańskig
utazó stopposoknak Lengyelország tehát
a nagybetűs szabadságot jelentette. Egy
olyan ország tárult fel, melynek társadalmá
nem roppant bele a rendszerrel szembeni
küzdelembe, ahol az emberekben nem mun-
kálkodtak azok a félelmi reflexek, melyek
a magyar társadalom tagjainak mindennapi
életét meghatározták, és végül a konszo-
lidálódott Kádár-rendszer puha diktatú-
rájának alkurendszerébe kényszerítették.
Fontos különbség, hogy a lengyel állam
nem tekintette ellenségének az egyete-
mistákat és az ifjabb generációkat, ahogy
azt a fiatalokban '56 forradalmárjait látó
Kádárék tették. Lengyelországban nem
inzultálták rendőrök a fiatalokat, tisztel-
ték őket mint a jövő letéteményeseit. Stop-
posok tömegei törhettek ki tehát a tabuk
és alkuk rendszeréből, és ehhez a csöndes,
„magyarosan” sajátos lázadáshoz Lengyel-
ország egyfajta keretet biztosított. Innen
tekintve talán nem véletlen, hogy a kádári
hatalom nem akart beleegyezni egy olyan

utazási forma nyílt engedélyezésébe, mely számára teljesen ellenőrizhetetlen kereteket öltött.

Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy a kommunizmus Lengyelországban „emberarcúbban” működött volna, hogy a szocializmus északi szomszédainknál valami idilli állapot lett volna (gondoljunk csak a 1968-as antiszemita kampányra vagy a tenger melléken 1970-ben hidegvérrel meggyilkolt munkásokra). A magyarok azonban kívülről szemlélték a kinti eseményeket, s ezáltal védettséget élveztek. A magyar stopposokat meleg vendégszeretettel fogadó lengyelek ezreinek érdemeiből az sem von le semmit, hogy a szabadságra vágyó magyar fiatalok nem is nagyon mehettek máshová, mint Csehszlovákia, az NDK és Lengyelország felé.

Mi sem bizonyítja jobban, hogy két szomszédos ország között mekkora volt a különbség, hogy bár nagy valószínűséggel Csehszlovákiában is befogadták az

éjszakára fedelet kérő magyar átutazót, biztos, ami biztos, elkérték az illető útlevelet. Ilyen Lengyelországban elképzelhetetlen lett volna. És habár a nagy számok törvénye alapján előfordultak kellemetlen pillanatok is, amikor kirabolták vagy hamisan váltották (az egyébként feketéző „zugváltók”) a tapasztalatlan stopposok számára a forintot zlotyra, de ilyen esemény elenyésző számban fordult elő, és ezt majd minden esetben felülírtak az ekkor kötetett életre szóló barátságok, netalán házasságok.

Végezetül egyetlen fontos kérdés maradt; hogyan történhetett az, hogy alig húszéves vagy éppen frissen érettségizett fiatalok, számottevő pénzüsszegek és nyelvtudás nélkül, egyetlen hátizsákkal, félelemérzet nélkül járhatták Lengyelország országútjait? Bárhova is kerültek, mindenhol étellel, itallal és szállással várták őket? A válasz szívmengetően egyszerű: csak magyarnak kellett lenniük!

Kollár János Miklós